

«De dekker over hjemmeforholdene
og tillater ikke seg selv å være barn»

*Skolens refleksjoner rundt identifisering av
barn som pårørende av rusavhengige*

Maiken Vadem Christensen

Masteroppgave i spesialpedagogikk
Institutt for spesialpedagogikk
Det utdanningsvitenskapelige fakultet

UNIVERSITETET I OSLO

Vår 2018

«De dekker over hjemmeforholdene og tillater ikke seg selv å være barn»

Skolens refleksjoner rundt identifisering av barn som pårørende.

Masteroppgave

Institutt for spesialpedagogikk

Det utdanningsvitenskapelige fakultet

UNIVERSITETET I OSLO

Vår 2018

© Maiken Vadem Christensen

2018

«De dekker over hjemmeforholdene og tillater ikke seg selv å være barn»

Maiken Vadem Christensen

<http://www.duo.uio.no/>

Trykk: Reprosentralen, Universitetet i Oslo

IV

Sammendrag

Tittel og problemstilling: «De dekker over hjemmeforholdene og tillater ikke seg selv å være barn»

Temaet for oppgaven min er barn som pårørende av rusavhengige og jeg forsøker å belyse problemstillingen: *hvilke refleksjoner har to barneskoler rundt identifisering av barn som pårørende?*

Bakgrunn og formål: Nasjonal og internasjonal forskning kan tyde på at barn som pårørende av rusavhengige lenge har vært en «skjult» gruppe. Barn som lever i rusfamilier utgjør en stor og sårbar gruppe med høy risiko for å utvikle psykososiale vansker. Dersom de ikke blir oppdaget, innebærer det en ytterligere risiko, ved at de ikke får den oppfølgingen de behøver (Torvik og Rognmo, 2011). Skolen har et ansvar for å se barn som kan trenge tiltak fra barnevernet og denne plikten er forankret i Opplæringsloven § 15-3 (Udir, 2012). I lys av dette er det særlig betydningsfullt at skolen lykkes i å identifisere barn som pårørende. Gjennom denne studien ønsker jeg å få frem tanker som kan bidra til å bedre praksis.

Metode: På bakgrunn av problemstilling og formål, har jeg valgt å foreta dybdeintervjuer med en kvalitativ tilnærming. Studien baserer seg på fire intervjuer med informanter fra to forskjellige barneskoler. Informantene innehar ulike stillinger i skolen. Jeg benyttet en semistrukturert intervjuguide og intervjuene ble tatt opp med båndopptaker. Kort tid etter ble intervjuene transkribert. Videre ble dataene mine kodet og analysert gjennom Tjora (2017) sin stegvis-deduktive induktive metode.

Teori: Jeg har i hovedsak tatt utgangspunkt i eksisterende norsk litteratur, men har måttet supplere med noe internasjonal forskning. I denne skriftlige fremstillingen refereres det derfor til undersøkelser fra Norge, Sverige, Danmark, Storbritannia og USA. Den teoretiske rammen baserer seg på empirien som forekom i undersøkelsen.

Resultater og konklusjon: Hovedfunnene mine indikerer at de ansatte i skolen har lite kunnskap og kompetanse om barn som pårørende av rusavhengige. Det regnes som sentralt å inneha kunnskap, dersom en skal oppdage de utsatte barna (Løvås, 2017). Likevel sier de ansatte at de ikke har noe særlig kunnskap om temaet. De etterspør økt kunnskap om kjennetegn og ønsker mer samtalekompetanse. Studien tyder videre på at informantene

sjeldent oppdager barn som pårørende, noe som kan sees i sammenheng med den manglende kompetansen.

Det er noe varierende hva de ansatte har av erfaring, men det er gjennomgående at de har lite erfaring med å identifisere. De sier selv at de sannsynligvis har oversett en del barn som er pårørende. Kufås, Billehaug, Faugli og Weinmand (2017) viser til at barn som pårørende generelt blir oversett i skolen. Legger en dette til grunn, stemmer det trolig at informantene ikke ser nok. Selv om informantene har lite erfaring, har de flere tanker om hvordan en kan lykkes med å identifisere barn som pårørende. Det er bred enighet om at skolene må ha fokus på temaet og være åpne for å se det ubehagelige - du må tro det for å se det!

Videre blir relasjonskompetanse trukket frem som sentralt. Informantene mener en må bygge gode relasjoner til både barn og foreldre, dersom en skal kunne snakke sammen om rusproblematikk. Samtidig er det nettopp denne samtalen som anses som den største barrieren i forbindelse med identifisering. Dette henger trolig sammen med at rus er tabubelagt. Informantene er enige i at det er vanskelig å snakke med barna om rus. Dessuten frykter de konsekvensene av å konfrontere foreldrene. I likhet med Elgán og Leifman (2011) samt Kristiansen (2006), uttrykker informantene en redsel for å ødelegge samarbeidet med foreldrene. Denne frykten hindrer de ansatte i å gjøre det som opplysningsplikten forventer av dem. Udir (2012) presiserer at skolen bør kommunisere med foreldrene og gi dem informasjon, dersom det skal bli sendt melding til barneverntjenesten (Udir, 2012). Studien kan tyde på at skolepersonalet mangler både kunnskap og relasjonelt mot.

Forord

Dette halvåret har vært utrolig lærerikt og jeg har fått gleden av å fordype meg i et tema jeg interesserer meg for. Samtidig har skriveprosessen vært preget av både opp- og nedturer, men takket være engasjement og støtte fra andre, kan jeg nå si at jeg kom i mål med oppgaven.

Det er flere personer som fortjener en takk i den forbindelse. Først og fremst må jeg rette en stor takk til informantene mine som har tatt seg tid til å stille opp! Jeg setter pris på deres åpenhet. Og ikke minst, takk til dere som satt meg i kontakt med informantene.

Jeg vil også si tusen takk til min veileder Jorun Holth Eggen for gode innspill og oppmuntring underveis i skriveprosessen. Dine råd har vært til stor hjelp. Min kjære mamma Lene fortjener også en takk for faglige diskusjoner og for å ha lest korrektur.

En stor takk rettes også til venner, familie og kjæreste – dere er verdens beste heiagjeng! Martin, takk for at du ga meg en ekstra dytt når jeg trengte det. Og tante Therese, tusen takk for at du er så hensynsfull og for lån av «kontor plass».

Maiken Vadem Christensen

Oslo, mai 2016

Innholdsfortegnelse

1	Innledning.....	1
1.1	Problemstilling.....	1
1.1.2	Formål og presisering av problemstilling.....	2
1.2	Bakgrunn for valg av tema	3
1.3	Spesialpedagogisk relevans	4
1.4	Oppgavens oppbygging	7
2	Teoretisk ramme.....	8
2.1	Barn som pårørende av rusavhengige.....	9
2.1.1	Omfang og konsekvenser	11
2.1.2	Skam forbundet med rus	13
2.1.3	Kjennetegn og signaler.....	14
2.2	Hvordan identifisere barn som pårørende?.....	15
2.2.1	Utfordringer.....	18
2.2.2	Skolens erfaringer og refleksjoner	21
3	Metode.....	24
3.1	Kvalitativ tilnærming.....	24
3.1.1	Dybdeintervju.....	24
3.2	Forberedelse til datainnsamling.....	25
3.2.1	Tematisering.....	26
3.2.2	Planlegging	27
3.3	Datainnsamling - intervjuing	30
3.3.1	Forberedelser til intervju	30
3.3.2	Gjennomføring av intervjuene	31
3.4	Dataanalyse.....	32
3.4.1	Transkribering	32
3.4.2	Analysering	33
3.5	Verifisering.....	34
3.5.1	Reliabilitet og validitet	34
3.6	Rapportering	37
3.7	Etiske hensyn.....	37
4	Presentasjon og drøfting av funn.....	40

4.2	Presentasjon av informantene	41
4.3	Hva legger informantene i «barn som pårørende av rusavhengige»?	41
4.4	Kunnskap og kompetanse	44
4.5	Identifisering.....	47
4.5.1	Informantenes erfaringer	47
4.5.2	Fokus på å se det ubehagelige	50
4.5.3	Relasjonskompetanse	55
4.5.4	Snakke om rus med de berørte	57
4.6	Utfordringer	61
4.6.1	Tabuet knyttet til rus	62
4.6.2	Frykt som barriere	64
5	Avsluttende refleksjoner	68
5.1	Oppsummering og konklusjon.....	68
5.2	Veien videre.....	70
	Litteraturliste	72
	Vedlegg	77
	Vedlegg 1: Informasjonsskriv og samtykke	78
	Vedlegg 2: Intervjuguide.....	81
	Vedlegg 3: Godkjennelse fra NSD	83

1 Innledning

“Barna går under radaren overalt, og de har en hjemmesituasjon som er så ekstrem at vi kaller det å leve i fangenskap», sier forsker og prosjektleder i studien Bente Weimand (Ogre, 2017). Ogre (2017) viser til en nyere studie av Kufås, Billehaug, Faugli og Weinmand (2017) som har hatt til hensikt å generere ny kunnskap om barn som pårørende av rusavhengige. Studien konkluderer med at disse barna blir oversett, da voksne innenfor både helsetjenester og skoler mislykkes i å identifisere barna (Kufås et al., 2017).

Tittelen til denne oppgaven er et direkte sitat fra en av informantene: «De dekker over hjemmeforholdene og tillater ikke seg selv å være barn». Utsagnet fanger noe av essensen i det å være barn som pårørende av rusavhengige, samt hvorfor de er vanskelige å oppdage. Barn som pårørende av rusavhengige har tidligere blitt oversett i stor grad. Som gruppe har de blitt betegnet som de gjemte og glemte barna (Gautun, 2006), de usynlige barna (Huitfeldt, 2009) og de skjulte barna (Kroll, 2004). Killén og Olofsson (2003) beskriver det slik: «De har lidd i stillhet med den smerte det innebærer å vokse opp med voksne som har rusmiddelproblemer» (Killén & Olofsson, 2003, s. 6). Barna har vært vanskelig å identifisere av flere årsaker. Hansen (2017) trekker frem at store deler av utfordringen skyldes skammen og tabuet rundt rus, sammen med barnas lojalitet til foreldrene (Hansen, 2017).

Dersom barn som pårørende av rusavhengige ikke blir oppdaget, vil det ha store konsekvenser for dem. De har høy risiko for å utvikle psykososiale vansker som angst, depresjon og atferdsproblemer. Barn som pårørende av rusavhengige utgjør en sårbar og relativt stor gruppe. Statistisk sett finnes det barn som er pårørende i hvert klasserom (Torvik & Rognmo, 2011). Skolen har både mulighet til og et ansvar for å identifisere disse elevene, slik at en kan forebygge en skjevutvikling (Bell, Limberg & Robinson, 2013).

1.1 Problemstilling

På bakgrunn av det Torvik og Rognmo (2011) viser til, ble jeg interessert i å belyse skolens refleksjoner rundt identifisering av barn som pårørende av rusavhengige. Min problemstilling lyder da som følger:

Hvilke refleksjoner har to barneskoler rundt identifisering av barn som pårørende av rusavhengige?

Jeg har utarbeidet fem forskningsspørsmål for å konkretisere og avgrense problemstillingen:

- 1) Hva legger de ansatte i begrepet «barn som pårørende av rusavhengige»?
- 2) Hvordan kunnskap har de ansatte om disse barna?
- 3) Hvilke erfaringer har skolepersonalet med å identifisere denne elevgruppen?
- 4) Hva mener de ansatte er sentralt for å oppdage barn som pårørende av rusavhengige?
- 5) Hvilke utfordringer møter de på i forbindelse med identifisering?

1.1.2 Formål og presisering av problemstilling

Formålet mitt er å undersøke hvilke refleksjoner ansatte i skolen har rundt identifisering av barn som pårørende av rusavhengige. Jeg har ingen plan om å undersøke hvordan skolen faktisk identifiserer barn som pårørende eller hvilket fokus skoler generelt har rundt dette. Funnene mine hverken kan eller skal generaliseres. Jeg ønsker kun å finne ut av hvilke tanker skolepersonalet har rundt temaet. Det kan hende de har erfaringer eller refleksjoner som kan belyse aspekter rundt identifisering, som jeg ikke har tenkt på i forkant. Gjennom dette ønsker jeg å få frem tanker som kan bidra til å bedre praksis. Selv om funnene ikke kan generaliseres, kan de gi et bilde av hvordan skolepersonell kan tenke rundt barn som pårørende. Da kan informantenes refleksjoner tenkes å være nyttige også for andre.

I denne oppgaven avgrenses pårørende til å gjelde *barn* av rusavhengige. Pårørende av rusavhengige kan i utgangspunktet også omfatte søsken, besteforeldre eller andre slektninger, men fokuset mitt vil ikke ligge der. Jeg vil kun fokusere på barn med foreldre eller andre foresatte som misbruker rus. En grunn til det er at foreldrene er de som skal være de største omsorgsgiverne og har derfor størst innvirkning på barnas liv (Johansson, Brunnberg & Eriksson, 2007, s.194). Dessuten ligger forskningsfokuset også på barn med rusavhengige foreldre (Hansen, 2017; Haugland, Ytterhus & Dyregrov, 2012; Killén & Olofsson, 2003).

Videre har jeg avgrenset ved at skole i denne studien dreier seg om *barneskolen*. Jeg har valgt å fokusere på barneskole, da tidlig innsats er viktig for barn som er pårørende av rusavhengige. Hansen (2017) understreker at det er sentralt at skolen kommer inn tidlig,

dersom en skal forhindre at barnet utvikler psykososiale vansker (Hansen, 2017, s. 150). Med skolen mener jeg personalet i sin helhet. Alle skolens ansatte har samme plikt til å være oppmerksomme på elevene og ulike forhold som påvirker dem. Denne oppmerksomhetsplikten slås fast i opplæringsloven. Opplæringsloven § 15-3 første ledd sier at skolepersonalet har daglig kontakt med barna på skolen og i dette arbeidet er de pålagt å være oppmerksom på forhold som kan føre til tiltak fra barneverntjenesten (Udir, 2012). Legger en til grunn at alle i skolepersonalet har et ansvar når det kommer til identifisering, synes jeg det vil være interessant å finne ut hvordan de ulike rollene i skolen tenker rundt temaet mitt. De ulike rollene vil ikke bli sammenlignet eller lagt vekt på i drøftingen, men de vil muligens bidra til ulike perspektiver i analysen.

Med *identifisering* mener jeg i denne oppgaven å avdekke eller oppdage om et barn lever med rusavhengige foreldre. Målet med å identifisere er å forhindre at barna får en negativ utvikling. Å avdekke rus i hjemmet er særlig betydningsfullt i et helsefremmende og forebyggende perspektiv (Hansen, 2017). Barn som pårørende har som nevnt stor risiko for å utvikle psykososiale vansker av ulik art. Ved å oppdage disse barna så tidlig som mulig, vil en ha mulighet til å forebygge gjennom oppfølging og diverse tiltak. Hansen (2017) sier at skolen må nå barn som pårørende på et så tidlig tidspunkt at en kan hindre skjevutvikling. Dersom barna oppdages vil de gjerne ha behov for hjelp og støtte (Hansen, 2017, s. 152). Skolen må vite hvordan de elevene det gjelder skal bli møtt, samt hvilke tiltak som bør settes i verk etter identifisering. Det ville vært interessant å se på hvordan skolens ansatte følger opp elevene, men det vil likevel ikke tilegnes plass i denne oppgaven. For å i det hele tatt kunne gi barn som pårørende riktig oppfølging, må en først vite *hvem* de er. Avdekking er derfor en sentral del av det forebyggende arbeidet (Hansen, 2017). Jeg ønsker dessuten å gå i dybden, i stedet for å favne for bredt. På bakgrunn av dette vil jeg i denne oppgaven kun undersøke refleksjoner rundt identifisering av barn som pårørende.

For å belyse problemstillingen min, vil jeg ta utgangspunkt i en kvalitativ tilnærming. Jeg vil samle inn data gjennom dybdeintervjuer med fire ansatte i skolen. Intervjuene vil ha en semistrukturert form, med en intervjuguide som tar for seg de overordnede temaene. Funnene vil bli kodet og analysert ved hjelp av Tjora (2017) sin stegvis-deduktive induktive metode (SDI-metoden).

1.2 Bakgrunn for valg av tema

Jeg har valgt temaet «barn som pårørende av rusavhengige». Bakgrunnen for at jeg er interessert i å skrive om dette, er først og fremst mitt personlige forhold og mine erfaringer med temaet. Jeg har selv vokst opp med en rusavhengig forelder. Uten å gå for mye i detalj rundt dette, danner det utgangspunktet for at jeg alltid har hatt en spesiell interesse for temaet. På grunn av min interesse, har jeg lest bøker og sett dokumentarer som handler om barn som er pårørende av rusavhengige. Deriblant har jeg lest Paal-André Grinderud sine bøker *En mor ved navn Wanda* (2011) og *Alene – nå igjen* (2014). Grinderud beskriver en vanskelig oppvekst med en rusavhengig mor og skildrer dette på gripende måte.

Jeg ble frarøvet mye av barndommen, som så mange andre. Noen måtte få vite det! Det var en befrielse for meg da jeg forsto at jeg ikke var alene om å ha en oppvekst med alkoholproblemer i familien. Jeg trodde lenge som ung voksen at jeg var alene om mine vonde opplevelser fra oppveksten (Grinderud, 2014, s. 7).

Jeg så også novellefilmen *For Linnea* høsten 2017 da jeg var midt i prosessen med å velge tema for masteroppgaven. Valget ble da enkelt. Jeg har alltid lurt på hvorfor ingen har grepet inn tidligere, og hvorfor noen barn må bli voksne før de slipper å stå alene i det vonde. Skyldes det at de voksne har lite kunnskap, mangel på mot eller hva ligger egentlig til grunn? Min egen bakgrunn, sammen med disse andre sine historier har vekket en nysgjerrighet i meg.

I tillegg har også erfaringer fra praksis vært med å påvirke valg av tema for studien. Gjennom flere års erfaring fra barnehage, har jeg sett hvilke utfordringer som kan være knyttet til temaet. Jeg må ærlig innrømme at foreldrenes bruk av rus har vært lite oppe til diskusjon på møter og samtaler. Det skal også sies at jeg sjelden har opplevd at jeg eller mine kollegaer har tenkt på rus som en bakenforliggende årsak til barnets atferd. Jeg undrer meg over hva det kommer av, når vi vet at tallene er så høye. Denne undringen har gjort meg nysgjerrig på hva som kan ligge til grunn for at vi ikke ser disse barna. Dessuten er jeg interessert i å finne ut hvordan en kan identifisere barn som pårørende. Er det noen med erfaringer som kan kaste lys over dette? Da jeg hovedsakelig har jobbet i barnehage, tenker jeg at det vil være spennende å se om ansatte i skolen har andre erfaringer enn meg. Jeg lurar på hvordan de stiller seg til temaet og hvilke refleksjoner de har. Mitt personlige forhold til temaet, sammen med mine jobberfaringer utgjør bakgrunnen for mitt valg av tema.

1.3 Spesialpedagogisk relevans

Ytterhus (2012) viser til at barn som «pårørende» i liten grad har vært gjenstand for forskningsfaglig innsats. Dette kan regnes som et urovekkende funn, da barn som pårørende lever under vanskelige forhold og selv er i stor risiko for utvikling av psykososiale og utviklingsmessige problemer (Ytterhus, 2012, s. 26). I følge Torvik og Rognmo (2011) har barn av personer med et alkoholmisbruk en fordoblet risiko for å oppleve mishandling, overgrep og omsorgssvikt i oppveksten. I tillegg har de den nevnte risikoen for å utvikle psykiske lidelser i løpet av sine barne- og ungdomsår (Torvik & Rognmo, 2011). Legger en dette til grunn er det særlig viktig at vi oppdager hvem disse barna er på et tidlig stadium. Likevel viser studier at skoler og helsetjenester mislykkes i å identifisere barn som pårørende (Kufås et al., 2017). Når forskning viser at vi sjeldent oppdager barn som pårørende, hva er det som ligger til grunn for at de ikke blir identifisert?

Holm (2009) viser til at det kan det være utfordrende å identifisere barn som pårørende av rusavhengige, da barn tidlig opplever at rusen er et «ikke-tema» og at rusmisbruket er skamfullt. Barna blir vant til å holde både følelsene sine og foreldrenes rusproblem skjult. Deres løsningsstrategi er gjerne å være minst mulig til bry og mest mulig til hjelp. Barna føler stort ansvar for sine rusavhengige foreldre og kan sørge for at nødvendige oppgaver hjemme blir utført (Holm, 2009; Løvås, 2017). Barnas strategi for å skjule både rusproblemet og sine egne følelser, vil gjøre det særlig vanskelig for skolene å identifisere dem (Løvås, 2017). Gjennom opplæringsloven § 15-3 som omtales i 1.1.2, er skolen pålagt å være oppmerksom. Siden Løvås (2017) peker på at barna holder egne følelser og foreldrenes rusproblem skjult, krever det at de ansatte har kunnskap om hva de skal se etter. Helsedirektoratets veileder støtter opp under behovet for kunnskap, og trekker frem at kunnskap er sentralt for at skolen skal lykkes med tidlig identifisering (Bäcklund, Enstad, Frøyland, Gimse, Hoel og Ingerslev, 2010, s. 11).

Da skolen er en arena der barna tilbringer store deler av dagen sin, har lærere og øvrige ansatte en gylden mulighet til å identifisere disse barna. De som jobber i skolesektoren står i en ideell posisjon til å observere atferd og emosjoner som kan komme fra vanskelige hjemmeforhold (Christensen & Misvær, 2017; Tinnfält, Eriksson & Bunnberg, 2011). De ansatte i skolen har mulighet til å oppdage eventuelle endringer eller en avvikende utvikling, så fremt de har den kunnskapen som Bäcklund et al. (2010) etterlyser. For at personalet skal kunne oppfylle sin plikt til å være på vakt, er det en forutsetning at de har kunnskap om hvilke situasjoner som kan føre til tiltak fra barneverntjenesten (Udir, 2012). Dersom skolen ikke lykkes med å oppdage barn som er pårørende, vil de heller ikke få satt inn tiltak og støtte som

forhindrer en uheldig utvikling. Derfor har skolens ansatte ikke bare mulighet til, men også et ansvar for å se disse barna (Bell et al., 2013).

Ved bekymring for et barn utløses opplysningsplikten, der alle i skolens personale er pålagt å melde til barnevernet. Skolen bør som et generelt utgangspunkt gi foreldrene informasjon om at det vil bli sendt melding til barneverntjenesten. Så fremt bekymringen ikke gjelder seksuelle overgrep eller vold i hjemmet, skal de ansatte kommunisere med foreldrene (Udir, 2012). Det betyr altså at skolepersonalet skal snakke med foreldrene i tilfeller hvor det er bekymring for rus i hjemmet. I mange tilfeller er det slik at barna ikke oppdages og det blir derfor ikke meldt bekymring til hverken barnevernet eller foreldrene. Studier kan tyde på at noe av årsaken ligger i mangel på kunnskap og kompetanse (Niss et al., 2015).

Kunnskap og kompetanse brukes gjerne om hverandre, men ifølge Udir (2016) er kompetanse mer enn en kunnskap eller ferdighet. Mange oppgaver og situasjoner er komplekse, noe som innebærer at kompetanse dreier seg om at kunnskaper og ferdigheter kombineres og brukes sammen (Udir, 2016). Skolens ansatte trenger altså både kunnskap om barn som pårørende, samt inneha evnen til å kombinere denne kunnskapen med nødvendige ferdigheter. Tross opplæringsloven § 15-3 og det ansvaret som ligger i den, viser en tidligere kartlegging at skolens ansatte mangler den kunnskapen som trengs for å identifisere. I kompetansesenter for rus (KoRus) sin kartlegging sier personalet i skolene at de har behov for mer kunnskap og kompetanse om barn i rusfamilier generelt (Kristiansen, 2006).

Fra Korus sin kartlegging ble utført i 2006 kan det se ut til at barn som pårørende har fått økt oppmerksomhet. I 2009 vedtok stortinget en endring i helsepersonelloven § 10a og lov om spesialisthelsetjenesten. Formålet var å sikre at barna blir fanget opp tidlig og bakgrunnen er de belastninger som barn kan utsettes for i forbindelse med foreldres sykdom. Loven gjelder i utgangspunktet ikke skolen, men det rettes fokus mot skolen som en viktig samarbeidspartner (Gjesdal, 2012; Helsedirektoratet, 2010). Utover denne lovendringen, ble det i 2013 gitt et fornyet oppdrag med å forankre arbeidet med barn som pårørende, og det ble bevilget ekstra midler til dette og til flere forskningsprosjekter (Skogøy, 2015). Dessuten blir det i 2018 satset på helsesøstre gjennom tilskuddordningen «Styrking og utvikling av helsestasjons- og skolehelsetjenesten». Målet er å gi økt kapasitet, tilgjengelighet, kompetanse og kvalitet (Helsedirektoratet, 2017). Helsesøster er en sentral samarbeidspartner for de ansatte på skolen i arbeidet med å identifisere og følge opp barn som strever (Hansen, 2017). Kan hende dette økte fokuset rundt forskning på barn som pårørende, satsningen på helsesøstre og endringen i

helsepersonelloven, har gitt ringvirkninger. Det blir interessant å se om informantene har mer kompetanse og erfaring enn hva som har vist seg i tidligere kartlegginger.

1.4 Oppgavens oppbygging

I det første kapittelet introduseres tema for oppgaven og min problemstilling. Her presenteres formålet med oppgaven og bakgrunnen for valg av tema. Videre gjøres det rede for den spesialpedagogiske relevansen.

Andre kapittel danner den teoretiske rammen for oppgaven. Her redegjør jeg for sentrale definisjoner, samt hva som ligger det det å være barn som pårørende av rusavhengige. Deretter vil jeg ta for meg kjennetegn ved barna og hvordan de kan oppdages. I den forbindelse trekkes det frem utfordringer knyttet til å identifisere, samt studier om skolens erfaringer og refleksjoner rundt tematikken.

I det tredje kapittelet beskrives den metodiske tilnærmingen som ligger til grunn. Jeg gjør rede for mine refleksjoner knyttet til den kvalitative fremgangsmåten. Intervjuundersøkelsens syv faser danner utgangspunkt for dette kapittelet: planlegging, intervjuing, transkribering, analysering, verifisering og rapportering. Kapittelet avrundes med en redegjørelse for undersøkelsens etiske hensyn.

I fjerde kapittel vil hovedfunnene bli presentert og drøftet i relasjon til teorien fra kapittel to. Funnene er delt inn i underkapitler og disse er som følger: *Hva legger informantene i barn som pårørende av rusavhengige, kunnskap og kompetanse, identifisering samt utfordringer.*

Kapittel fem inneholder avsluttende refleksjoner, der jeg oppsummerer, konkluderer og presenterer tanker rundt veien videre.

2 Teoretisk ramme

Jeg vil ved hjelp av teori og forskningslitteratur som finnes på feltet forsøke å belyse hva en vet om barn som pårørende av rusavhengige, samt hvordan de kan identifiseres. Jeg har valgt å ikke skille mellom de empiriske undersøkelsene som blir brukt og teori. Bøkene baserer seg i stor grad på tidligere forskningsbidrag og vice versa. De henviser til hverandre og tidligere arbeid. Derfor finner jeg det ikke hensiktsmessig å lage et klart skille her. Fekjær (2013) støtter dette og sier at det ikke er gitt at en må ha et skille, da det ikke trenger å være viktig for ditt fag eller din kontekst (Fekjær, 2013, s. 72).

Gjesdal (2012) mener at erfaringene viser at det finnes lite systematisk, forskningsbasert kunnskap om barn som pårørende. Det er derfor behov for mer forskning om hvordan det arbeides med målgruppen, og hvordan dette arbeidet faktisk fungerer (Gjesdal, 2012). Etter å ha fordypet meg i temaet, kan jeg til dels si meg enig i denne påstanden. Jeg har selv opplevd at norsk litteratur og forskning på feltet er noe begrenset, selv om jeg ser en tendens til økt fokus de siste årene. Siden endringen i Helsepersonelloven i 2009, har det blitt utgitt noen bøker som tar for seg temaet. Sentrale bøker i den sammenheng er *Barn som pårørende* (2012) av Haugland, Ytterhus og Dyregrov (red.) og *Sårbare skolebarn. Trivsel og helse for barn med psykososiale utfordringer* (2017) av Kvarme (red.). Utover dette har jeg brukt Raundalen og Schultz (2008) sin bok *Kan vi snakke med barn om alt?* Boken dreier seg i utgangspunktet ikke om rusproblemer, men den tar for seg en tematikk som er aktuell for problemstillingen min. De skriver om hvordan en kan samtale med barn om vanskelige temaer og jeg har derfor funnet den nyttig for å belyse min problemstilling.

Den eksisterende forskningen tar for seg risiko- og beskyttelsesfaktorer knyttet til barn som pårørende, samt deres symptomer og livssituasjon. Mange av studiene beskriver også hvordan barna berøres (Rossow, Moan og Natvig, 2009; Torvik og Rognmo, 2011). Samtidig som studiene sier mye om konsekvensene, er det mindre forskning på hvordan en kan avdekke og dermed forebygge disse følgene. Det kan se ut til at det finnes noen hull i forskningsfeltet. Forskning på hvordan skolen kan identifisere barn som pårørende er begrenset, slik jeg ser det. Dessuten opplever jeg at det er få studier rundt hvordan det jobbes med problematikken i skolene, samt hvilke tanker de ansatte har rundt temaet.

Av norske studier har jeg kommet over kartleggingene til Kompetansesenter for rus (KoRus). Det kunne være nyttig med mer forskning rundt dette som supplement til KoRus sine studier (Bentsen, 2013; Kristiansen, 2006). Særlig sett i lys av at studiene baserer seg på survey med relativt få respondenter fra skolen, fra 59 i 2006 til 12 i 2013. Det hadde vært interessant å se om en fikk samme funn med et større utvalg. Grunnet få norske studier rundt skolens refleksjoner, så jeg meg nødt til å gå utenfor landets grenser. Jeg har derfor inkludert den svenske studien til Elgán og Leifman (2011), samt den danske undersøkelsen til Niss, Kierkgaard, Højen-Sørensen og Hansen (2015).

Da norsk forskning er noe begrenset, har jeg måttet ta utgangspunkt i internasjonal forskning også: Barnard og Barlow (2003), Kroll (2004), Lander et al. (2013), Lambie og Sias (2005) samt Tinnfält et al. (2011). Antakelser fra internasjonal litteratur og forskning er ikke nødvendigvis direkte overførbare til norske forhold. Likevel har jeg valgt å bruke en del internasjonale studier som støtte til de norske studiene som foreligger. Det har vært viktig for meg å trekke frem forskning fra land som er sammenlignbare med Norge. Jeg har derfor kun med studier fra vestlige land. Torvik og Rognmo (2011) peker på at skandinaviske land og USA ikke er vesensforskjellige fra Norge med tanke på hva som kan påvirke alkoholforbruk (Torvik & Rognmo, 2011, s. 28). Samtidig må det tas forbehold om at funnene ikke trenger å være forenlige med hva en ville funnet i Norge. Litteraturen og forskningen jeg trekker frem i oppgaven min supplerer hverandre og skal sammen bidra til å belyse problemstillingen min.

2.1 Barn som pårørende av rusavhengige

Barn som *pårørende* utgjør en svært stor gruppe. Haugland, Ytterhus og Dyregrov (2012) peker på trekk som er felles for barn som er pårørende. De har alle foreldre som har definerte sykdomstilstander innenfor en av tre brede samlekategorier: psykisk syke, rusmiddelavhengige og somatisk syke. Utover dette trenger ikke barna ha fellestrekk, selv om de ofte vil leve under lignende forhold (Haugland et al., 2012). I følge Ytterhus (2012) vil rusproblematikk og psykiske lidelser ofte overlape hverandre. Likevel vil jeg kun holde meg til barn som pårørende av rusavhengige. Foreldrenes eventuelle tilleggslidelser vil ikke vies oppmerksomhet i oppgaven min. Videre i oppgaven vil jeg tidvis bruke forkortelsen «barn som pårørende», men da vil det fortsatt kun være snakk om de som er pårørende av rusavhengige.

Barn som pårørende av rusavhengige beskrives av Ytterhus (2012, s. 26) som barn som har en eller flere omsorgsgivere som er avhengige av et eller flere rusmiddel. I likhet med Ytterhus (2012) understreker Hansen (2017) at kun en av foreldrene behøver å være rusavhengig. Begrunnelsen er at det kan oppleves som like belastende om kun en har et rusproblem, da den andre forelderen involverer seg slik at foreldrefunksjonen blir forstyrret (Hansen, 2017). Rusavhengigheten som Ytterhus (2012) og Hansen (2017) beskriver kan dreie seg om alkohol eller andre former for rus. Flere av studiene jeg har tatt utgangspunkt i baserer seg kun på foreldres alkoholmisbruk. Noen tar utgangspunkt i narkotiske stoffer, mens andre tar for seg en kombinasjon av begge. I helsepersonelloven § 10a (2009) som jeg har gjort rede for tidligere, benyttes ikke et skille. Der brukes betegnelsen rusmiddelavhengighet uten å presisere nærmere hva slags rus det gjelder. Det kan synes som belastningen barna opplever gjerne er den samme, uavhengig av type rusmiddel som misbrukes (Killén & Olofsson, 2003). På bakgrunn av dette, ønsker heller ikke jeg å lage et skille mellom alkoholisme og annen rusavhengighet.

Det kan være utfordrende å avgjøre hva som er en rusavhengighet. Overgangen mellom hva som er vanlig forbruk, misbruk og avhengighet er flytende. Det er derfor vanskelig å vite nøyaktig når det skal betegnes som en avhengighet, i stedet for et rusmisbruk. Hansen referert i Hansen (2017) bruker betegnelsen rusmiddelproblem og sier det slik: «Når bruken av rusmidler virker forstyrrende inn på de oppgaver og funksjoner som skal ivaretas i familien, og eller de følelsesmessige bånd mellom mennesker belastes av en annens bruk av rusmidler» (Hansen, 2017, s. 150). Ifølge Holm (2009) er avhengighet handlinger som gjentas på tross av negative erfaringer. Disse gjentakelsene skjer på tross av at handlingene møter både sanksjoner og fordømmelser. De gjentas også til tross for nøye overveielser, beslutninger og bestemmelser om å slutte (Holm, 2009, s. 41).

Ser en Holms (2009) beskrivelse av avhengighet i sammenheng med Hansen (1990) sin definisjon av rusmiddelproblem, kan det se ut til at det går ut på mye av det samme. Dersom en bruker rusmidler slik at det belaster familien og forstyrrer de følelsesmessige båndene, vil det jo si at en bruker rus på tross av negative erfaring og sanksjoner. I diagnosemanualen ICD-10 fremkommer det at avhengighetssyndrom er når en rekke atferdsmessige, kognitive og fysiologiske fenomener utvikler seg etter gjentatt bruk av rus. En fortsetter bruken til tross for skadelige konsekvenser og stoffbruken får høyere prioritet enn andre aktiviteter og forpliktelser (Helsedirektoratet, 2012). Denne beskrivelsen av avhengighet har mye til felles

med definisjonene til Hansen (2017) og Holm (2009). I oppgaven tar jeg utgangspunkt i disse beskrivelsene av hva som ligger i rusavhengighet.

Uavhengig av hvordan en velger å definere rusavhengighet, går det igjen at rusen er et problem, både for den rusavhengige og for de rundt. Det vil si at foreldrenes problem, blir barnas problem. Foreldrenes rusmisbruk vil ifølge Ytterhus (2012) uansett ha konsekvenser for barna som er pårørende (Ytterhus, 2012). Familier hvor en av foreldrene er rusavhengige er ofte preget av et miljø fullt av hemmeligholdelse, tap, konflikter, vold eller misbruk, emosjonelt kaos og frykt (Lander, Howsare & Byrne, 2013, s. 195). I følgende kapittel, vil jeg komme nærmere inn på hvilke konsekvenser det har for barna å leve under slike forhold. Først vil jeg gjøre rede for omfanget av problemet.

2.1.1 Omfang og konsekvenser

Det er vanskelig å fastslå nøyaktig hvor mange barn som er pårørende av rusavhengige. Det finnes ingen statistikk over hvor mange rusavhengige som er i kontakt med hjelpeapparatet. Dessuten er det en stor gruppe rusavhengige som ikke søker hjelp i det hele tatt. I og med at vi ikke vet nøyaktig hvor mange som misbruker, blir det vanskelig å si hvor mange barn som er pårørende. På den annen side er det gjort ganske grundige anslag basert på spørreundersøkelser og statistikk. Satt opp mot land det er naturlig å sammenligne seg med, kan en med ganske stor sikkerhet fastslå at det er et høyt antall barn som er pårørende (Torvik & Rognmo, 2011).

SIRUS (Rossow, Moan & Natvig, 2009) har gjort et anslag over alkoholmisbruk blant foreldre og mener at mellom 50 000 og 150 000 barn opplever dette. Hvis en tar utgangspunkt i at Norge har en befolkning på 1,1 millioner barn under 18 år, er dette svært høye tall. Torvik og Rognmo (2011) supplerer med nye tall i en rapport for Folkehelseinstituttet. De anslår at 90 000 barn (8,3 %) har minst én forelder som misbruker alkohol. Rundt 70 000 av disse barna (6,5 %) har foreldre med et såpass alvorlig alkoholmisbruk at det sannsynligvis går ut over daglig fungering. I løpet av hele oppveksten vil tallene være enda høyere (Torvik & Rognmo, 2011, s. 27). Torvik og Rognmo (2011) sine beregninger, er innenfor SIRUS sitt anslag. Disse beregningene baserer seg kun på alkoholmisbruk. En kan derfor anta at tallet trolig vil gå opp, dersom andre former for rusmisbruk ble inkludert i studien. Jeg savner et anslag som tar for seg rus i sin helhet og ikke kun alkoholmisbruk.

I og med at vi ikke har norske tall på dette, har jeg sett på anslag gjort av Helsedepartementet i USA som tar for seg rusmidler i sin helhet. Rossow et al. (2009) og Torvik og Rognmo sine anslag, stemmer overens med funn fra USA. Lander, Howsare og Byrne (2013) viser til USAs helsedepartement sine studier der det estimeres at over 10% av barn under 18 år har minimum en rusavhengig forelder (Lander et al., 2013, s. 196). Tallet kan være noe høyere fordi studien favner alle rusmidler. Selv om resultater fra andre land ikke nødvendigvis er gyldige for Norge, kan anslaget gi en indikasjon på hvor mange som lever som pårørende av rusavhengige.

Haugland (2012) trekker frem at foreldrenes avhengighet utgjør en betydelig risiko for barnas utvikling. Barn som vokser opp med rusavhengige foreldre viser overhyppighet av en rekke psykososiale vansker. I skolealder kommer dette til uttrykk ved blant annet angst, depressive symptomer, atferdsvansker og etter hvert egne rusproblemer. Samtidig understreker Haugland (2012) at barn som pårørende har vist seg å være en heterogen gruppe med stor variasjon i psykososial helse. Dette skyldes ulikhet i foreldrenes omsorgsevne. Ytterhus (2014) peker også på denne variasjonen og viser til at enkelte barn som pårørende har god fungering, mens andre har større psykososiale vansker. Videre mener Ytterhus (2014) at det å leve under slike forhold uansett har følger for barnas livssituasjon.

I det som Ytterhus peker på, ligger en økt risiko for å bli utsatt for neglisjering, samt oppleve rollebytte og skamfølelse (Haugland, 2012). Haugland (2012) definerer *neglisjering* som manglende adekvat og utviklingsmessig tilpasset omsorg og oppdragelse, med negative konsekvenser for barnets helse og psykologiske fungering. Fysisk neglisjering kan dreie seg om at barnet ikke har nok å spise, ikke passes tilstrekkelig på eller mangler rene og varme klær. Emosjonell neglisjering handler om at barnet ikke opplever nærhet fra foreldrene som ikke får det til å føle seg viktig og elsket (Haugland, 2012).

I tillegg til denne neglisjeringen, opplever barna ofte en form for rollebytte. *Rollebytte* dreier seg om at barna tar over foreldrerollen og det blir foreldrenes behov settes først. En del barn som pårørende av rusavhengige har omfattende ansvar- og omsorgsoppgaver i familien (Holm, 2009; Lander et al., 2013). Disse oppgavene kan være både følelsesmessige og praktiske. Oppgaver av følelsesmessig art innebærer å trøste foreldre, megle i konflikter og gi råd til foreldre og søsken. De praktiske oppgavene kan dreie seg om husarbeid, stelle søsken, holde orden på økonomien og ta vare på foreldrene både under rus og bakrus. Disse

belastningene bidrar til at barna kan få en skjevutvikling. Dessuten har barna mye skamfølelse, noe som også virker negativt inn (Haugland, 2012).

2.1.2 Skam forbundet med rus

Rusmisbruk er fortsatt et relativt tabubelagt tema og *skam* forbundet med rusavhengigheten er utbredt. Både Haugland (2012) og Barnard og Barlow (2003) trekker frem at foreldrene tror at barna ikke legger merke til misbruket. Foreldrene prøver derfor å opprettholde en fasade. Rusen blir da et ikke-tema i familien og heller ikke noe en snakker om utad (Barnard & Barlow, 2002; Haugland, 2012). I studien til Barnard og Barlow (2003) fortalte foreldrene at de ikke visste hvordan de skulle snakke med barna om et så sensitivt tema. Deres ønske om å skjule rusmisbruket var delvis motivert av et ønske om å beskytte barnet. Samtidig var behovet for å skjule misbruket sterkt påvirket av skammen de følte over hvor høyt de prioriterte rusen. Foreldrene ga uttrykk for at etter hvert som barna ble eldre, ble de bekymret for at barna skulle oppdage rusmisbruket. Tross bekymringene var det svært sjelden de snakket med barna om det, noe som igjen kan skyldes at de ikke visste hvordan de skulle ta den praten (Barnard & Barlow, 2003).

Et oppsiktsvekkende funn fra studien til Barnard og Barlow (2003) er at selv om barna hadde visst om foreldrenes rusmisbruk over lengre tid, betød ikke det at de snakket med dem om misbruket. I et intervju med et søskenpar kom det frem at begge søstrene hadde visst om morens rusmisbruk i over tre år, før de i de hele tatt snakket med hverandre om det. De hadde holdt det for seg selv hele den tiden (Barnard & Barlow, 2003). Dette tydeliggjør hvor vanskelig både barn og voksne synes det er å snakke om rus, selv innad i familien. Henrik, 12 år, forteller om hvordan moren prøvde å dekke over for den alkoholisererte faren:

Var i middagsselskap hos mormor; far dukket opp dritafull lenge etter måltidet hadde startet. Han var så full at han ramlet av stolen. Mamma ser på mormor og sier at far er ikke helt i form i dag. Hvor teit går det an å bli? (Hentet fra Hansen, 2017, s. 153).

Henrik sin beskrivelse er typisk for hvordan familier med rusmisbruk skjuler det innad i familien. Haugland (2012) viser til at denne hemmeligholdelsen fører til taushet, løgn og bortforklaringer fra barn som er pårørende (Haugland, 2012). Dette støttes av Barnard og Barlow (2003) sin studie, der barna forteller om deres strategier for å skjule foreldrenes

rusavhengighet for omverdenen. Strategiene innebar å late som ovenfor venner. Barna fant opp og fortalte om flotte jule- og bursdagsgaver de hadde fått og steder de hadde reist med foreldrene. Videre fortalte de at de ikke ville slippe noen inn i huset og det var få av barna som hadde med seg noen hjem etter skolen (Barnard & Barlow, 2003).

De strevsomme forholdene barna lever under kan gi seg til kjenne ved ulike tegn. I det følgende vil jeg trekke frem typiske kjennetegn og signaler som skolepersonalet kan se etter.

2.1.3 Kjennetegn og signaler

Lambie og Sias (2005) peker på at barn som pårørende av rusavhengige utgjør en heterogen gruppe. At barn som pårørende gjerne har en ulik profil, gjør det ekstra vanskelig å identifisere de det gjelder. I skolen behøver ikke disse elevene å skille seg nevneverdig ut, og deres faglige og sosiale ferdigheter spenner bredt. Noen er svært utagerende og blir lagt merke til for deres sinneutbrudd, mens andre fremstår som triste og deprimerte. Andre barn er på sin side rolige, pliktoppfillende og gjerne mer introverte og tilbakeholdne. De sistnevnte elevene går ofte under radaren og det er spesielt utfordrende for skolens ansatte å oppdage dem (Lambie & Sias, 2005). Likevel er det noen tegn en bør være oppmerksomme dersom en jobber i skolen.

Det første kjennetegnet jeg vil trekke frem, henger sammen med skamfølelsen jeg beskrev i forrige kapittel. Barna ønsker å beskytte familien fra stigmatisering og foreldrene fra skyldfølelsen over å ikke strekke til som omsorgspersoner. Ifølge Haugland (2012) kan denne redselen for å bli «avslørt» føre til at barnet trekker seg fra både jevnaldrende og voksne. I verste fall kan beskyttelsesbehovet føre til sosial isolasjon (2012). Selv om noen isolerer seg, trekker Barnard og Barlow (2003) og Tinnfält et al. (2011) frem at mange barn som pårørende har venner. Tinnfält et al. (2011) viser til at flere barn som pårørende forteller at venner har vært viktige. Gjennom intervjuene kommer det frem at en del av barna har hatt en nær venn som de har betrodd seg til. I relasjon til dette påpeker Barnard og Barlow (2003) at selv om en del av barna har nære venner, vil de sjeldent ha dem med seg hjem. Det kan være et tegn på at barna har rusavhengige foreldre og er bekymret for å bli «avslørt» (Barnard & Barlow, 2003).

Haugland (2012) peker på tegn og signaler som kan tenkes å være enklere å registrere. Hun trekker frem at skolens ansatte bør være på vakt for «glemte» matpakker, lite skiftetøy og mangel på uteklær (Haugland, 2012). Dersom en elev stadig kommer for sent og har høyt

fravær, kan det også være et signal på at noe er i veien. Ifølge Lambie og Sias (2005) kan det være et symptom på at barnet må bli hjemme for å passe foreldrene. Dersom eleven kommer ustelt på skolen kan det også være et tegn. Mandag er et typisk «slurve»-dag, skal en tro Lambie og Sias (2005). Da bør en som lærer være ekstra oppmerksom dersom en elev kommer på skolen med bustete hår og skitne klær etter helgen (Lambie & Sias, 2005, s. 4). Noen barn vil også gi hyppig uttrykk for fysiske plager og klage på symptomer som hodepine eller mageknip (Hansen, 2017; Lambie & Sias, 2005).

En bør også være ekstra på vakt for elever som strever på skolen. Hansen (2017) og Lander et al. (2013) peker på at barnas kaotiske hjemmeforhold kan føre til at de bekymrer seg for tilstanden hjemme. Bekymringene kan komme til syne ved konsentrasjonsvansker, nedstemthet, utmattelse og uro. Det at elever har skolevansker er ikke ensbetydende med at de har rusavhengige foreldre, da barn strever av ulike årsaker. Samtidig viser Lander et al. (2013) viser til at barn som pårørende har større sannsynlighet for å ha lære- og atferdsvansker, samt for å droppe ut av skolen. Lambie og Sias (2005) er inne på en faktor som kan tenkes å være medvirkende i den forbindelse. De sier at rusavhengige foreldre hjelper mindre til med leksene og følger lite opp på skolen. Rusavhengige foreldre viser generelt mindre interesse for barnas skoleprestasjoner og de kan være vanskelig for skolen å få tak i (Lambie & Sias, 2005). Foreldrenes fravær og manglende interesse kan være tegn å se etter, særlig i kombinasjon med skolevansker hos barnet. Samtidig påpeker Hansen (2017) at mens noen barn sliter på skolen, vil andre oppleve skolen som et fristed. Skolen er et sted de opplever å være på linje med andre barn og da kan de fremstå som dyktige og veltilpassede (Hansen, 2017, s. 156).

Legger en Tinnfält et al. (2011) til grunn er det viktig at skolens ansatte forstår og kjenner igjen disse tegnene og signalene. Dersom de ikke har nok kunnskap om hvilke tegn de bør se etter, vil de trolig ikke lykkes i å identifisere (Bäcklund et al., 2010; Udir, 2012). Forskning peker på at kunnskap er sentralt, men det er også andre faktorer som er av betydning for tidlig identifisering.

2.2 Hvordan identifisere barn som pårørende?

Lambie og Sias (2005) sier at ved å følge med, lytte og interagere med elevene, kan skolens personale oppdage barn som pårørende, som ellers ville gått under radaren. I lys av

opplæringsloven § 15-3 har skolen et ansvar for å identifisere. For å lykkes med å avdekke rusproblematikk, er det flere forhold som spiller inn. Osen (2015) understreker betydningen av at arbeidet med barn som pårørende har forankring og støtte hos ledelsen. Det vil variere hvor støttende og positivt innstilt ledere er til denne oppgaven. Dersom en mangler støtte fra ledere vil det utgjøre en «motvind» i arbeidet med å identifisere (Osen, 2015). Hansen (2017) foreslår at skolens ledelse oppretter team bestående av minst én fra ledelsen, en representant fra PP-tjenesten, helsesøster og eventuelt en representant fra barneverntjenesten. Ved bekymringsaker knyttet til enkeltelever, kan både elev og foreldre bli med på disse møtene. Tverrfaglige team (TFT) regnes som positivt for å lykkes med å identifisere (Hansen, 2017).

Dersom en har regelmessige TFT-møter, har en mulighet til å reflektere sammen. Det kan bidra til tidlig innsats for utsatte grupper av elever, både gjennom å fange opp og følge opp utsatte barn. Dessuten kan en gi rask hjelp til elever som trenger oppfølging fra andre tjenester, gjennom samarbeid med andre instanser og foreldrene (Borg, Christensen, Fossestøl & Pålshaugen, referert i Hansen, 2017, s. 242). I lys av dette bør ledelsen støtte opp ved å opprette TFT på skolen. Ved at de ansatte deler hverandres erfaringer og kunnskap, kan møtene tenkes å gjøre skolepersonalet bedre rustet til å snakke mer om rus.

Haugland et al. (2012) er også opptatt av at en må snakke om rus dersom en skal identifisere barn som pårørende. Tross at det er et vanskelig tema, må en snakke om det og gi informasjon til både barn og voksne. Manglende informasjon kan gi grobunn for tabu og sosial isolasjon. For å forhindre dette understreker Haugland et al. (2012) og Lambie og Sias (2005) at både barn og foreldre har behov for informasjon. Barna har særlig behov for informasjon om foreldrenes sykdom og hvilke konsekvenser dette har for dem selv, foreldrene og familien. Lambie og Sias (2005) begrunner dette med at ved å snakke om det, kan bidra til en form for «normalisering». Dersom en fjerner tabuet rundt rus, vil det kunne bli enklere for elevene å snakke om foreldrenes rusmisbruk. Lambie og Sias (2005) mener at en må prate om rus i klasserommet. Det vil kunne føre til at de yngste barna forstår at hjemmeforholdene ikke er som de skal, og muligens oppsøke en voksen på skolen (Lambie & Sias, 2005, s. 6).

Hansen (2017) peker på at vi må bli dyktigere til å se små tegn, samt forholde oss til egen magefølelse når vi står overfor barn som vekker uro. Vi må rett og slett få på oss «rusbrillene». I likhet med barn og foreldre, behøver også skolene informasjon om rus og barn som pårørende. Dersom en ikke har informasjon og kunnskap vil det trolig være vanskelig å ta på seg «rusbrillene» som Hansen (2017, s. 152) sikrer til. I Gautun (2006) sin undersøkelse

evalueres støttegrupper for barn av rusmiddelmissbrukere. I den forbindelse deler prosjektleder og gruppeledere sine synspunkter. De synes alle at det er viktig å spre kunnskap om barn som pårørende av rusavhengige. Det begrunnes i at det erfaringsmessig fortsatt er mange som har lite kunnskap om temaet. Informantene ser et stort behov for å opplyse samfunnet og på den måten bidra til at den type problemer blir synlige og mindre tabu. Det er sentralt med mer åpenhet og kunnskap, som igjen kan bidra til at skolens ansatte både ser mer og til at elevene forteller mer (Gautun, 2006, s. 27).

Det vil variere hva som gjør at barna åpner seg og barna trenger hjelp på ulike måter for å fortelle. I studien til Tinnfält et al. (2011) går det igjen at barnet finner en person som de føler de kan stole på og snakke med. Barn som pårørende trekker hovedsakelig frem lærere som denne voksne som de stoler på. Helsesøster og sosiallærer er andre voksne som blir trukket frem (Tinnfält et al., 2011). Videre forteller barna i Tinnfält et al. (2011) sin studie hva som skulle til for at de skulle åpne seg. Det var av betydning at den voksne viste omsorg og forståelse, var ærlige og tok seg tid til å samtale (Tinnfält et al., 2011). Det barna her beskriver, handler om at de voksne har relasjonskompetanse. Dersom barna åpner seg må en ta imot det barna sier. Som en del av skolepersonalet må en respondere på barnas spørsmål og tanker. Voksne som ikke gjør det, er med på å opprettholde tabuer (Haugland et al., 2012; Osen, 2015). Hansen (2017) peker på at barna trenger ansvarsfulle og tydelige voksne. Videre kan de trenge hjelp til å fortelle om det vanskelige. Da er det fint å undre seg sammen med barna og stille spørsmål som «Er det noe som er vanskelig for deg på veien hjem eller der hjemme?».

Å få barna til å fortelle om foreldrenes rusmisbruk kan være utfordrende av flere grunner (se kap. 2.2.1). Kroll (2004) og Tinnfält et al. (2011) mener at det kan være en effektiv tilnærming å spørre barnet rett ut. Kroll (2004) argumenterer for at ved å være direkte, kommer en over en barriere. Ved å vise at rus ikke er skammelig og dermed «fjerne» tabuet rundt det, kan en trolig nå frem til barnet. En slik tilnærming kan virke befriende på barnet som ikke lenger trenger å «late som». Ved å være direkte kan en som voksen vise at en tar barnet på alvor (Kroll, 2004). Kufås et al. (2017) støtter opp under dette. De mener at voksne må våge å spørre barna om hvordan de har det, samt følge opp ved mistanke om at de ikke har det greit (Kufås et al., 2017).

Studien til Tinnfält et al. (2011) viser også til at en må spørre barnet rett ut om hjemmesituasjonen. Barna i studien fortalte at det oppleves som at den voksne er interessert.

De forteller at de ikke nødvendigvis svarer ærlig eller åpner seg første gang, men da vet de at det er noen som ser dem og det gjør det enklere å fortelle ved en senere anledning. 96 % av de som ble intervjuet synes det var bra at voksne spurte om hjemmeforholdene (Tinnfält et al., 2011). Hansen (2017) peker også på at en ikke kan forvente et svar fra barnet med en gang. Kan hende barnet må venne seg til at du ser barnet og signalene på at noe er i veien (Hansen, 2017). Raundalen og Schultz (2008) viser til sin praksis med å samtale med barn om vanskelige temaer. De peker på at erfaringsmessig tar barnet aldri skade av åpenhet (Raundalen & Schultz, 2008, s. 28). I lys av dette kan det se ut til at skolens ansatte må stå i det og ikke gi opp, selv om elevene ikke forteller med en gang.

For at elevene skal fortelle, understreker Holm (2009) og Haugland (2012) at det er helt nødvendig å krysse egne barrierer for å kunne snakke om rus. En må tørre å gå inn i de vanskelige samtaler, dersom en skal kunne identifisere problemene. Samtaler med barn og foreldre rundt rusproblematikk må ha som mål at de berørte føler seg ivaretatt og respektert. Samtidig må vi ta sjansen på å være direkte og stille spørsmål rundt foreldres rusmisbruk, samt konsekvensene misbruket har for barnas omsorgssituasjon. Dette handler om å vise relasjonelt mot. Vi må formidle til de berørte den kunnskap vi har om risikoen for psykososiale problemer blant barn som pårørende (Haugland, 2012). Samtidig viser studier (Kristiansen, 2006; Niss et al., 2015) at skolepersonell mangler relasjonelt mot og at de synes det er vanskelig å snakke om rus. Det er en av flere utfordringer en møter på i forbindelse med å identifisere.

2.2.1 Utfordringer

I en oversiktsartikkel fra Storbritannia (Kroll, 2004, s. 136) pekes det på at barn som pårørende av rusavhengige har vært en «skjult» gruppe. Disse barna har ofte vært usynlige for fagfolk. Det kan være flere og komplekse årsaker til dette, men Barnard og Barlow (2003) kaster lys over en sentral årsak til at barna ikke blir oppdaget. De viser til at barna sjeldent forteller om foreldrenes rusavhengighet. Deres studie viste at det i hovedsak er deres lojalitet til foreldrene, skamfølelse og frykt for innblanding fra barnevernet, som hindret barna i å fortelle eller be om hjelp (Barnard & Barlow, 2003). Tinnfält et al. (2011) er inne på en annen årsak til at barna ikke forteller. Noen barn vet ikke nødvendigvis at det er noe «å fortelle». Av utviklingsmessige grunner vil ikke alltid yngre barn forstå at deres livssituasjon ikke er som den skal (Svedin & Back, referert i Tinnfält et al., 2011).

En kan undre seg over det som Svedin og Back (2011) peker på. Hadde det vært slik om det ikke hadde vært for tabuet rundt rus? Dersom det var mer åpenhet rundt rus og skolen snakket mer om det, kan det tenkes at selv de yngste hadde forstått at hjemmeforholdene ikke var som de skulle. Den skammen som blir beskrevet mer inngående i kap. 2.1.2 er altså en stor utfordring for identifisering. Barna samarbeider gjerne med foreldrene om å dekke over og passer på at utenforstående ikke får vite noe om rusavhengigheten (Barnard & Barlow, 2003; Haugland, 2012). Dette sammenfaller med Raundalen og Schultz (2008) som mener skam er en sentral årsak til at mange barn må leve alene i sin krise gjennom skoledagen. Skam fører til hemmeligholdelse, som igjen fører til at barna ikke blir identifisert. Det kan tenkes å være særlig utfordrende for lærere å se hvilke elever som lever i rusfamilier, dersom de ikke forteller.

Kroll (2004) kaster lys over en annen barriere i forbindelse med identifisering. Den knyttes til barn som har fortalt om foreldrenes rusproblem og ikke ble trodd. Flere av de som hadde åpnet seg for en voksen, opplevde å ikke bli hørt eller tatt på alvor. Barna fortalte at disse erfaringene hadde stor innvirkning på dem (Kroll, 2004). Tilsvarende beskrivelser kommer frem i Tinnfält et al. (2011) sin intervjuundersøkelse. I intervjuene beskriver flere barn følelsen av at de voksne ikke brydde seg. Noen fortalte at de voksne ikke spurte om de kunne hjelpe, selv om de må ha sett at de hadde det vanskelig. Intervjupersonene synes det var viktig at de ble tatt på alvor og at de ikke ble ignorert av de voksne. En jente fortalte at hun hadde blitt avfeid og at de voksne trodde hun overdrev, da hun hadde forsøkt å fortelle om hjemmeforholdene (Tinnfält et al., 2011).

Tinnfält et al. (2011) sine funn kan indikere at skolepersonalet må bli mer åpne for at rus i hjemmet er en mulighet. Dersom de ansatte ikke er åpne for det, kan det handle om at de ikke har kunnskap om hvilken påvirkning rusmisbruket har på barna. At barna blir mistrodd kan også tolkes dithen at de voksne ikke vil se det som er ubehagelig. Barnas erfaringer kan i hvert fall tyde på at ikke alle voksne er åpne for at rus i hjemmet kan være en mulighet. Det er gjerne slik at en ikke ser det før en tror det. Alvdal- og Christoffer-saken er ytterligere bevis på at vi voksne ofte unngår å se det vi ikke «vil se». Hadde det vært voksne som både var oppmerksomme og som trodde på barna i disse tilfellene, ville det kanskje ikke vært en Alvdal- og Christoffer-sak.

Det kan også være andre årsaker til at barn blir stående alene i krisen. Raundalen og Schultz (2008) peker på skolens beskyttelsesbehov som en barriere for å identifisere. Det innebærer at

læreren har mer enn nok å gjøre med å oppfylle øyeblikkets og læreplanenes krav. Lærerne søker derfor ikke etter å få kunnskap om elevene som ville føre til merarbeid, skal en tro Raundalen og Schultz (2008, s. 63). Kan dette være grunnen til at barna blir avfeid, slik Tinnfält et al. (2011) beskriver? Det kan tenkes at «tidsklemma» kan komme i veien for at lærerne ser hva elevene strever med, men Raundalen og Schultz (2008) understreker at det er flere grunner til at skolen ikke lykkes med å avdekke. De kaster lys over at det ofte hersker en «vente og se?»-holdning. Utgangspunktet er at det har vært en typisk innvending i skolen, når det dreier seg om å snakke med barna og stille vanskelige spørsmål: «Skal vi ikke vente til de eventuelt sier noe?». I intervjuer med lærere og foreldre, går det igjen at de venter på at barna selv skal bringe temaet på banen. Det er en gjennomgående redsel for å påføre unødvendige bekymringer og skade ved å snakke om det (Raundalen & Schultz, 2008).

Denne tankegangen er i strid med hva barna faktisk behøver. Raundalen og Schultz (2008, s. 127) viser til erfaring som tyder på at barnet blir tryggere av å snakke om det, heller enn å ta skade. Ved å ikke ta opp temaet signaliserer en at dette er noe en ikke skal snakke om og dette er utrygt. Elever i alle aldre er dyktige til å fange opp slike signaler. I lys av dette oppfordres skolepersonalet til å «gå for å se», i stedet for å «vente og se». Det vil si at lærere og øvrige ansatte har et ansvar for å sjekke ut hva eleven tenker på (Raundalen & Schultz, 2008), noe som støttes av Opplæringsloven § 15-3. Raundalen og Schultz (2008) sine funn indikerer at frykten og motviljen til å «gå for å se», er en av barrierene en møter på. I lys av hva vi vet om barnas lojalitet er det lite sannsynlig at barna vil fortelle om foreldrenes problem, bare de voksne venter lenge nok. Denne «vente og se»-tankegangen virker trolig hemmende på arbeidet med å identifisere.

En siste utfordring som både Lander et al. (2013) og Løberg og Hansen (2011) trekker frem, er skolens kommunikasjon med foreldrene. De peker på at det kan oppleves som ubehagelig for de ansatte å ta opp rusproblemer med foreldrene. Lander et al. (2013) viser til at noe av det kan ligge i at kommunikasjonen gjerne dårlig, da den er preget av at foreldrene selv har hatt vansker med skolen i sin oppvekst. Foreldrenes angst eller skam, fører til at de ofte unngår samtaler med skolen og en god dialog blir vanskelig å få til (Lander et al., 2013). Samtidig viser en studie at øverst på foreldrenes ønskeliste står ekstra hjelp fra barnets lærere og dernest helsesøster. De gir uttrykk for at de ønsker å involvere lærerne mer. Studiet er basert på foreldre som mottar hjelp fra spesialisthelsetjenesten, så funnene kan ikke sies å gjelde alle rusavhengige foreldre (Stavnes, 2015, s. 137). Likevel kan det tenkes at dersom skolens

ansatte først hadde tatt opp rusrelaterte bekymringer med foreldrene, ville de vært samarbeidsvillige. Løberg og Hansen (2011) sier at et å snakke med foreldre om bekymringer for et barn, kan oppleves som en vanskelig samtale. Samtidig understreker de at samtalen er helt nødvendig for barnet (Løberg & Hansen, 2011).

Er disse utfordringene noe de ansatte i skolen kan kjenne seg igjen i? Hvilke refleksjoner har skolepersonell rundt barn som pårørende, og hvilke erfaringer har de med å identifisere?

2.2.2 Skolens erfaringer og refleksjoner

Studien til Kufås et al. (2017) viser at voksne innenfor helsetjenester og skole ikke lykkes med å oppdage barn og unge som lever i familier med rusmiddelproblemer. Niss et al. (2015) sikter til studier med tilsvarende funn. De viser at kun et fåtall av barn som pårørende har vært i kontakt med ansatte ved skolen, i forbindelse med foreldrenes rusproblemer (Niss et al., 2015). I studien til Elgán og Leifman (2011) svarer flere av respondentene at de aldri har identifisert barn som pårørende. Som det fremkom i kap. 2.2.1 er det flere forhold som kan forklare at skolen ikke avdekker nok. Hva tenker egentlig skolepersonalet om barn som pårørende og hva slags kompetanse har de?

Kompetansesenter for rus (KoRus) kartla i 2006 kompetanse om rusproblematikk blant ansatte i grunnskolen. Kartleggingen viser at skolepersonalet mener de har behov for mer kompetanse om barn i rusfamilier. Kun 30,5 % er delvis enige at de har tilstrekkelig kompetanse til å identifisere barn som pårørende av rusavhengige, mens ingen av respondentene var helt enig i å ha tilstrekkelig kompetanse. Skolens ansatte gir uttrykk for at de trenger mer kompetanse om tegn på misbruk og hvordan rusmisbruk hos omsorgspersoner virker inn på barn. I tillegg mangler de kunnskap om hvordan en skal oppdage rusmisbruk hos de foresatte (Kristiansen, 2006, s. 13).

Videre ønsker de ansatte i skolene kompetanse om hvordan rusproblemer skal tas opp med de som er berørt. De gir uttrykk for at det er vanskelig å spørre elever om det er rusproblemer hjemme. Dessuten oppleves det som særlig utfordrende å ta opp mistanke om rus med foreldre. Hele tre av fire melder at de mangler metoder for å ta opp rusproblematikk med barnets foresatte. En overvekt av respondentene er redd for å komme i konflikt med barnets foresatte dersom de konfronterer dem med mistanken. En av fire synes det ville være så utfordrende at de kanskje ikke ville tatt det opp selv om de vet de burde. Dette kan vitne om

mangel på relasjonelt mot. (Kristiansen, 2006, s. 28). I lys av hva vi vet om hvordan barna berøres, er dette urovekkende funn. Som nevnt innledningsvis har barn som pårørende fått økt oppmerksomhet siden denne kartleggingen i 2006. Likevel er mye av det samme fremtredende i en nyere kartleggingsstudie av KoRus (2013).

I KoRus sin undersøkelse fra 2013 går noen av funnene igjen. Det blir i stor grad formidlet ønske om kompetansehevingstiltak innen «Den nødvendige samtalen med barn og/eller foreldre». De ansatte i skolen oppgir noe høyere kunnskap når det gjelder avdekking av rusproblem, samt signaler på at barn lever med rus i hjemmet. Ønsket om kompetanseheving er tilsvarende mindre på dette området, men fortsatt er det en relativt høy etterspørsel. Det er derimot ingen som savner kunnskap om hvilke instanser en skal melde til. Det kan indikere at skolens personale føler seg trygge på dette (Bentsen, 2013, s. 11).

Niss et al. (2015) fant også tilsvarende funn i sin rapport som tar for seg hvilke barrierer som spiller inn når det kommer til identifisering. Flere barrierer var fremtredende i den sammenheng. De handler om at rusavhengighet er en kompleks problemstilling med mange gråsoner. Skolepersonalet finner det utfordrende å bruke skjønn til å avgjøre når rusen er et problem, og hva en skal gjøre dersom den er det. En sentral barriere er at flere av skolens ansatte ikke føler seg faglig rustet til å oppdage barn som pårørende av rusavhengige. Informantene sier det skyldes at de ansatte mangler kunnskap om kjennetegn på rusmisbruk i hjemmet. De føler seg mer kompetente på å se barn som sliter, men synes det er utfordrende å se tegn på at rus er årsaken (Niss et al., 2015, s. 12).

Videre trekker Niss et al. (2015) frem at ansatte ved skolen føler at bruken av rus hører inn under privatlivets fred og de opplever det derfor ikke som naturlig å spørre om det. Denne følelsen forsterkes av at rus fortsatt er et tabubelagt emne. Skolepersonalet er redd for konsekvensene av å ta den praten med foreldrene, da bekymringen for å ødelegge samarbeidet veier tungt. Som en følge av denne frykten venter gjerne de ansatte med konfrontasjonen, til de er sikre i sin mistanke. Det går igjen at skolepersonalet heller ikke føler seg faglig trygge på å konfrontere foreldrene. Disse barrierene fører til at barna ikke identifiseres eller at de oppdages for sent (Niss et al., 2015, s. 11).

I Elgán og Leifman (2011) sin studie var det som nevnt flere av skolens ansatte som aldri hadde avdekket rus i hjemmet. Av responndene delte likevel 64% sine erfaringer med å identifisere barn som pårørende. De fremhevet betydningen av å ha fokus på tematikken, samt

at personalet må få mer trening og opplæring. Respondentene peker på forhold som hadde gjort at barna ble identifisert av skolen. De som blir trukket hyppigst frem var høyt fravær, dårlig skolearbeid, svak mental helse (angst, depresjon, utmattelse), neglekt og liten sosial deltakelse. Disse tegnene hadde vakt bekymring, som førte til at de ansatte hadde konfrontert elevene. Respondentene understreket at de i disse tilfellene hadde brukt tid på å bygge opp en nær relasjon i forkant. Mange av elevene hadde da innrømmet foreldrenes rusproblem. Utover dette var det flere som hadde opplevd at enten foreldrene selv eller andre slektninger og naboer hadde fortalt om rusavhengigheten. Dessuten var det flere som hadde opplevd at foreldrene kom på skolen i ruset tilstand. Flere av respondentene pekte på ubehaget ved å ta opp problemene med både foreldrene og elevene. De følte seg usikre på å konfrontere de involverte (Elgán & Leifman, 2011).

Studiene samsvarer godt, enda de er utført i tre ulike land over en periode på ni år.

Oppsummert viser undersøkelsene (Bentsen, 2013; Elgán & Leifman, 2011; Kristiansen, 2006; Niss et al., 2015) at de ansatte trenger mer kompetanse om tegn og signaler, i tillegg til samtalekompetanse. Det skal sies at det som kommer frem i en dansk eller svensk undersøkelse, ikke nødvendigvis er representativt for hvordan forholdene er i Norge. Videre vil jeg påpeke at den siste kartleggingen til KoRus fra 2013 hadde svært få informanter, mens den forrige var fra 2006. Det kan tenkes at del kan ha skjedd i skolens siden da, hva gjelder de ansattes kunnskap og kompetanse rundt temaet.

3 Metode

Denne studien om identifisering av barn som pårørende av rusavhengige er basert på kvalitativ metode. Jeg har samlet inn data gjennom dybdeintervjuer med ansatte i skolen. Dataene består av fire semistrukturerte intervjuer. Underveis i undersøkelsen har jeg måttet ta flere valg og vurderinger, som jeg skal gjøre rede for i denne delen. Jeg vil beskrive den metodiske tilnærmingen som ligger til grunn for undersøkelsen og presentere forskningsdesign, utvalg, datainnsamling og analyseprosessen. Avslutningsvis vil jeg drøfte undersøkelsens kvalitet ved å se på validitet, reliabilitet og etiske overveielser.

3.1 Kvalitativ tilnærming

Det finnes mange måter å samle inn data på og flere av disse metodene kunne nok egnet seg til å belyse temaet barn som pårørende av rusavhengige. Problemstillingen min er derimot av en slik art at jeg finner en kvalitativ tilnærming til å være mest egnet. Gjennom denne tilnærmingen kan jeg få den dybdekunnskapen jeg ønsker. Dalen (2011) trekker frem at kvalitativ forskning har som mål å utvikle forståelsen og få en dypere innsikt i fenomener som er knyttet til personer og situasjoner i deres sosiale virkelighet (Dalen, 2011, s. 15). Dette støttes av Dalland (2017) som dessuten peker på at en i kvalitative metoder er ute etter å fange opp mening og opplevelse som ikke lar seg tallfeste eller måle (Dalland, 2017, s. 52). I mitt tilfelle ønsker jeg å utvikle forståelsen for barn som pårørende av rusavhengige og hvordan skolens ansatte forholder seg til dem. Jeg er dermed ute etter erfaringer som ikke lar seg måle.

I teorien kunne jeg belyst problemstillingen også gjennom kvantitativ metode, i form av spørreundersøkelser. Survey kunne gitt et større utvalg og jeg kunne da undersøkt utbredelsen av erfaringer og kunnskap knyttet til temaet mitt. Jeg vurderte denne metoden før jeg hadde spisset problemstillingen min, men survey ble utelukket så fort problemstillingen var klar. Ved survey hadde jeg gått glipp av muligheten til å finne nyansene og gå i dybden. Refleksjoner kan vanskelig gjøres om til tall, noe som støtter opp under avgjørelsen min om å benytte kvalitativ metode i form av dybdeintervjuer.

3.1.1 Dybdeintervju

Det finnes flere ulike intervjuer, som kan variere i både grad av struktur og hvor omfattende de er. Jeg skal belyse problemstillingen min gjennom et kvalitativt intervju. Dette intervjuet er semistrukturert og Tjora (2017) kaller det for et dybdeintervju. Han trekker frem at meningen med dybdeintervjuet er å få informanten til å reflektere over egne erfaringer og tanker, knyttet til det aktuelle temaet for forskningen (Tjora, 2017, s. 113). Min problemstilling har fokus på erfaringene og refleksjonene til de ansatte ved skolen og jeg fant derfor at dybdeintervjuer ville være den mest egnede metoden for oppgaven.

En fordel ved et dybdeintervju er at jeg som intervjuer vil få møte informantene ansikt til ansikt. Dette vil gi meg muligheten til å lese informanten, følge opp initiativ og stille avklarings- eller oppfølgingsspørsmål. Jeg tenker at det vil være av betydning for å få den informasjonen jeg ønsker. Samtidig bør det nevnes at en svakhet ved det kvalitative intervjuet, fremfor observasjon, er at intervju ikke avspeiler hvordan informantene faktisk arbeider. Som forsker kan en derfor ikke vite om de forholdene informantene forteller om er reelle. Dalland (2017) peker på at en gjennom å observere informantene trolig vil få frem annen informasjon enn ved intervjuer. Likevel tenker jeg at fordelene ved intervju veier opp for denne svakheten. Jeg er hovedsakelig opptatt av informantenes tanker og refleksjoner, noe som ikke ville kommet frem ved eventuelle observasjoner (Dalland, 2017, s. 95). På bakgrunn av dette, tenker jeg at intervju er den mest hensiktsmessige metoden for å belyse problemstillingen min.

Dybdeintervjuer bygger på en intervjuguide med bestemte temaer som skal tas opp, men med rom for å være fleksibel og oppmuntre til åpen refleksjon (Kvale & Brinkmann, 2009, s. 325). Denne formen for intervju er verken helt åpen eller lukket. Min tanke er at informantene mine skal få snakke så fritt som mulig, samtidig som jeg ønsker svar på noen utvalgte spørsmål. Jeg har laget en intervjuguide for å komme inn på de spørsmålene. Samtidig vil jeg at det skal være rom for at informanten kan påvirke intervjuet og at intervjuet kan endre kurs underveis. I motsetning til meg, har informantene lang erfaring fra praksis. Da er det mulig det vil komme frem aspekter ved fenomenet, som jeg ikke har tenkt på under utformingen av intervjuguiden. Denne informasjonen anser jeg som verdifull og jeg har derfor lagt inn spørsmål som «har du noe å tilføye eller utdype?» under hvert «tema» i intervjuguiden. Spørsmålene vil gi informanten mulighet til å avklare noe vi har snakket om eller eventuelt ta opp nye temaer.

3.2 Forberedelse til datainnsamling

Kvale og Brinkmann (2015) viser til at et godt forberedt intervju gir høyere kvalitet på den kunnskapen som produseres i intervjusamspillet (Kvale & Brinkmann, 2015). I lys av dette var det særlig viktig for meg å bruke god tid på å forberede meg. I forkant av intervjuene leste jeg meg opp på intervju som metode. Videre utførte jeg et prøveintervju, slik at jeg fikk øvet meg i rollen som intervjuer.

Kvale og Brinkmann (2009) beskriver intervjuundersøkelsens syv faser. De belyser hva som er sentralt for hver fase, samt foreslår noen regler og retningslinjer. Videre presiseres det at den kompetente forsker ikke nødvendigvis vil kjenne seg igjen i alle disse reglene, da praksis gjerne bygger på veletablerte vaner og intuisjon (Kvale & Brinkmann, 2015). Jeg som derimot har lite erfaring med kvalitative intervjuer, fant disse reglene og retningslinjene nyttige i mitt arbeid. Disse syv fasene kommer til å danne utgangspunkt for min videre redegjørelse av intervjuundersøkelsen. Fasene er som følger: tematisering, planlegging, intervjuing, transkribering, analysering, verifisering og rapportering (Kvale & Brinkmann, 2015, s. 97).

3.2.1 Tematisering

Kvale og Brinkmann (2015) kaller den første fasen for tematisering. Tematisering handler om å formulere formålet med undersøkelsen. I denne fasen reflekterte jeg rundt hva jeg ønsket å forske på og hvorfor, samt hvordan jeg oppfattet temaet «barn som pårørende av rusavhengige» (Kvale & Brinkmann, 2015, s. 137). På bakgrunn av disse refleksjonene tok jeg et valg vedrørende metode. Videre måtte jeg i denne fasen sette meg inn i temaet og innhente forhåndskunnskap, slik at jeg kunne stille forberedt til intervjuene. I den prosessen oppdaget jeg hva jeg ønsket å fokusere på i intervjuet og i undersøkelsen generelt. Kvale og Brinkmann (2015) trekker frem betydningen av å ha kjennskap til det undersøkte temaet for å kunne stille relevante spørsmål. Det tematiske fokuset påvirker hvilke aspekter ved et emne spørsmålene retter seg mot (Kvale & Brinkmann, 2015). Jeg fant ut at jeg ønsket å spørre om hva to barneskoler tenker om barn som pårørende, sin egen kunnskap om temaet, samt hvilke erfaringer de har med identifisering. Jeg vil også finne ut av hva de tenker er sentralt for å identifisere og hva som oppleves som utfordrende.

Kvale og Brinkmann (2015) understreker videre betydningen av å klarlegge undersøkelsens *hva* og *hvorfor*, før en går over i neste fase. Den neste fasen dreier seg om *hvordan*-

spørsmålet, altså veien til målet (Kvale & Brinkmann, 2015, s. 141). Da jeg hadde formulert formålet med undersøkelsen, begynte jeg å planlegge hvordan jeg skulle gå frem.

3.2.2 Planlegging

Den andre fasen handler om å designe en intervjuundersøkelse. Dette innebærer å planlegge undersøkelsens prosedyrer og teknikker (Kvale & Brinkmann, 2015). Designet for undersøkelsen ble avgjort i dette stadiet, med henblikk på å innhente den kunnskapen jeg ønsket. Jeg bestemte meg for å samle inn data gjennom kvalitativ metode. Metode betyr opprinnelig «veien til målet» (Kvale & Brinkmann, 2015). Nå er det en gang slik at veien gjerne blir til mens en går, noe jeg har hatt i bakhodet gjennom hele denne prosessen. Noen forskere går inn for en mer fleksibel tilnærming til design, mens andre begynner med en nøye avgrenset plan som skal følges gjennom hele løpet (Kvale & Brinkmann, 2015). Personlig har jeg befunnet meg et sted midt imellom. Jeg laget en plan som jeg ønsket å følge, samtidig som har jeg vært åpen for eventuelle endringer hele veien.

Da jeg klargjorde det videre arbeidet gjennom en prosjektbeskrivelse, inneholdt den med andre ord en *tentativ* tidsplan. Tanken bak tidsplanen var at den skulle bidra til å holde meg innenfor gitte rammer, noe den tidvis har gjort. Samtidig har jeg erfart at det kan være utfordrende å holde seg til en tidsplan, da uforutsette problemer kan dukke opp underveis. I mitt tilfelle har disse problemene vært knyttet til det å skaffe informanter, noe jeg kommer tilbake til. Likevel fant jeg det nyttig å ha vært grundig i arbeidet med *hvordan*-spørsmålet, før jeg gikk i gang med selve intervjuene.

Under planleggingsfasen gikk mye av tiden til å reflektere rundt hvilke informanter jeg ønsket, samt hvor mange informanter jeg ville behøve.

Utvalg

For å foreta et utvalg av informanter måtte jeg tenke igjennom hvem som kunne gi den informasjonen jeg trengte for å belyse problemstillingen min. Dalland (2017) trekker frem at en ofte bruker strategiske utvalg i kvalitativt orienterte oppgaver. Det vil si at en henvender seg til enkeltpersoner som en tror har noe å fortelle om akkurat det fenomenet en vil vite mer om (Dalland, 2017, s. 56). I min oppgave har jeg gått for et strategisk utvalg, som betyr at informantene har måttet innfri ulike kriterier jeg satt i forkant.

Jeg søkte kun etter informanter fra barneskole, da tidlig identifisering og innsats som sagt er viktig for barn som pårørende av rusavhengige (Lambie & Sias, 2005; Ytterhus, 2012). Utover dette ønsket jeg informanter med erfaringsbakgrunn fra skolen. Et kriterium jeg satt var derfor at informantene skulle ha minimum fem års yrkeserfaring fra barneskole. Det var viktig for meg å få informanter som kunne tenkes å ha en del erfaring med temaet, da *erfaring* er sentralt for å belyse problemstillingen min. Jeg ønsket ansatte i barneskolen som innehar forskjellige roller, for å få et mest mulig nyansert bilde. Min vurdering var at ansatte med ulike roller, muligens kan ha ulike perspektiver og tilnærminger til et fenomen. Dessuten er temaet relevant for alle som jobber i skolen, da samtlige av de ansatte har en oppmerksomhetsplikt gjennom opplæringsloven § 15-3 (se kap. 1.1.1).

For å belyse problemstillingen min, ønsket jeg å snakke med noen som kan tenkes å ha fokus på temaet. Underveis i tematiseringsfasen kom jeg over artikler om Kompetansesenter for rus (KoRus) og deres kompetansehevingsprogram «Barn i rusfamilier» (BIR) (Gustavsen, Møller og Vardheim, 2013, s. 23). Jeg satt da i utgangspunktet som kriterium at informantene skulle være ansatte ved en av barneskolene som har vært deltaker på BIR. Dette kriteriet er basert på et ønske om å få informanter som kan ha fokus på barn som pårørende.

Da jeg hadde avgjort hvem jeg ønsket at informantene mine skulle være, måtte jeg vurdere hvor mange informanter jeg ønsket. I kvalitativ metode har en ikke nødvendigvis representative utvalg eller stor nok bredde til å foreta en statistisk generalisering (Dalen, 2011, s. 46). Hvor mange informanter skulle jeg belage meg på? Antall informanter måtte ikke være større enn at det var gjennomførbart, samtidig som datamaterialet måtte gi meg nok til å kunne belyse problemstillingen og gi grunnlag for tolkning og analyse. Kvale og Brinkmann (2015, s. 148) sier at en skal intervju så mange personer som det trengs for å finne ut det du trenger å vite. I første omgang tenkte jeg at fire-fem informanter ville være passende for å få svar på problemstillingen min.

Utfordringer knyttet til utvalg

Gjennom en kontakt ble jeg opplyst om en skole som har deltatt i BIR, hvorpå jeg henvendte meg til rektor ved denne skolen. Jeg informerte om prosjektet og formidlet mitt ønske om å få informanter fra skolen. Rektor viderefremidlet forespørselen om deltagelse via e-post til skolens ansatte og hang opp skrivet på lærerværelset. Det viste seg å være langt mer utfordrende å skaffe informanter enn hva jeg hadde forutsett. Etter en stund fikk jeg

tilbakemelding om at flere av de ansatte synes deltakelse ville bli for tidkrevende. De følte det ble vanskelig å sette av tid til intervjuet i en ellers hektisk hverdag. Jeg så meg derfor nødt til å revurdere lengden på intervjuet og resultatet ble at jeg kortet ned intervjuguiden noe.. Via kontakter hadde jeg avtalt et prøveintervju som jeg utførte mens jeg søkte informanter. Etter prøveintervjuet så jeg at det var fint mulig å gjennomføre intervjuene på kortere tid enn tidligere antatt. Samtidig ville jeg unngå at informantene ble stresset og antydte derfor en tidsramme på et kvarter lenger enn prøveintervjuet hadde tatt. Denne avgjørelsen var basert på at Dalland (2017) mener det er bedre å be om for mye tid, for å unngå stress. Jeg videreformidlet dette til rektor og gjorde det samtidig klart at intervjuene kunne finne sted dag- eller kveldstid, på arbeidsplassen eller hjemme hos informantene selv. Det var først etter denne beskjeden at jeg fikk mine to første informanter.

Flere ganger i løpet av undersøkelsen erfarte jeg at ikke alt gikk som planlagt. I utgangspunktet hadde jeg tenkt til å fokusere studien min rundt kun én barneskole, men etter en stund så jeg at dette ikke lot seg gjøre. Dataene var for magre og jeg trengte derfor flere informanter enn de to jeg hadde så langt. Jeg måtte derfor inkludere informanter fra enda en skole og problemstillingen måtte justeres deretter. Informanten jeg hadde hatt prøveintervju med, satt meg i kontakt med en tredje person som selv hadde meldt interesse for å stille til intervju. Denne informanten hadde en kollega som også ønsket å være med i studien. Informanten arbeidet på en skole som ikke hadde deltatt i BIR, men hadde erfaring som avdelingsleder på rusinstitusjon. Jeg måtte da ta en avveining om jeg ville bruke disse informantene og vike fra et av mine kriterier, eller søke etter nye informanter. Jeg tok i betraktning tid og ressurser, samt de utfordringene jeg allerede hadde møtt på. Etter nøye vurderinger landet jeg på å innlemme de to informantene i studien. Utgangspunktet for at jeg ønsket deltakere i BIR, var at jeg ville ha informanter med fokus og engasjement rundt temaet. Da disse informantene selv meldte sin interesse, følte jeg at de hadde det engasjementet jeg var ute etter.

Da jeg hadde hatt fire intervjuer, synes jeg at jeg hadde passe mengde med data. Kvale og Brinkmann (2009) viser til det som kalles fallende utbytte. Det går ut på at økt antall respondenter, utover et visst punkt, vil tilføre stadig mindre ny kunnskap (Kvale & Brinkmann, 2009, s. 129). Jeg sa meg derfor fornøyd med fire informanter. Tanken min var at det kunne være en fordel å heller få mye tid til forberedelse og analyse, fremfor å bruke den

tiden til å skaffe nye informanter, intervjuer og transkribere. Dessuten peker Dalland (2017, s. 76) på at det er unødvendig å samle inn mer data enn det er mulig å benytte.

Utvalget mitt består nå av fire ansatte med ulike roller i barneskolen, hvorav en er rektor, en er avdelingsleder, en er lærer og en er kontaktlærer. Informantene er fra to ulike barneskoler. I retrospekt ser jeg at utviklingen undersøkelsen tok, trolig har vært en fordel. Jeg ser at det å ha informanter fra to ulike skoler, kan ha beriket oppgaven. Om jeg hadde holdt meg til den opprinnelige planen og intervjuet fire ansatte fra samme skole, ville jeg muligens møtt et metningspunkt, som Dalland (2017) viser til.

3.3 Datainnsamling - intervjuing

Kvale og Brinkmann (2015) sier at den tredje fasen handler om undersøkelsens datainnsamling. For min del handlet denne fasen om produksjonen av kunnskap gjennom intervjuer.

3.3.1 Forberedelser til intervju

I forkant av selve intervjuene utarbeidet jeg en intervjuguide, i tråd med problemstillingen og undersøkelsens formål. Da jeg søkte til Norsk senter for forskningsdata (NSD) hadde jeg laget en tentativ intervjuguide. Før jeg gikk i gang med intervjuene, avtalte jeg et prøveintervju. Jeg ønsket å bli tryggere i rollen som intervjuer, samt få testet intervjuguiden. Jeg lyttet til intervjuet flere ganger før neste intervju, slik at jeg kunne ta med meg erfaringene derfra inn i det kommende intervjuet. Gjennom prøveintervjuet oppdaget jeg at det var et par spørsmål som var repeterende og et par var vanskelig å forstå. Før jeg satt i gang med resten av intervjuene, gjorde jeg derfor noen mindre justeringer på intervjuguiden.

Intervjuguiden ble delt inn i introduksjon og to hoveddeler med flere tilhørende spørsmål. Som en åpning la jeg inn en presentasjon av meg selv og informasjon om prosjektet, som ble gitt gjennom et informasjonsskriv. Jeg la inn tid til at informantene skulle få lese og skrive under på informasjonsskrivet i starten av intervjuet. Deretter hadde jeg lagt inn noen åpningsspørsmål som handlet om yrkeserfaring og arbeidsplassen. Spørsmålene skulle være enkle å svare på og hensikten var at de skulle bidra til at informanten ble trygg og komfortabel i intervjusituasjonen. Da jeg kortet ned intervjuguiden og -tiden, var det viktig

for meg å ikke la det gå på bekostning av introduksjonsdelen av intervjuet. Etter introduksjonen kom spørsmålene som var sentrale for å belyse problemstillingen min.

3.3.2 Gjennomføring av intervjuene

Intervjuene ble utført på informantenes arbeidsplass på et tidspunkt som passet dem. Da de ble holdt et sted der jeg selv var «gjest» var det ikke mye rundt forholdene jeg kunne påvirke, utover å presisere at jeg ønsket et lukket og stille rom. Alle intervjuene ble avholdt på et lukket rom, for å forhindre avbrytelser og unødvendig støy. Jeg anså det som en fordel å ha intervjuene et sted der informantene er kjent. Sannsynligheten er større for at de senker skuldrene på en plass de er komfortable med, sier Dalland (2017, s. 80). Forholdene rundt intervjuet har mye å si og jeg opplevde ikke at informantene var preget av stress.

Kvale og Brinkmann (2015) understreker betydningen av de første minuttene av et intervju. Disse minuttene er gjerne avgjørende for hvordan informantene vil snakke om og legge fram sine opplevelser (Kvale & Brinkmann, 2015, s. 160). Med dette i bakhodet var det særlig viktig for meg å få til en avslappet start på intervjuet, der informanten kunne snakke fritt. Jeg startet intervjuene med å takke for at de ville stille opp, før jeg gikk gjennom introduksjonsdelen (se kap. 3.3.1). Før jeg satt i gang båndopptakeren presiserte jeg for samtlige av informantene at de kunne ta den tiden de trengte. Dersom det var noe som var vanskelig å svare på umiddelbart, kunne de ta seg god tid til å tenke. Jeg opplevde at informantene ble mer avslappet som en følge av dette.

Gjennom selve intervjuene var det sentralt at jeg ga ubetinget oppmerksomhet og lyttet aktivt. I intervjusituasjonen opplevde jeg at min erfaring fra studiet var nyttig. Det første året mitt på mastergraden fikk jeg øvd meg i rollen som rådgiver, gjennom rollespill som vi tok opp på video. Som fokusområde hadde vi blant annet anerkjennende kommunikasjon og aktiv lytting. Etter rollespillene så vi på opptakene med veileder til stede, slik at vi sammen kunne reflektere rundt det vi så. Jeg tror denne erfaringen bidro til at jeg nå var tryggere i rollen som intervjuer, som igjen kan ha hatt positiv innvirkning på informanten. Erfaringsmessig finner jeg det nyttig å «se meg selv utenfra» på denne måten. Da blir jeg mer bevisst på hvordan jeg fremstår for en andre part.

På bakgrunn av dette var det derfor viktig for meg å lytte til det første intervjuet med en gang. Da kunne jeg reflektere rundt hva som fungerte og hva som kunne vært gjort annerledes. Jeg

ønsket å stille enda bedre forberedt til det andre intervjuet. I det første intervjuet burde jeg «ventet ut» informanten i høyere grad. I ettertid opplevde jeg også at et par av oppfølgingsspørsmålene var ledende. Dataene jeg fikk som et resultat av disse spørsmålene, har jeg derfor ikke tatt med i analysene. Erfaringen fra det første intervjuet tok jeg med meg til neste intervju. I det andre intervjuet ga jeg derfor informanten mer tid og rom for refleksjon. Etter de to første intervjuene var jeg tryggere i rollen som intervjuer og de to siste intervjuene gikk som de skulle.

Samtlige intervjuer ble avrundet med spørsmål om informanten hadde noe å utdype eller tilføye. Dette ga informanten en ekstra mulighet til å ta opp temaer han eller hun har tenkt på under intervjuet (Kvale & Brinkmann, 2015, s. 161). Intervjuene varte mellom 28-44 minutter og ble tatt opp med båndopptaker. Jeg tok notater underveis for å kunne følge opp utsagn, samt for å notere kroppsspråk, avbrytelser og annet som var relevant. I ettertid ga notatene meg et mer helhetlig bilde av intervjusituasjonen og konteksten rundt.

3.4 Dataanalyse

Jeg vil i det følgende ta for meg hvordan jeg har klargjort dataene til analyse, samt hvordan jeg har gått frem i analysearbeidet. I dette ligger en redegjørelse for transkriberingen og analyseringen av materialet.

3.4.1 Transkribering

Den fjerde fasen i det kvalitative forskningsintervjuet handler om transkribering. I denne fasen klargjør en intervjumaterialet for analyse. Det innebærer å omforme tale til skriftlig tekst. Intervju er en samtale som utvikler seg mellom to mennesker ansikt til ansikt, mens transkribering er en fortolkningsprosess hvor denne samtalen blir abstrahert, sier Kvale og Brinkmann (2015, s. 205).

Kvale og Brinkmann (2015) mener transkripsjoner kan være svekkende, da mye av det sosiale samspillet går tapt i et lydopptak. Videoopptak gir en mulighet til å analysere også det mellommenneskelige samspillet i et intervju, noe som gjorde at jeg i starten av prosjektet vurderte videoopptak (Kvale & Brinkmann, 2015). Samtidig var jeg redd informantene mine ville være mindre komfortable og avslappet, dersom det var et kamera til stede. På bakgrunn av dette endte jeg med å ta opp alle intervjuene med båndopptaker. For å ikke miste det som

kom frem i det fysiske møtet, transkriberte jeg alle intervjuene umiddelbart etter jeg hadde intervjuet. Da la jeg også inn notater og observasjoner jeg hadde gjort meg underveis.

I følge Kvale og Brinkmann (2015) er det noen standardvalg som må tas i forbindelse med transkribering. Et av disse valgene dreier seg om uttalelsene transkriberes ordrett med alle gjentakelser og liknende, eller om intervjuet omformes til en mer formell, skriftlig stil.

Dersom en velger å omformulere utsagn, kan utsagnenes ulike tolkningsalternativer gå tapt, påpeker Kvale og Brinkmann (2015). I lys av dette valgte jeg i første omgang å transkribere alt som ble sagt ord for ord. Intervjuene er i liten grad formalisert og det er informantenes egne ord og uttrykk som kommer frem i presentasjon av funn. Intonasjonsmessige understrekninger og følelsesuttrykk som sukk, er derimot ikke registrert. I min studie er det informantenes erfaringer og refleksjoner som er av interesse og jeg ønsker å fortolke deres utsagn i så liten grad som mulig. Samtidig peker Kvale og Brinkmann (2015, s. 301) på at forskeren bør sørge for at de publiserte intervjuene er lesbare. Av den grunn er noen av utsagnene gjort mer leselige, ved at jeg har fjernet enkelte fyllord. I de tilfellene står det «...» i sitatet som blir presentert. Utover dette har jeg gjort om på eventuelle dialekt- og slangord, for å sikre informantenes anonymitet. Jeg kommer nærmere inn på dette i kapittelet om etiske hensyn.

Det totale sidetallet med transkribert materiale ble på omtrent 36 sider og 17 000 ord.

3.4.2 Analysering

I denne femte fasen handler det om å analysere datamaterialet, i henhold til hvilken metode en har valgt. Denne avgjørelsen skal tas på grunnlag av undersøkelsens formål og emneområde, og i samsvar med intervjumaterialets natur (Kvale & Brinkmann, 2015, s. 216). I planleggingsfasen kom jeg over Tjora sin SDI-modell (stegvis deduktiv induktiv-metode), som er en strategi for hvordan en skal kode materialet sitt. Metoden er særlig egnet for å kode dybdeintervjuer. Koding er første steg i analysen og Tjora (2017) trekker fram at man i SDI-modellen holder fast ved en ren induktiv strategi hva gjelder koding. En har med andre ord en nedenfra og opp-analyse, som vil si at en jobber fra data mot teori. Målet er å trekke ut essensen i det empiriske materialet, å redusere volumet og å legge til rette for idégenerering på bakgrunn av empirien, sier Tjora (2017). Da jeg jobbet med prosjektplanen tenkte jeg at denne analysemetoden ville være egnet. En fordel er at den reduserer påvirkningen av forventinger og hypoteser jeg har med meg inn i analysen (Tjora, 2017).

Ved å benytte SDI-metoden kunne jeg bruke begreper som allerede finnes i datamaterialet, slik at kodene er empirinære og ligger tett på utsagnene jeg har fått fra informantene (Tjora, 2017). I undersøkelsen min er det informantenes erfaringer og refleksjoner som er sentrale. Da ville det kunne vært en hinder dersom jeg allerede hadde «bestemt» hva jeg var ute etter og hvilke temaer jeg ville ha med i analysen. De overordnede temaene jeg har i oppgaven min, ble avgjort i neste trinn av SDI-metoden. Kodene ble gruppert tematisk etter hvilke som har innholdsmessig tematisk sammenheng. Eksempelvis ble «Også er det den frykten for å ta feil da» og «så kan jo ikke jeg si at ‘jeg tror at du drikker’» samlet under kategorien *frykt som barriere*. Kodegruppene dannet dermed utgangspunkt for analysens temaer (Tjora, 2017, s. 208).

Siste trinn i analysen dreier seg om det som i SDI-metoden kalles konsepttest. I SDI-analysen arbeider en alltid mot et teoretisk nivå (Tjora, 2017, s. 224) og det er her jeg gikk fra empirien til teorien. På bakgrunn av kodegruppene forsøkte jeg å se sammenhenger med relevante teorier og perspektiver. Her måtte jeg finne ut om det var noen teoretiske bidrag som allerede omtaler fenomenet eller som var relevant. Jeg hadde allerede satt meg inn i noe teori, men det var først nå jeg gikk i dybden og så hvilke «hull» jeg hadde.

3.5 Verifisering

Verifisering handler om å undersøke intervjufunnenes generaliserbarhet (overførbarhet), reliabilitet (pålitelighet) og validitet (gyldighet) (Kvale & Brinkmann, 2015, s. 137). Det første punktet som blir trukket frem, dreier seg om *generaliserbarhet*. Da jeg har intervjuet kun fire personer, er det ikke noe mål i seg selv å generalisere funnene. Basert på hva disse fire informantene sier, vil det ikke være rimelig å danne seg en hypotese om hva ansatte i skolen generelt tenker. Kvale og Brinkmann (2015) påpeker at en ikke nødvendigvis trenger å generalisere i kvalitativ forskning. I lys av dette, vil jeg ikke gå nærmere inn på oppgavens generaliserbarhet. Jeg vil derimot gjøre rede for oppgavens *reliabilitet*.

3.5.1 Reliabilitet og validitet

Dersom en ønsker å styrke reliabiliteten, bør forskningsprosessen være så transparent som mulig. Det innebærer å gi detaljert beskrivelse av forskningsstrategi og analysemetoder (Silverman, referert i Thagaard, 2013). Tjora (2017) trekker frem at forskeren i kvalitativ

metode bruker seg selv som instrument og da kan ikke en fullstendig nøytralitet eksistere. Derfor bør forskningen være så transparent som mulig, dersom en skal ha høy reliabilitet. For å styrke reliabiliteten har jeg derfor beskrevet min fremgangsmåte og analyse trinnvis gjennom de syv fasene til Kvale og Brinkmann (2015). Jeg har gjort rede for hvilke sentrale avgjørelser jeg har tatt i de ulike fasene og hva som har ligget til grunn for disse avgjørelsene. Dessuten har jeg gitt en grundig beskrivelse av utvalg, datainnsamling og dataanalyse. Kvale og Brinkmann (2015) viser til at hensikten med å styrke reliabiliteten, er at andre forskere skal ha mulighet til å etterprøve det. Dersom en oppgave har høy reliabilitet skal resultatene i teorien kunne reproduseres på andre tidspunkter av andre forskere (Kvale og Brinkmann, 2015). Samtidig kan det diskuteres hvorvidt resultatene kan reproduseres, når forskeren spiller en så sentral rolle. Derfor blir det av betydning å gjøre rede for min relasjon til temaet jeg forsker på (Tjora, 2017).

For å sikre transparens er det viktig å gjøre rede for forskerens posisjon, mener Tjora (2017). I kvalitative intervjuer vil det være en sjanse for at resultatene ville blitt annerledes med en annen forsker, da forskerens rolle er så sentral (Kvale & Brinkmann, 2015). Som nevnt har jeg gjort rede for mitt personlige forhold til temaet tidligere i oppgaven (se kap. 1.2). Jeg har gjort dette for å tydeliggjøre mitt arbeid og min rolle i forskningen. Tjora (2017) viser til at forskerens engasjement i tematikken kan både betraktes som støy og ressurs. Han mener selv at den bør regnes som en ressurs dersom forskerens rolle tydeliggjøres. Dalland (2017) hevder at vi har alltid har en fordom, eller en mening om et fenomen før vi undersøker det. Vi kan ikke unngå at vi har tanker om temaet og det er det vi kaller forforståelse. Selv om en ikke ønsker det, er det lett å la seg påvirke til bare å se det som kan bekrefte våre antakelser (Dalland, 2017, s. 58). Noen vil argumentere for at forskningsfeltet bør være nytt for deg, da en får en form for distanse til det en skal undersøke. Dessuten argumenteres det for at en møter feltet med «friske øyne» (Dalland, 2017). Patton referert i Dalland (2017) argumenterer for at distanse kun garanterer avstand, ikke objektivitet.

Da jeg har valgt et tema som står meg nær av personlige grunner, har det vært spesielt viktig for meg å sørge for en viss distanse. Jeg har reflektert rundt om mitt forhold til temaet ville være en fordel eller ulempe i møte med informantene. Legger en Patton (1980) og Tjora (2017) til grunn vil det kunne være en fordel å ha noe kjennskap til tema. Samtidig har det vært betydningsfullt å sørge for at informantene er noen jeg ikke kan relatere meg helt til. Av den grunn har jeg valgt å intervju personer som ikke selv har levd eller lever i rusfamilier.

Det ville innebåret en risiko for at tema hadde blitt for nært og at jeg ville hatt vanskelig for å distansere meg. En annen fare ved dette ville vært at jeg fikk antakelser om hva jeg kom til å finne, og med det påvirket intervjuet i den retningen. Det hadde trolig vært større sjanse for å stille ledende spørsmål dersom jeg hadde hatt forutanelse. Kvale og Brinkmann (2015) hevder at ledende spørsmål ville svekket intervjuets reliabilitet. Jeg ønsket å møte feltet med så «friske øyne» som mulig, gitt min bakgrunn. Jeg landet på at jeg ville intervju ansatte som jobber med barn som pårørende, men som ikke selv har vært direkte berørt av foreldrenes rusmisbruk. Tanken har vært at det vil være enklere å gå inn med et åpent sinn og jeg gikk derfor inn i denne undersøkelsen med en nysgjerrighet.

Informantenes svar er også relevant å trekke frem i tilknytning til undersøkelsens reliabilitet. I intervjuene mine må jeg ta i betraktning at svarene kan være preget av at de ansatte vet hvordan praksis «burde» være, og dermed ikke gir et sannferdig bilde av hvordan praksis faktisk er. Thagaard (2013) problematiserer dette og peker på at beskrivelsene og svarene informanten gir, kan være preget av hvordan vedkommende ønsker å framstå (Thagaard, 2013, s. 113). Samtidig er det alltid en reell fare for at informantene forteller det de tror forskeren ønsker å høre. Dersom en er bevisst på å framstå nøytral og vise en aksepterende holdning, er sannsynligheten større for at informantene blir fortrolige, mener Thagaard (2013). Jeg opplevde at informantene virket oppriktige og var opptatt av å ikke «pynte på sannheten». En av informantene sa også rett ut at «jeg bare sier det som det er. Det er ikke noe vits å late som at vi har fokus på det, hvis vi ikke har det» (Informant B).

Dersom undersøkelsen har høy reliabilitet, kan en begynne å snakke om *validitet*. Validitet handler om gyldighet av de tolkninger forskeren kommer frem til (Kvale & Brinkmann, 2015). Tjora (2017) sier at gyldighet knytter vi til spørsmålet om de svarene vi finner i vår forskning, faktisk er svar på de spørsmål vi forsøker å stille (Tjora, 2017, s. 206). Det dreier seg altså om hvorvidt en intervjustudie undersøker det den er ment å skulle undersøke. I den forbindelse har det vært av betydning å bruke relevant annen forskning og teori. Dette regnes som den viktigste kilden til høy validitet, sier Tjora (2017).

Når det kommer til forskningens validitet, blir transparens igjen relevant. Transparens innebærer at jeg som forsker tydeliggjør grunnlaget for fortolkningene mine (Thagaard, 2013, s. 204). Jeg har forsøkt å gjøre dette, gjennom å gjøre rede for begrepene og teoriene som ligger til grunn for tolkningene mine. I min studie har jeg vært opptatt av hvilke erfaringer og refleksjoner skolens ansatte har. Dette har gjennomsyret hele undersøkelsen min og

tydeliggjøres gjennom både problemstilling, intervjuguide og presentasjon av funn. I samråd med veileder har jeg brukt god tid på å finne problemstilling som passer til formålet med studien. Jeg har videre jobbet grundig med intervjuguiden, slik at den også skulle samsvare med det jeg ønsket å undersøke. Dette har bidratt til å styrke undersøkelsens indre validitet. Indre validitet dreier seg om at datamaterialet skal svare til forskerens intensjoner med studiet (Leseth & Tellmann, 2018, s. 24).

3.6 Rapportering

Den avsluttende fasen dreier seg om at undersøkelsesfunnene og metodebruken formidles i en form som overholder vitenskapelige kriterier, tar etiske hensyn og resulterer i et lesbart produkt (Kvale & Brinkmann, 2015, s. 137). Rapportering omhandler altså fremstillingen av undersøkelsen min, i form av dette produktet - selve masteroppgaven du nå leser.

I rapporteringsfasen måtte jeg tenke over hvordan jeg ville fremstille resultatene og hva jeg ville trekke frem fra intervjuene. Jeg reflekterte rundt hva som skulle med i rapporten og hva som ville være mest hensiktsmessig i forbindelse med presentasjon av funnene. Valget falt på å ikke dele opp presentasjon og drøfting i to. I løpet av analyseprosessen fant jeg mange interessante resultater som jeg ønsket å få frem. Jeg anså det derfor som gunstig å kombinere presentasjon av funn med drøftingen, grunnet oppgavens omfang. Samtidig tenker jeg at denne måten å løse det på, vil kunne bidra til en ryddig fremstilling. Tanken er at det vil gi mer mening for leseren og bidra til god flyt, dersom fremstillingen ikke blir oppstykket. Funnene vil da bli satt tydelig opp mot teorien. I forbindelse med rapporteringen, har jeg også tatt etiske hensyn underveis.

3.7 Etiske hensyn

Etikken dreier seg om normene for riktig og god livsførsel. Dalland (2017) understreker at etiske overveielser handler om mer enn å følge regler. Det betyr at vi må tenke gjennom hvilke etiske utfordringer arbeidet vårt møter (Dalland, 2017, s. 236). Både før, underveis og etter intervjuene, har jeg tatt etiske vurderinger.

Innenfor forskning handler etikken særlig om å ivareta personvernet og sikre at de som deltar i forskningen ikke blir påført skade eller unødvendige belastninger. For å sikre at forskningsetiske normer blir ivaretatt har vi Norsk senter for forskningsdata (NSD) med

Personvernombudet for forskning og de Nasjonale forskningsetiske komiteene (Dalland, 2017, s. 236). Dersom en skal behandle personopplysninger, er undersøkelsen meldepliktig. Jeg måtte derfor melde prosjektet til NSD. Gjennom denne søknadsprosessen måtte jeg ta flere etiske overveielser. Før jeg sendte inn endelig søknad leste jeg meg opp på hvilke etiske hensyn som er sentrale i et kvalitativt intervju. Jeg tenkte nøye gjennom hvilke personopplysninger jeg skulle samle inn. Da jeg hadde reflektert rundt dette, meldte jeg prosjektet til NSD. Først etter at jeg hadde fått prosjektet godkjent, satt jeg i gang med undersøkelsen.

I dybdeintervjuer må en sikre at informantene deltar frivillig og at de er tilstrekkelig opplyst om formålet med undersøkelsen, samt mulige risikoer og fordeler ved å delta (Dalland, 2017; Kvale & Brinkmann, 2015). Derfor bearbeidet jeg et informasjonsskriv som ble vedlagt søknaden til NSD. Informasjonsskrivet inneholdt bakgrunn for og formål med prosjektet, hva deltakelsen innebærer og hva som skjer med informasjonen om informanten. Skrivet opplyser også om at jeg som forsker har taushetsplikt og at de som deltar har rett til å trekke seg. Jeg fulgte malen til NSD, for å sikre at all nødvendig informasjon var med i informasjonsskrivet. Videre i skrivet presiseres det at informantens anonymitet blir ivaretatt. Dalland (2017, s. 241) sier at samtykke kan gis muntlig, men at skriftlig samtykke anbefales. På bakgrunn av dette valgte jeg å innhente skriftlig samtykke før jeg satt i gang båndopptakeren.

Kvale og Brinkmann (2015) trekker frem *konfidensialitet* som et sentralt etisk usikkerhetsområde innenfor intervjuforskning. Konfidensialitet i forskning er et spørsmål om hvilken informasjon som bør være tilgjengelig for hvem (Kvale & Brinkmann, 2015, s. 106). Jeg måtte som nevnt reflektere rundt hvordan jeg kunne ivareta informantenes anonymitet. Personlige opplysninger som navn eller fødselsnummer, fremkommer ikke i dataene eller i oppgaven. Av indirekte personidentifiserende informasjon er det kun informantens stillingsbeskrivelse, arbeidserfaring og ansiennitet som vil fremkomme i oppgaven. I de tilfellene der informantene har nevnt stedsnavn, arbeidsplass og lignende, har jeg endret til for eksempel «i fylket mitt», «denne kommunen» eller «på min forrige arbeidsplass». Jeg har også valgt å skrive om navnet på incestsenteret til «fylkets incestsenter» Jeg gjorde disse endringene slik at det ikke skal være mulig å identifisere informantene. Videre valgte jeg å endre på eventuelle dialektord, så fremt det ikke forandret meningsinnholdet i uttalelsen. Disse forholdsreglene har jeg hatt for å sikre ivaretagelse av anonymitet. I begynnelsen av

intervjuet, minnet jeg dessuten informantene på å ikke nevne personidentifiserende opplysninger om elever, foreldre eller kollegaer.

4 Presentasjon og drøfting av funn

Dette kapitlet utgjør min analyse. Jeg vil her presentere informantene, mine funn og tolkningen av disse funnene. Fremstilte funn belyser problemstillingen med tilhørende forskningsspørsmål:

Hvilke refleksjoner har to barneskoler rundt identifisering av barn som pårørende av rusavhengige?

- 1) Hva legger de ansatte i begrepet «barn som pårørende av rusavhengige»?
- 2) Hvordan kunnskap har de ansatte om disse barna?
- 3) Hvilke erfaringer har skolepersonalet med å identifisere denne elevgruppen?
- 4) Hva mener de ansatte er sentralt for å oppdage barn som pårørende av rusavhengige?
- 5) Hvilke utfordringer møter de på i forbindelse med identifisering?

Jeg vil løpende drøfte resultatene i lys av teori og forskning. Resultatene er tenkt å bli presentert etter omtrent samme struktur som intervjuguiden, med de kategoriene som dukket opp etter kodingen. Å analysere betyr å dele noe opp i elementer (Kvale & Brinkmann, 2015, s. 219). Jeg har valgt å dele funnene mine tematisk inn i fire hovedtemaer med noen underkategorier. Kategoriene har oppstått i samspill med min problemstilling, intervjuguidens temaer og mine funn. Presentasjonen av funnene deles inn i følgende kategorier: *Hva legger informantene i barn som pårørende av rusavhengige, kunnskap og kompetanse, identifisering samt utfordringer.*

Jeg har valgt å presentere mine funn parallelt med min tolkning av funnene og drøfting. Teorien fra kapittel 2 danner grunnlag for drøftingen min. Det vil fremgå underveis hva som er teori, hva som er basert på informantenes utsagn og hva som hører til mine tolkninger. For å tydeliggjøre mine funn, vil noen av informantenes opprinnelige uttalelser og beskrivelser gjengis ordrett i form av sitater. En del av refleksjonene og utsagnene vil derimot presenteres i en deskriptiv form. Det vil fortsatt ligge nært til informantenes opprinnelige uttalelser.

4.2 Presentasjon av informantene

Jeg har intervjuet fire ansatte ved to ulike barneskoler. Alle informantene har jobbet som lærer i løpet av sin karriere, men innehar nå ulike roller i skolen. Samtlige har lang erfaring fra skolen, med et spenn på 12-32 år. Per i dag jobber en av informantene som kontaktlærer, en som timelærer, en jobber som avdelingsleder, mens en informant er rektor. Tre av informantene har jobbet på flere barneskoler og en har også erfaring fra rusinstitusjon. Informantene har selv meldt interesse for å stille til intervju. I intervjuene ga alle informantene uttrykk for at «barn som pårørende av rusavhengige» er et viktig tema som de ønsker større fokus på. De sa at de opplevde at intervjuene satt i gang noen prosesser i hodet som gjør en mer bevisst på temaet. Videre pekte de på at det var fint og nyttig å reflektere rundt det.

I fremstillingen av funnene, har jeg jeg valgt å bokstavere informantene fra A-D for å skille dem fra hverandre. Informant A jobber som avdelingsleder på 1.-5. trinn, men har i tillegg 20 års erfaring som lærer. Informant B er timelærer på 12. året, mens informant C er kontaktlærer med over 30 års erfaring fra skolen. Informant D har vært rektor i et år nå, men har bred erfaring fra både skolen og rusinstitusjon. Tidligere har informanten jobbet som lærer, skolerådgiver, avdelingsleder og miljøterapeut.

4.3 Hva legger informantene i «barn som pårørende av rusavhengige»?

På spørsmål om hva informantene legger i barn som pårørende av rusavhengige, svarer alle at det er barn som har foreldre som drikker eller ruser seg på andre midler. Informant D sier det slik: «Jeg tenker at det er barn som er en del av en familie der en eller flere av de voksne ruser seg. Og at barna har vært vitne til det, enten direkte eller indirekte i form av omsorgssvikt da». Dette stemmer overens med Ytterhus (2012) sin beskrivelse av det å være barn som pårørende av rusavhengige. Videre trekker alle informantene frem at barna lever under vanskelige forhold, der hjemmet er preget av ustabilitet, lite oppfølging og mye ansvar. Informant A: «Jeg tenker at de ser og hører mye. At de lever i en hverdag som er ganske så ustabil og usikker. At ikke de helt vet, hvordan er det når jeg kommer hjem?». Informanten sier videre: «For det er jo mange tanker som de går med, de går jo og er redd for de voksne. Tar kanskje mye ansvar og må gjøre mye praktiske ting i hjemmet. Foreldrene er ustabile

[...]». I den forbindelse trekkes det frem eksempel på et barn som sa til informanten «Jeg tror mamma synes at jeg skal gjøre alt». Dette utsagnet samsvarer med Lander et al. (2013) og Haugland (2012) som viser til at barn som pårørende gjerne får mye ansvar- og omsorgsoppgaver.

Tinnfält et al. (2011) understreker at det er viktig at skolens ansatte forstår tegnene og signalene på at det er problemer hjemme. Informantene trekker frem typiske kjennetegn ved barn som pårørende av rusavhengige. Samtlige mener at barn som pårørende av rusavhengige kan ha veldig varierende atferdsmønstre. De tenker at noen av barna kan gå inn i seg selv, være veldig stille og innesluttet, mens andre kan ha aggressiv og utagerende atferd. Informant B sier at «de kan være på mange måter. Det tror jeg da, at de kan være både introverte og ekstroverte og at de ja, reagerer forskjellig på det». Informant C forteller om et eksempel fra praksis der det var et søskenpar som viste svært ulik atferd på skolen: «[...] Der hadde du to søsken, hvor jenta var veldig flink, ikke sant, og var alltid veldig strøken i alle sammenhenger og anstrengte seg veldig. Mens gutten ble aggressiv og altså, urolig og oppfarende og uharmonisk [...]». Informantenes antakelser sammenfaller med teorien til Lambie og Sias (2005). De beskriver barn som pårørende av rusavhengige som en heterogen gruppe uten en bestemt profil. I skolen fremstår de ofte som alle andre elever, der noen kan utagere, mens andre kan gå under radaren (Lambie & Sias, 2005).

Tre av informantene tror at elever som er pårørende, ofte vil ha konsentrasjonsvansker og mye uro. «Vi synes jo at vi av og til kan se det at de blir mer urolige og litt sånn utsvevende, hvis en kan kalle det det. At de ikke helt greier å fokusere og konsentrere seg [...]» (Informant A). To av informantene sier også at de tror enkelte av elevene vil være ekstra pliktoppfyllende og «flinke» på skolen. Legger en Lambie og Sias (2005) synspunkter til grunn, vil det stemme at de faglige ferdighetene spenner bredt. Informant D beskriver dette store spennet slik:

Ja, jeg tenker jo da at de først og fremst ikke vil være i posisjon til å lære. Og det vil jo da igjen vise seg ved at de ikke klarer å sitte stille, at de har jo da manglende konsentrasjon, at de kanskje oppfører seg som en klovn i klasserommet og at de ikke løser de arbeidsoppgavene som læreren ønsker at de skal jobbe med. At de ikke fullfører arbeidsoppgavene sine. Noen vil jo sikkert kanskje også bli innesluttet, sitte og ikke gjøre noen ting. Det kan jo også til og med være det at de vil overkompensere og gjøre ting veldig bra. At de er på en måte harde mot seg selv og ikke gir seg selv

noe «slack». De prøver å dekke over hjemmeforholdene og tillater ikke seg selv å være barn (Informant D).

Selv om informantene understreker at elevene vil ha svært ulik profil, trekkes det frem noen sentrale tegn. Utover de faglige prestasjonene, nevner et par av informantene sosiale forhold. Både informant B og C tenker at et typisk kjennetegn vil være at barnet ikke vil ha med seg noen hjem etter skolen. Informant B sier at dersom et barn aldri vil ha meg seg noen hjem, er det et signal på at det er noe galt hjemme. Spesielt dersom dette barnet har venner å leke med på skolen. Informant C kommer med et eksempel på en elev som aldri vil ha med seg noen hjem. Da de hadde snakket om vennegrupper hadde læreren spurt «Nå er det vel snart din tur til å ha vennegruppe?», hvorpå eleven hadde svart med engstelig stemme «Behøver jeg det? Behøver jeg å ha det?». Informanten synes innholdet i dette utsagnet var påfallende og tenker at det kan være et symptom på en vanskelig hjemmesituasjon. Denne observasjonen er i tråd med Barnard og Barlows (2003) sin studie, der det viste seg at barn som pårørende sjelden ville ha med noen hjem av frykt for å bli avslørt.

I tillegg til denne frykten for at foreldrenes rusproblem skal bli avslørt, kan det være at barna også har en frykt for hva som vil møte dem hjemme. I lys av hva Hansen (2017) sier om at barna bekymrer seg for tilstanden hjemme, er det nærliggende å tro at de frykter foreldrenes tilstand. Det kan tenkes at denne frykten gjør at de ikke ønsker å ha med seg venner hjem og i verste fall ikke ønsker å dra hjem selv. Informant A og B peker også på at barn som pårørende kanskje ikke vil hjem i det hele tatt: «Noen jeg tidligere har hørt, at noen ikke vil, kanskje ikke har så lyst til å dra hjem. På en fredag». Dette kan tolkes som et tegn på at elevene føler seg trygge på skolen, der de slipper å forholde seg til det som skjer hjemme på samme måte. Flere barn som pårørende opplever skolen som et fristed, ifølge Hansen (2017).

Utover disse utsagnene snakker informantene lite om barnas sosiale liv og vennsrelasjoner. Det kan være flere grunner til at informantene ikke hadde fokus på det. Kan hende betyr det at barn som pårørende ikke skiller seg nevneverdig ut på det sosiale plan. Som Lambie og Sias (2005) påpeker, kan de sosiale ferdighetene variere veldig. Mens noen isolerer seg, trives andre med klassekameratene på skolen. Teorien sier at som med skolefaglige prestasjoner, vil det variere veldig hvordan disse barna klarer seg sosialt. Likevel er det en tendens til at barn som pårørende isolerer seg for å beskytte familien hemmelighet, noe skolens ansatte bør være klar over (Barnard & Barlow, 2003; Haugland, 2012).

Andre forhold som blir nevnt av informantene er de mer «synlige» tegnene. Det kan være at eleven kommer uten matpakke, glemmer gymtøy og andre praktiske ting. En kan kjenne de igjen på at de kan være veldig rufsete i klærne, mangle mat, stadig sykdom og mye fravær, sier informant A. Informant D snakker også om det at elevene kommer for sent, fordi de har ansvar for å ta seg ut av huset på egenhånd før de er gamle nok til det. Skal en tro Lambie og Sias (2005), samt Elgán og Leifman (2011) er et kjennetegn dette med å komme for sent og ha mye fravær. Det skyldes at barna blir hjemme for å passe foreldre og hjelpe søsken. Haugland (2012) understreker også at de ansatte på skolen bør være oppmerksomme på manglende matpakker, lite skiftetøy og barn som er ustelt. I tillegg bør en merke seg om elevene stadig klager på fysiske plager og smerter. Det var kun én av informantene som var inne på det med smerter: «mye vondt i magen, kan det være» (Informant A).

Oppsummering

Informantene tenker at barn som pårørende er barn som lever under vanskelige forhold. Barna ser mye og tar mye ansvar, noe som kan prege dem på skolen i form av ulike utfordringer. Samtidig var alle informantene enige i at barn som pårørende av rusavhengige kunne ha veldig ulik atferd. De sa at det kunne dreie seg om alt fra stille og pliktoppfyllende elever, til de utagerende elevene som strever på skolen. Kan være det er nettopp derfor de er så vanskelige å oppdage? Informantene trakk frem noen typiske tegn de forbandt med barn som pårørende. Tegnene gjaldt blant annet manglende matpakker, lite klær og høyt fravær. Mine funn kan tyde på at informantene har noe kunnskap om barn som pårørende. De er i hvert fall inne på de samme tegnene som blir trukket frem i teorien (Haugland, 2012; Lambie & Sias; 2005). Jeg skal komme nærmere inn på informantenes kunnskap om temaet i det kommende kapitlet.

4.4 Kunnskap og kompetanse

Som jeg skrev i teoridelen (kap. 2.2.2) etterspør skolen mer kunnskap og kompetanse om barn i rusfamilier. Studier viser at skolens pedagogiske personale synes at de har lite kunnskap om barn som pårørende av rusavhengige (Bentsen, 2013; Kristiansen, 2006; Niss et al., 2015). Funnene mine er i tråd med disse tidligere kartleggingsstudiene. Selv om informantene har noe kunnskap, føler de ikke selv at det er nok. Informantenes svar bekrefter antakelsen om at det er manglende kunnskap i skolene: «Altså, det, jeg vil jo ikke si at jeg har veldig mye

kunnskap om det [...]» (Informant C), «Jeg tenker at den burde vært bedre» (Informant D), «Jeg ser ikke på, jeg tenker ikke at jeg har noen stor kunnskap på akkurat det temaet» (Informant B). Samtlige sier selv at de har lite kunnskap om temaet og at de ønsker mer kunnskap. Et par av informantene sier at de har fått noe lært kunnskap gjennom lang erfaring, men savner den mer «formelle kunnskapen». Det trekkes frem kunnskap som er tilegnet gjennom et langt yrkesliv, erfaringer på hjemmebane og sunn fornuft:

Gjennom å ha jobbet med barn i så mange år, så har jeg jo en del kunnskap rundt det. Snakket med BUPA og helsesøstre og sånne ting. Så gjennom det, så tenker jeg at en har fått en del uformell kunnskap kanskje da (Informant A).

Informant C forteller at de har hatt «Barn i rusfamilier» oppe som tema på skolen og hatt foredrag fra Kompetansesenter for rus (KoRus). Det har blitt informert om signaler og den nødvendige samtalen, men det begynner å bli lenge siden. Informanten sier videre at det er viktig å friske opp og særlig ettersom det er en del nyansatte. «Så jeg tenker at dette er noe som må holdes varmt og det er veldig, det er flere år siden vi øvde på dette her med den nødvendige samtalen». Studien til Elgán og Leifman (2011) viser at skolens ansatte trenger mer trening og opplæring. Dette støtter informanten og understreker betydningen av at kompetanse må friskes opp i. «Det der med å øve på den nødvendige og vanskelige samtalen er noe som må holdes ved like, for å bli trygge på det, ja» (Informant C).

Som nevnt trekker Tinnfält et al. (2011) frem betydningen av at skolens ansatte har kunnskap om tegn og signaler, dersom en skal oppdage elevene. På bakgrunn av informantenes utsagn, kan en tolke det dithen at identifisering blir utfordrende. Dersom skolepersonalet ikke kjenner til signalene, vil sannsynligvis flere barn som pårørende gå ubemerket gjennom hele skolegangen. På spørsmål om det er noe de kunne ønske de hadde mer kunnskap om, trekker flere frem signaler på at noe er i veien. Informant D: «Hvordan det tar å gi seg utslag da på skolen [...] Så rett og slett symptomene, de skulle jeg gjerne visst mer om» og informant C sier «Ja, å få kunnskap om signaler og kjennetegn. Og de må komme med jevne mellomrom». Basert på deres ønske om å lære mer om signaler, kan en trekke slutningen om at de forstår betydningen av å ha kunnskap. Kroll (2004) viser til at barn som pårørende ofte har vært usynlige for fagfolk, noe en av informantene kan kjenne seg igjen i.

Altså, jeg tenker jo at i og med at jeg har jobbet i skolen i 12 år og jeg enda ikke har vært oppi en sak, så kan en jo da tenke seg at vi faktisk ikke ser nok [...] Og at det

vanskelig da. For vi vet vel at statistikken viser at det er mye mer enn det vi tror og samtidig som at vi ikke helt ser det. (Informant B)

Dersom en tar utgangspunkt i Bentsen (2013) og Kristiansen (2006), er ikke informantene alene om å føle det slik. Skolens personale gir uttrykk for at de ikke har tilstrekkelig kompetanse til å identifisere barn som pårørende. De rapporterer at de mangler kunnskap om hvordan en skal oppdage tegn på misbruk. Videre ønsker de kompetanse på hvordan dette skal tas opp med de som er berørt (Bentsen, 2013; Kristiansen; 2006). Dette stemmer overens med mine funn, hvor det kommer frem at flere ønsker samtalekompetanse. Som nevnt snakket informant C mye om den nødvendige samtalen og behovet for å friske opp. Informant A tenkte umiddelbart på behovet for mer kompetanse om hvordan samtale med barna: «[...] Men hvordan gjør man det? Vet ikke hvordan man skal ordlegge seg og jeg ville ikke tatt på meg den jobben nå i dag, på en måte. Å skulle forklare eller fortelle det». Informanten tenker at dersom flere i skolen hadde hatt mer kompetanse på dette området, så kunne en løst problemer på et lavere nivå. Kanskje en kunne sluppet å få inn ukjente mennesker som også skal gjøre seg kjent. Barna hadde dessuten sluppet å dele sin historie flere ganger, noe informant A ser på som en belastning.

Av informantene var det kun en som eksplisitt uttrykte et ønske for mer kompetanse på hvordan en kan ta opp rusproblematikk med foreldrene. I tidligere undersøkelser har det kommet fram at tre av fire i skolen mangler metoder for å ta opp rusproblematikk med barnets foresatte (Kristiansen, 2006). Skal en tro disse tallene, burde informantene også vektlagt dette behovet i større grad, med mindre de følte seg trygge på å ta opp rusproblematikk. Underveis i intervjuene kommer det frem at flere av informantene ikke føler seg trygge på nettopp dette (se kapittel 4.5). Det kan indikere at flere av informantene trenger mer kompetanse rundt hvordan en skal ta det opp med foreldrene. Elgán og Leifman (2011) sin studie viser også at skolens ansatte trenger trening i å ta opp rusproblematikk.

Informantene melder at de føler seg tryggere på generell kunnskap om barn som vekker bekymring. Informant B mener å ha god erfaring og kompetanse rundt barn som er utsatt for omsorgssvikt, men synes det er vanskelig å vite når det er rus inne i bildet. Flere trekker frem at de har kunnskap om barnevernet og meldeplikten. Bentsen (2013) og Niss et al. (2015) sine funn viser at skolens ansatte føler seg rustet til å se barn som sliter, men ikke til å se spesifikke tegn på et rusproblem. Dessuten mente de at de hadde høy kunnskap om hvilke instanser det skal meldes bekymring til. Skolepersonalet er pålagt å være oppmerksomme på

forhold som bør meldes, men meldeplikten utløses først når det er grunn til bekymring (Udir, 2012). Dersom skolens ansatte ikke har nok kunnskap om kjennetegn og signaler, vil det være liten hjelp i at de vet hvor det skal meldes. Da er sjansen trolig liten for at de vil oppdage de barna som utløser meldeplikten.

Oppsummering

Funnene mine kan tyde på at informantene både behøver og ønsker mer kunnskap og kompetanse. De mener selv at de har lite kunnskap om barn som pårørende av rusavhengige, selv om et par av informantene har hatt foredrag om temaet. Informantene forteller at den kunnskapen de har, hovedsakelig stammer fra erfaring. De føler at de kan mer om barn som generelt vekker bekymring og hvilke instanser en da skal melde til. Noe de derimot har lite kunnskap om er kjennetegn ved barn som pårørende, hvordan identifisere de, samt hvordan en skal ta opp rusproblematikk med de berørte. Dette samsvarer i høy grad med teorien fra kapittel 2.2.2. Samtidig ønsker de mer kunnskap og ser betydningen av å inneha kompetanse om barn som pårørende. I likhet med Bäcklund et al. (2010) tenker de at dette kan bidra til identifisering.

4.5 Identifisering

I teorikapittelet har jeg gjort rede for flere forhold som kan bidra til avdekking av barn som pårørende, noe som også informantene forteller om. De neste avsnittene omhandler informantenes refleksjoner rundt hvordan kunnskaper om emnet og relasjonskompetanse har betydning for identifisering av barn som pårørende.

4.5.1 Informantenes erfaringer

På bakgrunn av Torvik og Rognmo (2011) sine anslag over antall barn i rusfamilier, er det nærliggende å tro at det finnes en eller flere pårørende i hvert klasserom. Gitt at rundt 10% av barn i skolealder lever med rusavhengige foreldre, kan en anta at skolen møter en del elever som er pårørende i løpet av noen år. Mine informanter har alt fra 12 til 32 års erfaring fra skole. Legger en dette til grunn, skulle en tro informantene har mye erfaring med problematikken. På spørsmål om hvilke erfaringer informantene har, får jeg derimot andre svar. Informantene forteller at de har mye erfaring med både å kontakte barnevernet og å avdekke omsorgssvikt, men lite når det kommer til barn som pårørende. Det er noe varierende

hva informantene har av erfaring med barn som pårørende av rusavhengige, men det er gjennomgående at de har relativt lite erfaring med å identifisere disse elevene.

Informant B sier: «Jeg har ingen erfaring. Vi har ikke avdekket noen ting, jeg har bare snakket med andre lærere som har gjort det og hørt om deres historier». Da jeg spør om informanten har hatt en bekymring for eller en følelse av at det har vært rus i hjemmet, er svaret «nei, jeg har ikke det». Det skal sies at denne informanten ikke er kontaktlærer og har dermed ikke den tette kontakten med foreldrene. Samtidig er fraværet av erfaring noe uventet, etter så mange år i skolen. Informant C har heller ikke mye erfaring og sier «jeg har ikke noe sånn direkte erfaring med, men jeg vet at vi har hatt det her på skolen, at det har vært lærere som har tatt opp og som har ført saken videre med hensyn til sånne problemer». Utover i intervjuet kommer det likevel frem et eksempel der et barn hadde fortalt noe til informanten som førte til avdekking av rus i hjemmet:

Men så har det jo også hendt at barnet har sagt til oss at «Jeg liker jo ikke når vi er på ferie og de drikker så store ølglass» og liksom sånn, så kan jo vi si at barnet gir uttrykk for en viss uro over noe de ikke liker. Og at vi når barnet har sagt noe eksplisitt, at vi må prøve å nærme oss det overfor foreldrene (Informant C).

Informanten tok det opp med foreldrene ved å spørre «Kan du tenke deg at det kan, kan du se at det kan være et problem? Har du opplevd selv når du tenker deg om, at det kunne ha vært et problem for sønnen din?». Informanten sa at foreldrene hadde vært avvikende og bagatellisert det veldig. Eleven byttet klassesett kort tid etter og informanten fikk ikke fulgt opp saken.

Informant A og D har flere erfaringer å komme med. Begge har blant annet oppdaget at foreldrene luktet alkohol på samtaler. På denne måten har de avdekket rusproblemer i hjemmet. Informant D forteller at erfaringen fra rusinstitusjon har kommet godt med, ved at det er enklere å kjenne igjen atferd som tilsier at foreldrene ruser seg. «Og når jeg for eksempel har foreldrene inne hos meg [...] det er jo enkelte ganger som jeg har tenkt 'han var rusa' og da er det jo veldig tydelig. Da er det jo bare å melde til barnevernet med en gang. Så det har faktisk skjedd». Igjen vitner informantens utsagn om manglende kunnskap. Ifølge Udir (2012) skal rusproblematikk tas opp med foreldrene før enn melder, så det er ikke «bare å melde til barnevernet med en gang» uten å ta den praten. Videre forteller informanten at også assistenter har rapportert videre om at de har luktet alkohol ved henting, noe informanten fulgte opp. Informant A har tilsvarende erfaring:

Jeg har en mor som kom på samtale en gang hvor det luktet alkohol. Da er det jo litt sånn veldig tydelig [...] Så begynte jeg å samle da på en måte... begynte å notere det ned og sånne ting da. Så det var jo en større sak, men (Informant A).

Utover dette har både informant A og D opplevd at foreldrene selv har kommet og fortalt om sine rusproblemer. Informant D forteller om et tilfelle der mor rapporterte inn at far var rusmisbruker. Dette kan informant A relatere seg til: «Det har vel ofte kommet frem enten ved at foreldre har sagt det». Videre beskrives en episode der det var kalt inn til et samarbeidsmøte fordi skolen var bekymret for barnet. Årsaken var at barnet viste mye utagerende atferd over lengre tid. På dette møte hadde far fortalt om sin problematikk, noe de ikke hadde visst om fra før. Ved å respektere og lytte til foreldrene opplevde informant A at de åpnet seg og ba om hjelp «Vi ser jo at vi burde snakke med barnet vårt om dette her, forklare mer. Men hvordan skal vi gjøre det?».

Informant A har erfart flere ganger at foreldre eller besteforeldre selv forteller at de sliter med rus. I en samtale med en far hadde informant A fortalt om sine egne bekymringer for at et familiemedlem misbrukte alkohol. Det resulterte i at denne faren åpnet opp om sine egne vansker og hvordan han hadde taklet de: «Ja, det er jo sånn jeg har gjort. Hvis jeg skulle på møte, måtte jeg ta meg en halvliter først da, ikke sant». Ved å snakke med foreldrene, kommer det gjerne frem hva de strever med, ifølge informant A. Dette kan støttes av funnene til Elgán og Leifman (2011). Der vises det til at skolepersonalet har identifisert barna ved at foreldrene selv har fortalt det eller ved at en har luktet alkohol av foreldrene.

Andre forhold som har ført til identifisering er at informantene kjenner til foreldrene fra før og vet om rusproblemene. Informant D trekker frem at skolen ligger på en relativt liten plass hvor en kjenner til folk fra før. Informant B peker på noe av det samme: «Jeg jobber jo på en liten skole, så det er jo veldig gjennomiktig her, for alle kjenner naboen [...] jeg føler også at hvis det er noe, så hører vi det veldig fort». Informant C: «Ja, jeg tenker jo at vi får signaler både fra barnet selv, eller fra naboskap for den saks skyld, om at det er rusproblemer». Funnene stemmer igjen overens med Elgán og Leifman (2011) sine om at naboer og andre slektninger gjerne er kilden til avdekking.

Hvorfor det er slik at informantene selv sier de har lite eller ingen erfaring med temaet, kan en bare spekulere i. Det kan være at informantene ikke tenker på det som identifisering, dersom de vet om rusproblemet gjennom for eksempel «naboer». Kan hende de heller ikke ser på det

som at de har avdekket rus i hjemmet, dersom foreldrene selv forteller det. Samtidig viser Kufås et al. (2017) til at skolen ikke oppdager nok. I lys av dette er det trolig at informantenes manglende erfaring, skyldes at heller ikke de ser nok. Informantene sier selv at de trolig overser mange barn som pårørende: «Det er sikkert mer av det enn et vi tenker og tror og har avdekka, det viser jo alle tall» (Informant B). Informant A føler på mye av det samme: «Jeg er jo så realistisk og tenker det at det er vel helt sikkert episoder eller barn som jeg ikke har, som jeg burde ha sett eller lagt merke til».

Jeg forstår det som at informanten synes at det er svært viktig at barn som pårørende blir identifisert, samtidig som at de er klar over at de ikke ser nok. Den manglende erfaringen kan tyde på at informantene mangler gode verktøy for å identifisere.

Oppsummering

Informantene sier selv at de har lite erfaring med å identifisere barn som pårørende. Dette henger trolig sammen med utfordringene de peker på i forbindelse med dette i kap. 4.5. Et par av informantene innrømmer at de trolig har oversett flere av disse barna. En av dem har ingen erfaring med å avdekke rus i hjemmet. Tre av informantene har derimot erfaring med at foreldre, barna selv eller andre slektninger har fortalt om problemene. Ellers hadde to av informantene luktet alkohol av foreldrene. En hadde også opplevd at det kom frem på samarbeidsmøte, som de hadde kalt inn til på grunn av bekymring for barnets atferd. Det siste som blir nevnt er at et par av informantene har fått vite om rusen gjennom andre kanaler, som barnevernet eller naboer. Informantenes erfaringer stemmer i høy grad med de som kommer frem i Elgán og Leifmans (2011) studie. Alt i alt har informantene relativt lite erfaring med temaet, med tanke på hvor mange elever som er pårørende. De er samtidig klar over at det sannsynligvis er store mørketall. Så hvordan kan sørge en for at barn som pårørende blir sett? Informantene har flere tanker rundt hvordan en kan avdekke mer enn de gjør i dag.

4.5.2 Fokus på å se det ubehagelige

For at skolen skal lykkes i å identifisere barn som pårørende er det flere forhold som blir nevnt av informantene. Et som går igjen er betydningen av å ha fokus på barn som pårørende, samt å være åpen for at det kan være rus i hjemmet. Samtlige av informantene er inne på det, og informant B sier at «en må ha det på dagsordenen, rett og slett». Informant D forteller at det er viktig å hele tiden ha fokus på det og være åpen for det: «At man som voksen på en

skole ... hele tiden har følerne ute, leser barnet og tenker 'Hva er det dette barnet egentlig sier nå?' og 'med denne atferden til barnet, hva er det egentlig prøver å signalisere?'. En av informantene tror at hvis en ikke er helt klar for å se det, vil en heller ikke oppdage det. Det er derfor viktig å være åpen for det og å ta på seg «rusbrillene», noe som handler om kompetanse (Hansen, 2017). Informantene må ha evnen til å se bak elevens atferd. Dette krever kunnskap om kjennetegn og signaler ved barn som pårørende. Informantene sier selv at de ønsker seg mer kunnskap, slik at de kan kjenne igjen symptomene på rusproblematikk i hjemmet (kap. 4.3). Dersom en har kompetanse rundt barns atferd og hva den er et uttrykk for, er det muligens enklere å være åpen for det. Informant A sier noe om dette:

Det er å være åpen for at det kan være en mulighet. Å tenke at det kan være en tanke å ha med seg, å tro at det er en av mange spørsmål en må stille seg. Eller være på utkikk etter, eller å være litt sånn «Hm?», nysgjerrig på (Informant A).

Dersom en ikke er åpen for at det er en mulighet, hvordan skal en da kunne se disse barna? Som tidligere nevnt, støtter Raundalen og Schultz (2008) opp under dette og mener lærerne må være åpne og nysgjerrige overfor elevene. Mange av tegnene elevene sender ut er relativt subtile og da er det viktig at lærerne er på vakt. Dersom en plukker opp signaler om at noe er i veien, må en da tenke at rusmisbruk kan være en mulighet. Samtidig kan det tenkes at lærerne ikke «vil se», da det kan være vanskelig å tro det en ser. Spesielt vanskelig er det nok dersom alt tilsynelatende er «på stell» hjemme, eller dersom barnet er en av disse pliktoppfyllende og «flinke» barna som blir skissert i kapittel 4.2. I Tinnfält et al. (2011) sin studie kom det frem at noen av elevene hadde opplevd å ikke bli trodd, da de først fortalte lærerne om foreldrenes rusavhengighet. Elevene understreket betydningen av å bli tatt på alvor. En risikerer at barna ikke forteller igjen, dersom de ikke opplever å bli forstått. Derfor er det viktig at skolens ansatte viser tillit til elevene og er åpne for at det kan være rus i hjemmet. Et par av informantene har forslag til hvordan en kan arbeide for å være bevisste på rusproblematikk i skolene.

En av informantene tenker at praksisen vil bli bedre, hvis man får informasjon og temaet blir belyst i mye større grad: «for min erfaring er jo det at det er gjerne fag som det blir lagt vekt på i utdanningsløpet til en lærer og ikke så mye alt det andre man møter. Som jo nesten er den største delen av hverdagen» (Informant D). Informanten synes det burde være mer informasjonsarbeid rundt barn som pårørende av rusavhengige, da dette vil gjøre bevisstheten høyere. Utover dette er informant opptatt av at alle som kommer i posisjon til å ha kontakt

med hjemmet, bør få mer kompetanse. Særlig trekkes assistenter og fagarbeider på SFO frem som en sentral gruppe, da de er i posisjon til å fange opp rusproblematikk. Det presiseres at de er til stede i hente- og bringesituasjoner. «Dette her er en gruppe det er viktig å satse på og ikke glemme når man da skal kurse», understreker Informant D. Informantene har hovedsakelig identifisert barn som pårørende ved at foreldrene enten luktet alkohol, eller selv fortalt om problemene. I lys av dette vil det være betydningsfullt at de ansatte på skolen som treffer foreldrene ofte, har kompetanse på området. Dette gjelder i høy grad de som arbeider på SFO.

Informant C mener at i tillegg til SFO og øvrig skolepersonell, bør også foreldrene få mer informasjon. Informanten trekker frem at en av lærerne på skolen har tatt opp rus som tema på foreldremøtene i 1. klasse, noe informant kunne ønske en gjentok i løpet av skolegangen. Dessuten peker informant på at en må holde det varmt og arbeide systematisk rundt de elevene skolen er urolige for. Informant C synes en bør snakke mer om rus, reflektere rundt barns oppførsel og lure på hva det er som gjør barnet utrygt, aggressivt og lignende. Informanten synes at det er viktig at de ansatte sammen prøver å finne årsakssammenhenger. Selv føler informant at de jobber veldig godt og systematisk på skolen. De reflekterer sammen og det oppleves som en trygghet at det er flere som ser forskjellige ting. Felles refleksjon kan bidra til et økt fokus rundt rus og barn som bekymrer, noe som igjen vil lette arbeidet med å identifisere. Det dreier seg om at den enkelte ikke skal stå alene med slike bekymringer. Informantenes utsagn vitner om en skole med et felles oppdrag til beste for barna, noe som drøftes nærmere senere i kapittelet.

Flere teoretikere understreker at det er sentralt at skolen har fokus på rusproblematikk. Legger en Osen (2015) til grunn, er det særlig betydningsfullt at skolens ledelse har fokus på det. Arbeidet med å identifisere barn som pårørende av rusavhengige bør ha forankring hos ledelsen. Informant D mener også at det er avgjørende:

Men det at ledelsen er oppmerksom på problematikken da. Det er jo der det hele begynner og det hele strander. For hvis ikke ledelsen setter søkelyset der, så vil det jo ikke skje, det må være forankret i ledelsen. Ledelsen må se på det som viktig (Informant D).

Informantene forteller om diverse møter som kan tyde på at ledelsen har fokus på å indentifisere. Mange av møtene er i regi av ledelsen. Disse møtene trekkes frem som noe som

kan bidra til å oppdage barn som pårørende. Alle informantene er inne på møter av ulike slag. To av informantene har særlig fokus på samarbeidsmøter med blant annet barnevern, helsesøster, PP-rådgiver, kontaktlærer og avdelingsleder. Foreldrene er også med på drøftingen noen ganger. Gjennom disse møtene kan en få satt søkelyset på barn som pårørende av rusavhengige, mener informant D. Videre tenker informanten at ved å sette faste møtepunkter, kan alle sette av tiden til drøfting og slik vil det bli satt i system. Hvis ikke «har det en tendens til å koke litt bort i kålen», som informant D sier. Tverrfaglige teammøter blir nevnt av informant A også. Der kan en drøfte barna og det er en måte for å sirkle inn:

[...] Hva er det med dette barnet? Vi ser at det er noe, vi skjønner at det er noe. Magefølelsen, erfaringen sier det, forteller oss at det er noe, men vi får ikke hull på det. Da kan man jo gjøre det sånn (Informant A).

Teammøter trekkes frem som en god hjelp til å avdekke, også av Borg et al. (2017). Det at skolen har tverrfaglige team anses som viktig for å identifisere barn som pårørende (Borg et al., referert i Hansen, 2017). I tillegg til disse tverrfaglige møtene, snakkes det også om teammøter på trinnene. Informant C snakker om at de har møter flere ganger i semesteret, der målet er å holde det varmt. På teammøtene snakkes det om hvem på trinnet en er urolige for og hvorfor. Noen ganger kan teamet legge en plan for hva de skal gjøre fremover med barnet som vekker uro. Dette er noe informant B fokuserer på og informanten forteller om møter de har jevnlig på skolen:

Vi har oppe på møter hvilke barn vi er bekymret for og hvorfor vi er bekymret og vi på en måte drøfter og snakker rundt det. Fordi at kanskje jeg har en liten tanke og så har en annen en liten tanke, så snakker vi ikke sammen, mens når vi snakker sammen finner vi ut at «oi, neimen er han sånn i dine timer». Kanskje det er noe større enn vi hadde sett for oss i utgangspunktet (Informant B).

I tillegg til økt fokus på identifisering, kan det tenkes at slike møter bidrar til økt kompetanse ved at man deler erfaringer og kunnskap. For at personalet skal kunne oppfylle sin plikt, er det en forutsetning at de har kunnskap om hvilke situasjoner som kan føre til tiltak fra barneverntjenesten (Udir, 2012). Samarbeidsmøter med felles refleksjonen kan føre til mer kunnskap om faresignaler blant de ansatte. Dessuten vitner det om en skole med et felles oppdrag om å identifisere. Det tyder på at skolen har en kultur for å drøfte i felleskap, der den enkelte ansatte slipper å stå alene. Kan hende det er lettere for de ansatte å vise relasjonelt

mot, dersom det er en slik kultur på skolen. Samtidig vil ikke kunnskap og drøftingen alene, være nok til at de ansatte går fra å snakke om det, til å handle. Det kan se ut til å kreve mer for å utvise relasjonelt mot, noe som fremkommer i kapittel 4.5.

Utover møtevirksomheten, trakk informantene også frem at fylkets incestsenter bidrar til økt kunnskap. Incestsenteret kommer for å snakke om incest med både elevene og foreldrene. Samtlige av informantene anså dette som veldig positivt og etterlyser noe tilsvarende for rus. De synes det burde snakkes mer om rus generelt og særlig med barna. Informant B: «Opplysning, fra de er yngre [...] Noen som kommer utenfra og snakker om noe, det blir ofte tatt veldig alvorlig. Og det tror jeg er veldig lurt å gjøre». Informantene tenker at det hadde vært et fint tiltak å få noen til å komme utenfra og informere. Dette kan vitne om ansvarsfraskrivelse fra informantenes side. Ja, det kan være nyttig at det kommer noen utenfra og informerer. Samtidig er det av betydning at skolen ikke er avhengig av noen andre, for at det skal bli snakket om rus. Det er de ansatte som skal møte barna og denne problematikken i det daglige. Derfor må skolen ha mer åpenhet rundt vanskelige temaer og lære seg å informere elevene om det.

Lambie og Sias (2005) støtter opp under at en bør informere om og snakke med barna om rus. Det kan føre til at elevene synes det er lettere å fortelle om foreldrenes rusmisbruk. Som Svedin og Back (2003) pekte på i kapittel 2.2.1, kan en anta at en del barn ikke vet at de lever under «unormale» forhold. Dersom skolen opplyser mer om rus, kan det være at barna ser at noe ikke er som det skal. Informant B peker på at det er mange som sier «jeg trodde det skulle være sånn» og mener derfor at det er vesentlig at skolen opplyser om rus. I følge et par av informantene har elever bedt om å få prate med helsesøster eller lærer, etter besøk fra fylkets incestsenter. Det kan tolkes som at det har en effekt å snakke om vanskelige temaer med elevene.

Oppsummering

Informantene mener skolen må ha fokus på barn som pårørende, dersom en skal lykkes i å identifisere. De synes det er viktig å ha følerne ute, samt å snakke sammen om en eventuell uro. Møtevirksomhet trekkes frem som positivt, da en får mulighet til å reflektere sammen. I kapittel 4.2 sa informantene at de kunne ønske de fikk mer kunnskap og kompetanse, noe disse møtene kan føre til. Dersom en innehar mer kunnskap, vil det trolig være lettere å være åpen for at barn lever med rus i hjemmet. Informantene ønsker at også elevene og foreldrene

hadde fått mer informasjon om rus. Samtlige trekker frem at det hadde vært positivt å få noen utenfra til å opplyse om rus på skolene. I tillegg til å ha fokus på temaet, er informantene opptatt av å bygge relasjoner til elevene.

4.5.3 Relasjonskompetanse

Som en del av skolens personale er det som nevnt viktig å være oppmerksom og å være mottakelig dersom eleven åpner seg. For at eleven i det hele tatt skal åpne seg, bør de voksne ha en god relasjon til eleven. Elever ønsker voksne som viser omsorg og forståelse, er ærlige og tar seg tid til å samtale (Lambie & Sias, 2005; Tinnfält et al., 2011). Det handler om at skolepersonalet må ha relasjonskompetanse. Tre av informantene snakker mye om betydningen av å bygge relasjoner til elevene. Informant C sier det slik: «Hvis vi i det hele tatt skal komme litt på innsiden av disse elevene, så må vi bruke tid på dem. Bygge relasjon, vise at vi er glad i dem ... altså gi de positiv oppmerksomhet». Informanten viser blant annet til en regel de har på skolen. Reglen skal sørge for at en fokuserer på det positive ved elevene: «Vi har liksom sånn regel «fem-til-en» (viser med hånden). Har du gitt en korreksjon, så skal du gi mange positive i etterkant for å på en måte komme opp i likevekten igjen». Informant C snakker om at de er veldig opptatt av å ha denne gode relasjonen til elevene. Med jevne mellomrom går de derfor gjennom elevlista:

Er det noen vi ikke har en god relasjon til nå? For vi er avhengige av det og det er vi som er ansvarlige for at relasjonen er god. Det jobber vi veldig mye med. Og det kan gjøre det lettere for å elevene også å åpne seg om det skulle være noe (Informant C).

Informanten har også erfart at barn har kommet og fortalt om rusproblemene, noe informanten tror skyldes at de hadde opparbeidet et tillitsforhold. At eleven merket at læreren var glad i han og hadde forståelse, selv om han kanskje «var en urokråke» og «har noen utbrudd som skaper trøbbel». Denne informantens tanker og erfaringer er i tråd med Tinnfält et al. (2011) sine funn. De viser at det som går igjen når barn åpner seg, er at barnet har funnet en som de føler de kan stole på og snakke med. Informant C forsøker å ha jevnlig samtaler med elevene i løpet av dagen, samt å høre hvordan de har hatt det på slutten av dagen. Det å gjøre hyggelige ting sammen, trekkes også frem som en måte å bygge relasjoner på. Informanten forteller at de har små grupper hvor de kan prate sammen, bli bedre kjent og bli trygge på hverandre.

Informant C er ikke alene om å fokusere på relasjoner. «[...] at man er forståelsesfull, sånn som man er mot alle. At man har en god relasjon, kanskje ekstra god relasjon til de rett og slett», sier informant B. Informanten ser på det som en selvfølge å jobbe for å ha gode relasjoner til alle barna. Det presiseres at det er viktig å behandle dem med respekt og gi litt ekstra omsorg, om det er behov for det: «Hvis den personen kommer og ikke har matpakke, så lager du matpakke til han eller henne. De små tinga som gleder. Passer litt ekstra på at buksa er med hjem eller passer litt på» (Informant B). En annen som fokuserer på det med relasjoner er informant D, som sier at en ikke kan ha en dårlig dag som lærer, da en skal være der for elevene:

[...] Når man kommer på jobb, er man profesjonell og man er der for elevene og barna. Og tar den, ser sitt ansvar. Det er veldig, det er essensielt. Og at man åpner opp, sånn at når barnet kommer til deg, at man da tar imot det, fordi det kan være den ene gangen barnet åpner seg (Informant D).

Videre sier informanten at en må se barnet, gå inn i dialog, ikke være dømmende, men prøve å forstå hva barnet sier. Informanten understreker at det er viktig å bygge tillit, da tilliten kan bidra til at en får avdekket de forholdene som barn lever under: «Bygge opp tilliten, så barnet tør å komme til deg som voksen og at når de kommer også sier de mest bagatellmessige tingene, at man tar også det på alvor og lytter». Informanten synes det er sentralt at en lytter uansett om eleven kommer med løgnhistorier og fantasifortellinger. Det kan jo tenkes at det er en test på hvordan den voksne håndterer det og at det er noe mer de vil formidle mellom linjene, forklarer informant D. Hansen (2017) viser til at barna kan bruke tid på å åpne seg for de voksne, så de ansatte må være tålmodige. Da kan det tenkes at informant D er inne på noe sentralt her. En skal lytte til barnet og ta det på alvor, så vil barnet muligens fortelle en dag.

Legger en Lambie og Sias (2005) til grunn, må en lytte og ta barnet seriøst om en skal identifisere barn som pårørende. I lys av barnas erfaringer med foreldre som ikke er til å stole på, kan det tenkes at det vil ta tid å bygge opp tillitsfulle relasjoner. Noen av barna har foreldre som lyver og skuffer dem gang på gang. Da vil det ikke være usannsynlig at en må jobbe ekstra hardt for bygge opp dette tillitsforholdet. Som informant D beskriver det, kan det tenkes at barnet vil teste deg som voksen først. Jeg tolker det dithen at det er desto viktigere å jobbe med relasjoner til barn som pårørende. Dette underbygges av Tinnfält et al. (2011) sin studie. I studien forteller elever at de kan være uærlige med voksne første gang, men dersom de voksne ser og lytter, kan det være enklere å fortelle ved en senere anledning.

To av informantene trekker frem betydningen av å bygge gode relasjoner til foreldrene også. Informant A snakker om at en må lytte og tenke at dette er realiteten for disse menneskene, så må en ta det derfra. «Ha respekt for faktisk de foresatte som sliter med sine ting», sier informant A, mens informant C snakker om at det er viktig å formidle til foreldrene hvordan en setter pris på deres barn. Informanten mener en må vise at en ser deres barn og har forståelse for at barn har noen utfordringer av ulike grunner. Videre bør en uttrykke overfor foreldrene at en alltid ser det gode i barna, for det er ingen barn som «er bare slemme», de trenger bare litt støtte. Lander et al. (2013) peker som nevnt på at foreldrene kan ha et anstrengt forhold til skolen, grunnet egne opplevelser fra oppveksten. I lys av foreldrenes negative erfaringer, vil det være av betydning at en jobber for å få gode relasjoner til foreldrene også. Samtidig er det viktig at fokuset flyttes over på barnet. Hvordan oppleves det for barnet og hvordan kan vi hjelpe det? Haugland (2012) støtter at vi må formidle hvordan foreldrenes rusmisbruk kan påvirke barnet.

Oppsummering

Alle informantene snakket om relasjoner, enten direkte eller indirekte. Tre av informantene hadde fokus på å bygge gode relasjoner til elevene. De trakk frem at en må lytte til dem og vise at en er glad i dem, uavhengig av hva de eventuelt strever med. Dersom en lykkes med å skape tillitsfulle relasjoner, er det større sannsynlighet for at elevene åpner seg og forteller om vanskene hjemme. Dette støttes av Lambie og Sias (2005), samt Tinnfält et al. (2011). To av informantene var også inne på betydningen av relasjonen til foreldrene. De tenker at en må vise respekt overfor dem, samt uttrykke at en bryr seg om barnet deres. På bakgrunn av foreldrenes negative erfaringer, vil dette være av betydning.

4.5.4 Snakke om rus med de berørte

Dersom en har fått bygd opp gode relasjoner, vil det som nevnt være enklere å snakke med barn om rus. Å snakke med barna vil kunne bidra til at en får avdekket dersom det er rus i hjemmet. Som jeg var inne på i kap 4.2 ønsker et par av informantene kunnskap om nettopp dette, fordi de ser betydningen av å kunne snakke med barn om vanskelige temaer. Selv om de ikke føler seg helt kompetente på å samtale med barn, har tre av informantene noen tanker og erfaringer rundt dette. Informant A og C er opptatt av ikke være så direkte og heller «snakke litt rundt det». De ansatte i skolene gir uttrykk for at det er utfordrende å spørre

elever om det er rusproblemer hjemme, viser Bentsen (2013) og Kristiansen (2006).

Informant C kan relatere seg og peker på at det er vanskelig å spørre direkte:

Ja, jeg opplever det der at det kan være vanskelig for barn å åpne seg og fortelle om problemene sine. Og selvfølgelig ... det å spørre direkte, synes jeg er veldig vanskelig. For det må være ... det tror jeg nesten at det må være at vi spør de «er det noe du strever med, er det noen tanker du strever med, er det ting som du synes er vanskelig, så vet du at du kan si det til oss» (Informant C)

Ved anledninger der barn har sagt noe og åpnet for samtale, har informant A snakket litt rundt det og hørt litt om forhold ved det barnet har sagt. Informanten forteller at det er vanskelig å vite hva en skal si i slike situasjoner. Informant D forteller også om en mindre direkte tilnærming til temaet rus. Det beskrives to tilfeller der informanten har gått bort til barn der det har vært mistanke om rus i hjemmet: «Da gikk jeg bort og sa til barnet og sa ‘hvis du har det vanskelig, kan du snakke med meg’». Informanten gjorde det slik at barnet skulle vite at det er noen som ser og er der. En annen gang hadde informanten gått bort og sagt «nå ser jeg at du har det vondt». Selv sier informanten «jeg burde kanskje gjort noe mer, men det åpnet i hvert fall for samtale, om eleven skulle ønske å snakke».

Informantene viser ved disse utsagnene at de ser barna og følger delvis opp, men fremgangsmåten deres kan tyde på at de ikke er så direkte som Kroll (2004) og Haugland (2012) anbefaler. Skal en tro Kroll (2004) bryter en ned tabuet rundt rus ved å spørre rett ut, samtidig som en viser at en tar barnet på alvor. Denne tanken støttes av Tinnfält et al. (2011) sine funn, der barna uttrykker at de ønsker å bli spurt ut om hjemmesituasjonen. Som jeg har vært inne på, viser studier at barna ønsker å bli tatt på alvor og at de voksne er ærlige. Informantene peker selv på at de mangler kompetanse om hvordan en snakker med barn og utsagnene avslører at det kan stemme. Hvorfor er det slik at informantene er redd for å være direkte i møte med barna? Det kan tenkes at det har en sammenheng med en frykt for konfrontasjon. Denne frykten vil belyst mer nærgående i kap. 4.5.2. Muligens er de ansatte i skolen redd for å påføre barnet unødvendige bekymringer og skade ved å snakke om det. Sett i sammenheng med informantenes ønske om mer kunnskap på dette feltet, kan det også være at informantene er usikre på hva som er riktig å si. Informant A sier at «en blir jo litt sånn ‘oi...’», dersom et barn forteller om vanskelige hjemmeforhold. Informantenes utsagn tyder på at de ønsker barnas beste, men kan hende de strever med å være direkte nok.

I forbindelse med det å snakke med barn som pårørende, trekkes også elevsamtalen frem. Både informant A og D snakker om hvordan elevsamtalen kan brukes som «verktøy» for å avdekke hva barn strever med. Informant A forteller at mye av samtalen går med til å snakke om trivsel og «om det er noe spesielt de har lyst til å snakke om som de går og tenker på eller, som det er lurt at jeg vet eller». Informant D er noe usikker på akkurat hvilke spørsmål som stilles i elevsamtalen, men tenker at den burde være en god arena for å spørre om hjemmesituasjonen. Særlig siden samtalen er «fin for å komme i posisjon til å ha den gode samtalen». Informanten synes en burde ha med spørsmål som: «Hvordan er dine hjemmeforhold? Er det noe du vil fortelle? Er det noe som plager deg?» (Informant D). Hansen (2017) samt Raundalen og Schultz (2008) mener også at det er fint å stille slike spørsmål og at barnet ikke vil ta skade av det.

I tillegg til å snakke med barna om rus, er informantene opptatt av å snakke med foreldrene. Noen av informantene har opplevd at foreldrene selv har kommet og fortalt dem om rusavhengigheten. Dette trekkes frem som en sentral måte å identifisere barn som pårørende på. Samtidig tyder teorien på at de ansatte i skolen er redd for konsekvensen av å ta den samtalen med foreldrene. Samtalen oppleves som problematisk og en del unngår derfor å ta det opp med foreldrene (Kristiansen, 2006; Niss et al., 2015). I min undersøkelse er informantene noe delt i forbindelse med dette. Både informant C og D synes det er av betydning å få til en god dialog med foreldrene. Gjennom dialogen kan en spørre om det er noe de trenger hjelp med. Informant D er særlig opptatt av å vise relasjonelt mot og mener det er viktig at en tør å ta opp vanskelige temaer. Det er også betydningsfullt at de på skolen som har lang erfaring går frem som et godt eksempel. Erfaringsmessig synes informanten at det sprer seg og smitter over på de nyutdannede, som da tør å være mer direkte. På spørsmål om hva som er viktig for å identifisere, sier informanten det slik:

Det er å ikke være redd for å stille de vanskelige spørsmålene. Voksne har jo gjerne litt sånn lett for å dekke over for hverandre, «jaja, hun har jo sikkert mye å gjøre. Ikke noe rart hun glemte matpakka i dag også, hun er jo alene med tre stykker». Men at man da tør å stille de spørsmålene, at «nå ser jeg at barnet ditt kommer for tredje, eller fjerde dag på rad med den samme genseren hvor de samme flekkene er synlige. Hva er det som skjer hjemme hos dere? Orker du ikke? Trenger du noe hjelp?» (informant D).

Informant B forteller at det er utfordrende å være så direkte som informant D skisserer her. Samtidig er informanten klar på at det er noe en må gjøre, selv om det er en utfordring: «som lærer skal man vel etter hvert ... vi er jo pliktige til å ha den samtalen da. Da er det jo viktig å

snakke om generell konsekvens av alkoholbruk, men ikke si at du misbraker på en måte» (Informant B). En av de andre informantene kan kjenne seg igjen i at det er utfordrende, men har funnet frem til en slags strategi. Informant C tenker at en burde forsøke å komme på lag med foreldrene for da blir det enklere å stille de vanskelige spørsmålene. Dette dreier seg igjen om å bygge relasjoner, som informantene har vært inne på tidligere:

Å få de på parti på en eller annen måte og da er det den knappen at hvis foreldrene merker at jeg er opptatt av deres barns ve og vel, at jeg er glad i deres barn, så åpner jeg for veldig mye. Jeg ville tro at de tåler mer av det at jeg «men nå er jeg litt urolig... Nå synes jeg at han er litt urolig, kan du tenke deg hva det er?» Og da får du de til å innrømme at «Hjemme så strever vi, vi også». Og da kan du nesten komme til det at «Vil dere ha litt hjelp?» (Informant C).

Dessuten tenker informanten at for å komme på lag med foreldrene, må en stille riktige spørsmål. Hvis ikke er det en fare for at de går i forsvarsposisjon. Informant C mener også at det å spørre foreldrene ut, kan få de til å tenke, at en gir de en følelse av «her er det noe lærerne ser og er urolige for ved barnet mitt». Informant C kommer med forslag til spørsmål en kan stille for å komme i en god dialog: «Har dere problemer med noe hjemme? Er det noe ikke vi vet om som plager barnet?». Disse spørsmålene er av en litt mer direkte karakter enn de i sitatet ovenfor. Mulig informanten tenker det er enklere å stille de mer konfronterende spørsmålene, dersom en først er på «lag», som informanten sier. Elgán og Leifman (2011) støtter at en burde bygge relasjoner for å få svar på slike spørsmål, men Haugland (2012) mener at en uansett må tørre å gå inn i de vanskelige samtalene og ta sjansen på å være direkte.

Dersom en klarer å være direkte og tilby foreldrene hjelp, bør en utvise forståelse, sier informant A. Det pekes på at foreldre med rusproblemer kan ha et negativt forhold til rus og barnevernet fra egen oppvekst. Informanten tror at alle har en «hjelp, barnevernet!»-holdning, og da spesielt foreldrene. Da er det viktig å vise forståelse for at foreldrene ikke nødvendigvis har særlig positive erfaringer til hjelp utenfra. «Så jeg skjønner jo det at de stritter litt med klørne også» (Informant A). Disse refleksjonene stemmer overens med Lander et al. (2013) sine funn. Funnene viser at skolens kommunikasjon med foreldrene, gjerne er preget av at foreldrene har hatt vansker i egen oppvekst.

Oppsummering

Informantene mener at det er sentralt å snakke med elevene, dersom en skal avdekke rusproblemer i hjemmet. De har forsøkt å komme inn på vanskelige temaer i samtale med elevene, men gir uttrykk for å ha en lite direkte tilnærming. De spør gjerne litt rundt, fremfor å spørre rett ut om hva som foregår hjemme. Dette er i strid med hva Haugland (2012) og Kroll (2004) råder til. Dessuten synes de det er utfordrende å vite hvordan en skal respondere dersom en elev forteller noe bekymringsverdig. I tillegg til å snakke med barna, mener informantene at en bør få til en god dialog med foreldrene. Noen av informantene har erfaringer med at foreldrene selv kommer og forteller om rusproblemet. Dersom foreldrene ikke tar det opp selv, må de ansatte tørre å ta opp vanskelige temaer som rus. Dersom noe ved barnet vekker bekymring, skal en ikke være redd for å spørre «Hva er det som skjer hjemme hos dere?», sier en av informantene. Samtidig opplever et par av informantene det som ubehagelig å være så direkte. De synes det er lettere å spørre rundt og undre seg sammen med foreldrene. Det pekes på at det føles enklere å spørre om foreldrene trenger hjelp, dersom en har opparbeidet en relasjon først. Informantens refleksjoner rundt det å være direkte, peker mot en av utfordringene de møter på i forbindelse med identifisering. De ansatte trekker frem flere utfordringer rundt det å oppdage barn som pårørende.

4.6 Utfordringer

Informant D forteller at skolen ikke har et bevisst fokus på å identifisere barn som pårørende av rusavhengige «Og det er ikke bra, fordi barn lider jo under det.». Videre sier informanten at «det er noe vi med fordel kan ta inn i rutinene våre, rett og slett, for å også å bedre læringsutbytte [...]» Det pekes på at disse elevene ikke vil være mottakelige for læring og at ved å fange opp eleven som lever i rusfamilie, kan en nå inn til dem. Da kan en bedre deres livsgrunnlag, samt prestasjoner og forutsetninger for å klare seg i livet. Enda så stor betydning det har å oppdage disse elevene, er det som nevnt få av disse barna som blir identifisert (Kufås et al., 2017). En årsak kan være at alkohol er så “vanlig”, at en normaliserer og ufarliggjør bruken av det, sier informant C. Samtlige av informantene synes det kan være utfordrende å identifisere barn som pårørende av rusavhengige.

Informant D peker på “tidsklemma” som en utfordring knyttet til det å identifisere. Informanten sier at det kan være vanskelig å ha tid nok til å ta for seg den stille, lille jenta som gir deg en dårlig magefølelse. Det kan være utfordrende å få tid til å snakke og komme i dialog, særlig med så mange andre elever å ta hensyn til. I et klasserom kan det være flere

barn med spesielle behov som krever sitt. Noen utagerer, mens andre oppfører seg som klassens «klovn», forklarer informant D. Raundalen og Schultz (2008) viser til at lærerne ikke ønsker «merarbeid» på grunn av denne «tidsklemma». De oppsøker derfor ikke kunnskap som vil gi ekstra jobb. Om en hadde brukt tiden på disse elevene i forkant, kan det tenkes at elevene ikke ville utagert eller oppført seg som en klovn. Hansen (2017) peker på at skolen må komme inn tidlig for å forebygge ulike vansker (Hansen, 2017). Dersom skolepersonalet er ute i forkant, kan det da tenkes at de blir spart for mye «merarbeid». Da ville det trolig lønnet seg på lang sikt å bruke tid på å følge opp den stille jenta som vekker bekymring.

Utover denne «tidsklemma» som blir pekt på her, trekker informantene særlig frem tabu og skam som barrierer.

4.6.1 Tabuet knyttet til rus

Rusavhengighet er ofte forbundet med skam, noe som fører til at rusmisbruk fortsatt er et relativt tabubelagt tema. Barnard og Barlow (2003) samt Haugland (2012) trekker frem tabu som en av hovedårsakene til at barn som pårørende ikke blir oppdaget. Informant C sier at «det er jo et veldig touchy område», noe informant A støtter opp under: «Det er jo noe med det at noen ting er det vanskeligere å snakke om enn andre ting, rett og slett. Og det med rus er jo en av de tinga, selv om det er fryktelig vanlig». Det kan se ut til at både informant C og A ser på rus som tabubelagt. Det at rus ikke blir snakket om gjør det vanskelig for barna å vite hva som er «vanlig». Informant B trekker frem nettopp dette: «Og man har jo ikke bodd noe annet sted, så man tenker kanskje at det er normalt. Og det at det er mange som sier det 'jeg trodde det skulle være sånn'» (informant B). Barn som ikke selv vet at de lever under vanskelige forhold, vil sannsynligvis ikke fortelle om foreldrenes rusproblem. Hvordan skal barn vite hva rus er og hvordan rusen påvirker familien, dersom ingen forteller dem det?

Studier viser at heller ikke foreldrene forteller barna om rusavhengigheten, da de tror at barna ikke oppdager det. På grunn av skammen prøver de å opprettholde en fasade og skjule rusmisbruket, både innad i familien og utad (Barnard & Barlow, 2003; Haugland, 2012).

Informant C problematiserer dette:

Men når problemet er veldig stort, så vet jeg at det er veldig vanskelig. Folk som har skikkelig alkoholproblemer, eller andre rusproblemer, vil i veldig liten grad innrømme at det er noe, at de har et problem eller at det er et problem for barna (Informant C).

Informant B kjenner seg igjen dette og ser at det er vanskelig «også er det jo det at foreldrene de gjør jo det her i skjul og de går jo i fornektelse [...]». Det er nærliggende å tro at denne fornektelsen bidrar til å opprettholde tabuet rundt rus. Nettopp fordi foreldrene ikke forteller barna om rusen, blir det særlig viktig at skolen snakker om rus (Gautun, 2006).

Som nevnt tidligere er det slik at foreldrene skjuler misbruket også ovenfor barna sine. Studien til Barnard og Barlow (2003) viser at det er svært lite sannsynlig at foreldrene vil snakke med barna om rusmisbruket. Foreldrene fortalte at de ikke visste hvordan de skulle snakke med barna om noe så sensitivt. Informant A forteller om foreldre som selv har ønsket hjelp til å prate med barna sine om rusen. Foreldrene fortalte at de ikke visste hvordan de skulle snakke med barna, enda de selv var oppvokst med rus i hjemmet. Det kan jo være at foreldrene gjerne har lyst til å være åpne med barna, men at de ikke vet helt hvordan. I den sammenheng viser Stavnes (2015) til at foreldrene ønsker mer hjelp fra lærerne og helsesøster. Da kan skolen være en støtte og bidra ved å vise at rus ikke behøver å være tabu. Osen (2015) peker på at de ansatte bidrar til å opprettholde tabuet rundt rus, dersom de ikke snakker om det. Teorien viser at barna gjerne skjuler rusen fordi voksne opprettholder tabuet (Barnard & Barlow, 2003).

Hemmeligholdelse fra barnas side blir sett på som en hindring av informantene. «Det er jo det at barn ofte forsvarer sine nærmeste og at det på en måte skal litt til før de sier noe [...]» (Informant B), «Nei, klart, det er jo foreldrene, så de vil jo beskytte de» (Informant B), «Det skal mye til før barn forteller om sånne ting, for de er veldig lojale ovenfor foreldrene sine» (Informant C), «De dekker over hjemmeforholdene» (Informant A). Disse utsagnene tyder på at informantene opplever barnas lojalitet som en barriere. Denne lojaliteten kommer tydelig frem i Barnard og Barlows studie (2003), der barna deler sine strategier for hvordan de skjuler og bortforklarer rusavhengigheten for de rundt seg. De forteller at de lyver selv til sine nærmeste, som gode venner og søsken. Da heller ikke foreldrene forteller, er skolepersonalet ofte avhengige av at barna er villige til å snakke om det. På bakgrunn av dette kan en forstå hvorfor informantene opplever det som vanskelig å identifisere.

Utover hindringene som er nevnt, kommer en av informantene inn på en siste utfordring i forbindelse med skam og tabu: «For det er jo en sånn privat sfære da, som en på en måte går innenfor. Ja, det er jo folks privatliv. Ja, du går liksom hjem i hjemmet deres» (informant A). Denne tanken stemmer overens med Niss et al. (2015) sine funn. Skolepersonalet føler at bruken av rus hører inn under privatlivets fred. Denne følelsen gjør at de ansatte er redd for å

spørre foreldre ut om rusrelaterte utfordringer (Niss et al., 2015). Det kan se ut til at skolens ansatte ikke vil nærme seg temaet, foreldrene vil skjule rusen, mens barna ønsker å beskytte foreldrene. Alt dette henger trolig sammen med at rus er skambelagt. Basert på teori kan en anta at denne kombinasjonen vil vanskeliggjøre arbeidet med å identifisere.

Oppsummering

Skal en tro mine funn og teorien, kan de se ut til at tabuet og skammen rundt rus, er en av de store utfordringene knyttet til identifisering. Informantene synes at rus fortsatt er tabu og dermed vanskelig å snakke om. De forteller at tabuet fører til hemmeligholdelse fra barnas side, som blir sett på som en utfordring. Da barna ikke forteller, er det vanskeligere å identifisere barn som pårørende. Det oppleves som utfordrende å snakke med barna om rus, som informant A sier i kap. 4.2: «Vet ikke hvordan man skal ordlegge seg?». Videre opplever informantene rus som et ubehagelig tema å ta opp med foreldrene. Disse tankene er forenlige med at rus er tabu og skambelagt. Informantene er også redd for å tre inn i foreldrenes privatliv ved å spørre om rus. I dette ligger en frykt for å ta feil i sin mistanke.

4.6.2 Frykt som barriere

I forbindelse med identifisering av barn som pårørende er det en annen utfordring som flere av informantene er inne på. Jeg tenker at denne utfordringen er forbundet med tabuet rundt rus og jeg har valgt å kalle den for «frykten for å ta feil». Denne frykten gjør at informantene holder igjen: «Du skal jo være litt sikker før du på en måte konfronterer noen. Før du setter i gang noe», sier Informant A. I studien til Niss et al. (2015) synes respondentene at det er vanskelig å bruke skjønn til å avgjøre når rusen er et problem. Informant B er inne på noe av det samme:

Også er det den frykten for å ta feil da, ikke sant. Så er det den grensa. Hva er alkoholmisbruk og hva er ikke? Er det greit å drikke hele tiden hver helg? Hvor går grensa, ikke sant? Når er mor eller far alkoholiker? Ja, det er jo det når det går utover hverdagen selvfølgelig, men når går det utover hverdagen din? (Informant B)

Informanten reflekterer rundt hva som er «greit» og ikke, før en skal ta det opp. Slik jeg tolker det synes informanten det er vanskelig å vite når en skal se på rusen som et problem og dermed også når en skal bli bekymret. På spørsmål om hvorfor akkurat dette oppleves så

vanskelig, ble informanten usikker. «Eeeh, jeg vet ikke. Det burde jo ikke være det [...] Men av og til så tenker jeg jo at det er vanskelig». Informanten snakker også om sin plikt til å melde og at dersom informantene har en bekymring, så gjør informantene noe med det «Jeg tror ikke jeg liksom, jeg er ikke redd for å ta feil i utgangspunktet for den bekymringen jeg har. Har jeg en bekymring, så har jeg jo en bekymring. Den er konkret og den er jo jeg pliktig til å melde om». Samtidig som informantene mener å være klar over denne plikten, kommer det frem at informantene ikke ville konfrontert foreldrene ved en eventuell mistanke:

Jeg kan jo ikke si som lærer, så kan jo ikke jeg si at «jeg tror at du drikker». Eller, jeg gjør jo ikke det for jeg skal jo opprettholde den relasjonen til den forelderen også. Det er jo min oppgave også (Informant B).

I og med at en alltid skal snakke med foreldrene om bekymring for rus før en melder (Udir, 2012), tyder dette utsagnet på at informantene ikke har nok kunnskap om hva som ligger i meldeplikten. Flere av informantene snakker om at de har meldt til barnevernet flere ganger, noe de føler seg trygge på. Det kan tyde på at informantene synes det er lettere å gå videre med en bekymring, dersom det ikke involverer foreldrene. Dette kan indikere at en ikke er komfortabel med å konfrontere foreldre med rusproblematikk. Samtidig kan det vitne om mangel på kunnskap om hva en skal gjøre ved en eventuell bekymring. Funnene kan tyde på at informantene er veldig raske til å melde til barnevernet, mens de holder igjen når det kommer til å snakke med foreldrene.

Det kan se ut til at informantene står ovenfor dilemmaer og at de må gjøre noen etiske overveielser. På den ene siden veier frykten for å skade relasjonen til foreldrene tungt. Samtidig har de et ønske om å ta vare på barna på best mulig måte. Informant B ser det som sin oppgave å opprettholde en god relasjon til foreldrene. Denne oppgaven skal likevel ikke overskygge ansvaret for å snakke med foreldrene ved bekymring. Frykten for å skade relasjonen, skal ikke veie tyngre enn behovet for å ivareta barnet. Likevel viser mine funn at informantene er særlig opptatt av denne relasjonen til foreldrene, noe som gjør at de holder igjen. Informant A forteller om en opplevelse fra da informanten var ung og uerfaren. En mor hadde luktet alkohol på en samtale og informanten husker godt den følelsen av ubehag rundt det:

Men jeg husker den tanken «Lukter det alkohol eller? Gjør det det?» Også blir man litt usikker også. «Er det en snev av parfyme der eller?» «Skal jeg si noe om det eller?»

Nei, jeg skal ikke si noe om det.» Jeg var alt for usikker da for i hvert fall å si noe (Informant A).

På spørsmål om hva informanten hadde gjort i dag i tilsvarende situasjon, blir informanten usikker og må tenke seg om, «Hvis jeg hadde skjønt at her sitter det et menneske som faktisk er beruset, så hadde jeg vel kanskje sagt, lurt på ‘Lukter det alkohol her eller?’. Det tror jeg kanskje hadde tort nå» (Informant A). Videre sier informanten at dette krever nok en del erfaring. Selv med over 20 års erfaring er informanten fortsatt nølende, noe som tydeliggjør denne frykten en har for å gå inn i det ubehagelige.

Tre av informantene trekker frem en redsel for å ta feil av bekymringen, i frykt for å ødelegge samarbeidet med foreldrene. Informant C beskriver videre det med å ta det opp med foreldrene: «Så er det selvfølgelig hvis det kommer opp at de sier noe og da å konfrontere foreldrene med det, så er det jo, det er krevende». Videre påpeker informanten at en må stå i det for barnets skyld, men at det er en utfordring, da en kanskje ikke er trygg på det.

Informant D har opplevd at ansatte ved skolen har vært så redd for å konfrontere foreldrene, at barn har blitt sendt hjem med rusa foreldre. De har rapportert videre til informanten i ettertid at «nå luktet det alkohol fra den og den forelderen», men at de ikke hadde gjort noe med det og latt barnet bli med foreldrene. Da hadde informanten vært tydelig: «Så jeg sa at neste gang får dere bare hente meg, for vi kan jo ikke gjøre det. Jeg sier ifra. Hvis jeg hadde mistenkt noe sånt noe, så hadde jeg sagt ifra». Dette viser at informantene stiller seg noe ulikt til det å konfrontere foreldrene. Samtidig ser en tendens til at informantene både frykter det å ta feil, samt å ta opp bekymring med foreldrene. Denne tendensen er i tråd med funnene til Niss et al. (2015), der skolens ansatte venter med konfrontasjonen til de er sikre i sin mistanke.

En av informantene peker på en annen grunn til denne redselen for å ta feil. Informant A frykter at situasjonen bli verre for barnet, når en går inn i en sånn situasjon og barnet åpner seg. «Hvis alle blir lei seg og gråter på en måte og alt blir bare krangel og kjeft, det er jo en tanke. At en vet en setter i gang noe som trigger en del følelser». Informanten tenker at dette kan være en grunn til at en ikke alltid tar den bekymringen videre. «Det er nok vanskelig med ... den følelsesbiten og at en vet en går inn i noe som kan også være ubehagelig for barnet da» (Informant A). Utover dette er informanten opptatt av at det er en belastning for alle parter dersom barnevernet blir involvert. Informanten fokuserer på hvordan det belaster barnet å måtte prate med så mange ulike og ukjente voksne. Raundalen og Schultz (2008) viser til den samme tendensen. I skolen er det en redsel for å påføre unødvendige bekymringer og skade

ved å snakke om det. Samtidig påpeker de at skolepersonalet må snakke med barna for å finne ut hva som plager de (Raundalen & Schultz, 2008).

Informant B sier det slik: «det kan jo hende man tenker at det er rus, men at det ikke er det og da er det jo bra at det blir avdekket». Det kan tenkes å være noe i det informant B sier her. Uansett om det er viser seg at bekymringen er reell eller ikke, er det fint å få klarhet i det. Dersom det skulle vise seg at en har rett i sin mistanke, tyder Raundalen og Schultz (2008) sin erfaring på at barnet uansett blir tryggere av å snakke om det. De oppfordrer derfor alle til å «gå for å se», i stedet for å «vente og se». Særlig viktig er det når en legger til grunn hvor betydningsfulle skolens ansatte er for disse barna (Tinnfält et al., 2011). Frykten for å ta feil vil altså kunne være et unødvendig hinder i arbeidet med å identifisere.

Oppsummering

Informantene har en frykt for å ta feil, noe som heller ikke kan sees isolert fra tabuet rundt rus. De synes det er vanskelig å vite når rusen er et problem og dermed når en eventuelt burde ta det opp. De ønsker i utgangspunktet ikke å snakke med foreldrene om rusproblematikk, i frykt for å ødelegge relasjonen og samarbeidet. Det ser ut til at informantene er redd for konfrontasjon og prøver å unngå det i det lengste. Å melde til barnevernet ser ut til å oppleves mindre belastende for informantene. Samtidig ser det ut til at de ansatte mangler kunnskap om at bekymring skal tas opp med foreldrene først. Informantenes refleksjoner, samsvarer godt med funn fra andre studier (Niss et al., 2015). Videre er en av informantene redd for å gjøre situasjonen verre for barnet, og mener dette er et hinder. Denne frykten fører til etiske overveielser. Barnas behov bør alltid veie tyngst, men hva er egentlig best for barna? Teorien viser at en bør vise relasjonelt mot dersom en skal lykkes i å identifisere (Raundalen & Schultz, 2008).

5 Avsluttende refleksjoner

Formålet med denne studien har vært å se nærmere på hvilke refleksjoner skolepersonell har vedrørende identifisering av barn som pårørende. Jeg har belyst problemstillingen:

Hvilke refleksjoner har to barneskoler rundt identifisering av barn som pårørende av rusavhengige?

Studien sier noe om hva slags kunnskap, erfaringer og tanker informantene har rundt å oppdage barn som pårørende. Mitt ønske har vært å få frem tanker om hvordan en kan lykkes med identifisering, da barn som pårørende er særlig sårbare for skjevutvikling.

5.1 Oppsummering og konklusjon

Med bakgrunn i studiens hovedtendenser, er det rimelig å anta at de ansatte i skolene mangler kunnskap om barn som pårørende. Skolepersonalet har lite kunnskap og kompetanse hva gjelder kjennetegn, hvordan en kan identifisere, samt hvordan en kan samtale om rus. Dette er i tråd med tidligere forskning på området, noe som er urovekkende gitt de belastningene barna er utsatt for (Bentsen, 2013; Elgán & Leifman, 2011; Kristiansen, 2006; Niss et al., 2015).

Skolepersonalet har generelt lite erfaring med å oppdage barn som pårørende av rusavhengige. I lys av hvor mange barn som er pårørende, overrasket det meg at de ansatte hadde så lite erfaring med å identifisere. Særlig gitt at alle informantene hadde lang erfaring fra skolen og meldte engasjement for temaet. Jeg hadde da ventet at de ville ha noe mer erfaring enn hva som fremkom i intervjuene. Informantene peker på tabuet rundt rus som en forklaring på den manglende erfaringen.

Tabu knyttet til rus anses som en stor barriere i forbindelse med identifisering. Informantene forteller at de synes det er vanskelig å snakke om rus, samt å være direkte i møte med de berørte. Teorien sier her at voksne må tørre å gå inn i de nødvendige samtalene og være direkte i møte med barn og foreldre (Haugland, 2012; Kroll, 2004). Flere av de ansatte i skolene opplever likevel dette som utfordrende og unngår konfrontasjon (Kristiansen, 2006; Niss et al., 2015). Informantene er redd for å trå feil og frykter konsekvensene samtalen kan få. Som et resultat unngår de å snakke med foreldrene om rusproblemer, enda de er pålagt å kommunisere med dem ved en eventuell bekymring. Dette kan vitne om mangel på både kunnskap og relasjonelt mot.

Mine funn samt teorien viser at skolepersonalet gjerne unngår å snakke om rus. Noen holder igjen for å beskytte barna, noe som kan synes som å gjøre dem en bjørnetjeneste. Skolens ansatte bør bidra til å fjerne tabu, ikke opprettholde det. Særlig sett i lys av hva vi vet om tabuet knyttet til rus og hvordan det virker inn på barna. Denne frykten for å snakke om det ubehagelige, kan hindre identifisering av elevene. Her må de ansatte ta etiske overveielser. Hva er det verste som kan skje dersom en snakker med barna eller foreldrene? Ja, kan hende det oppleves som en påkjenning for dem, men hva kan være følgene dersom en ikke våger ta den praten? Som jeg var inne på innledningsvis kan det føre til at barna ikke blir oppdaget, som igjen kan resultere i en skjevutvikling. Gitt denne risikoen, vil de negative konsekvensene av å vise relasjonelt mot være små, mot de negative følgene av å ikke gjøre det.

Som informantene viser til har de mye møtevirksomhet på skolen med hensikt om å oppdage barn som strever. Samtidig unngår et par av informantene å konfrontere foreldrene ved mistanke. Dette indikerer at felles drøfting og kunnskap alene ikke er nok til at de ansatte viser relasjonelt mot. En kan diskutere mye på møter, uten at det blir gjort noe av den grunn. Da blir hele poenget med disse møtene borte. Det er gjentakende at de ansatte venter med å ta tak i problemet, både i mine resultater og i andre sine funn (Elgán & Leifman, 2011; Kristiansen, 2006; Niss et al., 2015). For å lykkes med å identifisere må skolepersonalet gå fra å snakke om det til å handle. Det kan være at mye unødvendig møtetid heller kunne vært brukt til å opparbeide samtalekompetanse, ved å trene på samtalen. Som en av informantene er inne på er dette noe som stadig må holdes varmt, dersom en skal føle seg trygg på samtalen.

Det er bekymringsfullt at studier indikerer at barn som pårørende av rusavhengige er en «usynlig» gruppe blant fagfolk. Dersom skolen ikke oppdager dem, vil det ha alvorlige konsekvenser for barna som trenger støtte. De vil naturlig nok ikke få den hjelpen de trenger, dersom de ikke blir identifisert. Skolen er en arena der barna tilbringer store deler av hverdagen sin og barn ser på de ansatte i skolen som betydningsfulle voksne. Dessuten er skolen pålagt å være oppmerksomme på barn med vanskelige hjemmesituasjoner, gjennom opplæringsloven § 15-3. På bakgrunn av dette har skolen et ansvar og plikt til å være oppmerksomme. Dette ansvaret følges ikke godt nok opp, skal en tro teorien og funnene presentert i denne oppgaven. Det kan se ut til at mye av grunnen skyldes at skolepersonalet mangler kunnskap og kompetanse. For å kunne være oppmerksomme, må de ansatte vite

hvilke signaler en skal se etter og hvordan bekymring skal følges opp. Skolepersonalet ser betydningen av å identifisere, men de har ikke de nødvendige verktøyene.

Det er på høy tid at det settes i gang en debatt om hvordan skolen kan oppdage flere barn som pårørende. Et poeng i denne sammenheng er at skolen ikke er inkludert i noen konkret lovgivning om barn som pårørende, i motsetning til helsevesenet som må forholde seg til helsepersonelloven § 10a. Skolen har derfor ikke hatt det samme presset på seg til endring de siste årene. Det bør også være en satsning som retter seg spesifikt mot de ansatte i skolene. En satsning på skolehelsetjenesten er et skritt i riktig retning, da de er en sentral samarbeidspartner for skolen. Samtidig er det av betydning at alle skolens ansatte er bevisste, slik at en kan oppdage barn som pårørende på et tidlig tidspunkt. Det må et kompetanseløft til slik at skolepersonalet har kunnskap om hvordan de kan identifisere.

5.2 Veien videre

I denne studien har det kommet frem at vi mangler forskning på hvordan skolen kan oppdage barn som pårørende av rusavhengige, samt hvilke erfaringer skolen har med temaet. Den nåværende forskningen er relativt tynn og utdatert, og baserer seg på survey med små utvalg. Det sier meg at det er behov for mer forskning på nettopp dette. Dersom vi skal lykkes med å identifisere barn som pårørende, vil det være relevant å ha mer kunnskap om hva som faktisk fungerer. I de tilfellene der barn som pårørende har blitt oppdaget, hvordan har skolen gått frem? Hvilke erfaringer har de ansatte og hva kan føre til identifisering? Vi bør ha mer inngående svar på disse spørsmålene, samt hva slags kunnskap og kompetanse skolepersonalet mangler. Det kan tenkes å ha en avgjørende betydning for fremtiden til barn som pårørende.

Mer forskning vil dessuten gi økt fokus, som igjen kan føre til større åpenhet. Som teorien og funnene mine tyder på, er tabuet rundt rus en av de store hindringene knyttet til identifisering. Tabuet gjør at det kreves relasjonelt mot for å snakke om rus. De ansatte i skolene mangler det motet som skal til for å ta den vanskelige samtalen. I den sammenheng finnes det ulike digitale verktøy der en kan trene på samtalen. «Snakke» er et eksempel på et slikt verktøy, som skal hjelpe voksne til å bli tryggere og flinkere til å prate med barn om vanskelige temaer. Det hadde vært nyttig å sett på hvordan dette verktøyet hjalp de ansatte til å vise relasjonelt mot. Forskning på verktøyets effekt hadde derfor vært av betydning. Fører

verktøyet til at brukerne føler seg tryggere på den vanskelige samtalen? Har bruken av «snakke» ført til at flere barn blir oppdaget? Hvilken betydning kan slike verktøy ha for barn som pårørende av rusavhengige? Dette kunne det vært særlig interessant å få innsikt i.

Litteraturliste

- Barnard, M. & Barlow, J. (2003). Discovering parental drug dependence. *Children & Society*, 17, 45–56. doi: 10.1002/CHI.727
- Bell, H., Limberg D. & Robinson, E. (2013). Recognizing trauma in the classroom: A practical guide for educators. *Childhood Education*, 89:3, 139-145. doi: 10.1080/00094056.2013.792629
- Bentsen, A. (2013). *Kompetansekartlegging 2013*. Skien: Kompetansesenter rus – region sør.
- Bäcklund, S., Enstad, F., Frøyland, K., Gimse, A. Ø., Hoel, I. & Ingerslev, H. (2010). *Fra bekymring til handling – en veileder om tidlig intervensjon på rusområdet* [PDF-fil]. Oslo: Helsedirektoratet. Hentet fra <https://helsedirektoratet.no/Lists/Publikasjoner/Attachments/339/Fra-bekymring-til-handling-IS-1742.pdf>
- Christensen, H. & Misvær, N. (2017). Samarbeid med skole, skolehelsetjenesten og foreldre. I L. Kvarme (Red.), *Sårbare skolebarn. Trivsel og helse for barn med psykososiale utfordringer* (s. 234-257). Bergen: Fagbokforlaget.
- Dalen, M. (2011). *Intervju som forskningsmetode – en kvalitativ tilnærming* (2. utg.). Oslo: Universitetsforlaget.
- Dalland, O. (2017). *Metode og oppgaveskriving* (6. utg.). Oslo: Gyldendal akademisk.
- Elgán, T. & Leifman, H. (2011). Children of substance abusing children: a national survey on policy and practice in swedish schools. *Health policy*, 101(1), 29-36. doi: 10.1016/j.healthpol.2010.10.009
- Fekjær, S. (2013). *Hvordan bli en lykkelig masterstudent. Masteroppgavehåndbok*. Oslo: Gyldendal akademisk.
- Gautun, H. (2006). *De gjemte og glemte barna. En evaluering av prosjektet pedagogiske støttegrupper for barn av rusmiddelmisbrukere* (FAFO-rapport 2006:510) [PDF-fil]. Hentet fra http://www.fafo.no/media/com_netsukii/510.pdf

- Gjesdal, S. (2012). Forord. I B. Haugland, B. Ytterhus & K. Dyregrov (Red.), *Barn som pårørende* (s. 5-6). Oslo: Abstrakt forlag.
- Grinderud, P.-A. (2014). *Alene – nå igjen* (2. utg.). Oslo: Schibsted Forlag.
- Gustavsen, K., Møller, G. & Vardheim, I. (2013). *Ny profesjonell praksis på oppvekstfeltet? Evaluering av Tigris og Barn i rusfamilier* (Tf-rapport 2013:318) [PDF-fil]. Hentet fra <https://www.telemarksforskning.no/publikasjoner/filer/2346.pdf>
- Hansen, F. (2017). Barn med rusmiddelmissbrukende foreldre. I L. Kvarme (Red.), *Sårbare skolebarn. Trivsel og helse for barn med psykososiale utfordringer* (s. 149-169). Bergen: Fagbokforlaget.
- Haugland, B. (2012). Familiefungering og psykososiale problemer hos barn av alkoholmissbrukende foreldre. I B. Haugland, B. Ytterhus & K. Dyregrov (Red.), *Barn som pårørende* (s. 82-106). Oslo: Abstrakt forlag.
- Haugland, B., Ytterhus B. & Dyregrov, K. (2012). Barna i sentrum – hva vil vi løfte frem? I B. Haugland, B. Ytterhus & K. Dyregrov (Red.), *Barn som pårørende* (s. 9-17). Oslo: Abstrakt forlag.
- Helsedirektoratet (2012). *Nasjonal faglig retningslinje for utredning, behandling og oppfølging av personer med samtidig rus – og psykisk lidelse – ROP lidelser*. Oslo: Helsedirektoratet.
- Helsedirektoratet (2017). Styrking og utvikling av helsestasjons- og skolehelsetjenesten. Hentet 20. mai 2018 fra <https://helsedirektoratet.no/tilskudd/styrking-og-utvikling-av-helsestasjons-og-skolehelsetjenesten>
- Helsepersonelloven. Lov 19. juni 2009 nr. 70 om helsepersonells plikt til å bidra til å ivareta mindreårige barn som er pårørende til foreldre eller søsken.
- Holm, H. (2009). Barn i rusfamilier – med rett til å bli sett, *Rusfag, 1*, 41-48 [PDF-fil]. Hentet fra <http://kompetansesenterrus.no/file/rusfag12009-barn-i-rusfamilier.pdf>

- Huitfeldt, A. (2009). *De usynlige barna. Barn av psykisk syke og rusmiddelavhengige foreldre* [PDF-fil]. Hentet fra https://www.bufdir.no/global/Bufetat_De_usynlige_barna_2009.pdf
- Johansson, A., Brunnberg, E. & Eriksson, B. (2007). Adolescent girls' and boys' perceptions of mental health. *Journal of Youth Studies*, 10:2, 183-202. doi: 10.1080/13676260601055409
- Killén, K. & Olofsson, M. (2003). Se meg! Hjelp meg! I K. Killén & M. Olofsson (Red.), *Det sårbare barnet. Barn, foreldre og rusmiddelproblemer* (s. 9-21). Oslo: Kommuneforlaget.
- Kristiansen, R. (2006). *Kartlegging av kompetanse om rusproblematikk* [PDF-fil]. Skien: Kompetansesenter rus – region sør. Hentet fra <http://barnirusfamilier.no/files/Kartlegging-av-kompetansebehov.pdf>
- Kroll, B. (2004): Living with an elephant: Growing up with parental substance abuse. *Child and Family Social Work*, 9:2, 129–140. doi: 10.1111/j.1365-2206.2004.00325.x
- Kufås, E., Billehaug, I., Faugli, A. & Weimand, B. M. (2017). *BAR-snakk. Når lyset knapt slipper inn* [PDF-fil]. Hentet fra <https://www.barnavrus.no/wp-content/uploads/2016/05/Na%CC%8Ar-lyset-knapt-slipper-inn-BARsnakk.pdf>
- Kvale, S. & Brinkmann, S. (2015). *Det kvalitative forskningsintervju* (3. utg.). Oslo: Gyldendal akademisk.
- Lambie, G., Sias, W. & Shari M. (2005). Children of Alcoholics: Implications for Professional School Counseling. *Professional school counseling*, 8:3, 266-273. doi: 10.1007/s10560-011-0225-1.
- Lander, L., Howsare, J. & Byrne, M. (2013). The Impact of Substance Use Disorders on Families and Children: From Theory to Practice. *Social Work in Public Health*, 28:3-4, 194-205. doi: 10.1080/19371918.2013.759005.
- Leseth, A. B. & Tellmann, S. M. (2018). *Hvordan lese kvalitativ forskning*. Oslo: Cappelen Damm akademisk.

- Løberg, H. & Hansen, F. (2011). *Den nødvendige samtalen. Når samtalen handler om bekymringer for et barn – og foreldrenes bruk av alkohol*. Skien: Borgestadklinikken.
- Løvås, M. (2017). Barn som pårørende – resultater fra en multisenterstudie. *Rusfag, 1*, 34-37 [PDF-fil]. Hentet fra <http://www.korus-stavanger.no/2017%20Rusfag%20nr1%20Barn%20som%20p%C3%A5r%C3%B8rende%20Multisentersudien%20MAren%20L%C3%B8v%C3%A5s%20s%2034-37-.pdf>
- Niss, K. N., Kirkegaard, A., Højen-Sørensen, A.-K. & Hansen, A. A. (2015). *Barrierer for tidlig opsporing af alkoholproblemer i børnefamilier. En analyse af barrierer for frontpersonalet* [PDF-fil]. København: SFI – det nationale forskningscenter for velfærd. Hentet fra https://pure.sfi.dk/ws/files/256136/1504_Alkoholproblemer.pdf
- Ogre, M. (2017, 9. oktober). Barn med rusavhengige foreldre glemmes – Det er som å leve i fangenskap. *NRK*. Hentet fra [https://www.nrk.no/norge/barn-med-rusavhengige-foreldre-glemmes - -det-er-som-a-leve-i-fangenskap-1.13723457](https://www.nrk.no/norge/barn-med-rusavhengige-foreldre-glemmes--det-er-som-a-leve-i-fangenskap-1.13723457)
- Osen, N. L. (2015). «Medvindsfaktorer» for barneansvarligarbeidet i voksenpsykiatrien. I B. Haugland, K. Bugge, M. Trondsen & S. Gjesdal (Red.), *Familier i motbakke – på vei mot bedre støtte til barn som pårørende* (s. 213-228). Bergen: Fagbokforlaget.
- Raundalen, M. & Schultz, J.-H. (2008). *Kan vi snakke med barn om alt?* Oslo: Pedagogisk forum.
- Rossow, I., Moan, I. & Natvig, H. (2009). *Nære pårørende av alkoholmisbrukere - Hvor mange er de og hvordan berøres de?* Oslo: SIRUS.
- Skogøy, B. (2015). Helseforetakenes arbeid med å sette lovendringen i system. I *Barn som pårørende. Resultater fra en multisenterstudie* [PDF]. Hentet fra <https://helsedirektoratet.no/Lists/Publikasjoner/Attachments/1025/Barn%20som%20p%C3%A5r%C3%B8rende-IS-0522.pdf>
- Stavnes, K. (2015). Spesialisthelsetjenestens oppfølging. I *Barn som pårørende. Resultater fra en multisenterstudie* [PDF]. Hentet fra

<https://helsedirektoratet.no/Lists/Publikasjoner/Attachments/1025/Barn%20som%20p%C3%A5r%C3%B8rende-IS-0522.pdf>

- Thagaard, T. (2013). *Systematikk og innlevelse – en innføring i kvalitativ metode* (4. utg.). Bergen: Fagbokforlaget.
- Tinnfält, A., Eriksson, C. & Brunnberg, E. (2011). Adolescent children of alcoholics on disclosure, support and assesment of trustworthy adults. *Child and Adolescent Social Work Journal*, 28:2, 133-151. doi: 10.1007/s10560-011-0225-1
- Tjora, A. (2017). *Kvalitative forskningsmetoder i praksis* (3. utg.). Oslo: Gyldendal akademisk.
- Torvik, F. & Rognmo, K. (2011). *Barn av foreldre med psykiske lidelser eller alkoholmisbruk: omfang og konsekvenser* (Folkehelseinstituttet Rapport 4/11) [PDF-fil]. Hentet fra [http://ss.prod.fpl.nhn.no/SiteCollectionDocuments/Gunder/Barn_av_foreldre_med_psykiske_lidelser_eller_alkoholmisbruk-omfang_og_konsekvenser_yVreo\[1\].pdf](http://ss.prod.fpl.nhn.no/SiteCollectionDocuments/Gunder/Barn_av_foreldre_med_psykiske_lidelser_eller_alkoholmisbruk-omfang_og_konsekvenser_yVreo[1].pdf)
- Udir (2012, 27. september). Skolepersonalets opplysningsplikt til barnevernstjenesten Udir-10-2012. Hentet 7. Mai 2018 fra <https://www.udir.no/regelverk-og-tilsyn/finn-regelverk/etter-tema/Ovrige-tema/Udir-10-2012/2-Skolepersonalet-har-en-oppmerksomhetsplikt-og-en-opplysningsplikt/#21-Oppmerksomhetsplikten>
- Udir (2016, 18. mai). Å forstå kompetanse. Hentet 27. mai 2018 fra <https://www.udir.no/laring-og-trivsel/lareplanverket/forsta-kompetanse/>
- Ytterhus, B. (2012). Hva er et «pårørende barn»? – Barn mellom risiko, nytte og en åpen fremtid. I B. Haugland, B. Ytterhus & K. Dyregrov (Red.), *Barn som pårørende* (s. 18-43). Oslo: Abstrakt forlag.

Vedlegg

Vedlegg 1: Informasjonsskriv og samtykke

Vedlegg 2: Intervjuguide

Vedlegg 3: Godkjenning fra NSD

Vedlegg 1: Informasjonsskriv og samtykke

Forespørsel om deltakelse i forskningsprosjektet

«Barn som pårørende av rusavhengige – hvordan kan skolen identifisere disse elevene?»

Bakgrunn og formål

Temaet for studien er «barn som pårørende av rusavhengige». Bakgrunnen for dette er at de utgjør en relativt stor og sårbar gruppe som kan være vanskelig å oppdage. Fokuset mitt vil være på hvordan skolen kan identifisere denne elevgruppen. Problemstillingen jeg ønsker å belyse er:

Hvilke refleksjoner har en barneskole rundt identifisering av barn som pårørende av rusavhengige?

Prosjektet er en masteroppgave ved Institutt for spesialpedagogikk med fordypning i psykososiale vansker, ved Universitetet i Oslo.

Gjennom mitt forskningsprosjekt ønsker jeg å finne gode metoder for å identifisere barn som pårørende av rusavhengige. På bakgrunn av dette søker jeg informanter som kan ha fokus på, samt kunnskap om denne elevgruppen. Du blir forespurt om å delta i denne studien fordi du jobber ved en skole som tidligere har deltatt i KoRus sitt kompetansehevingsprogram «Barn i rusfamilier» (BIR).

Hva innebærer deltakelse i studien?

I dette prosjektet ønsker jeg å samle inn informasjon knyttet til problemstillingen gjennom personlig intervju. Jeg estimerer intervjuets varighet til cirka en halvtime. Intervjuet vil omhandle spørsmål rundt dine tanker om barn som pårørende av rusavhengige. Spørsmålene vi særlig dreie seg om dine refleksjoner og erfaringer rundt *identifisering* av denne

elevgruppen. Tidspunkt og sted for intervjuet vil avtales med og tilpasses deg. Intervjuet vil registreres gjennom lydopptak. I tillegg vil det noteres litt underveis.

Hva skjer med informasjonen om deg?

Alle personopplysninger vil bli behandlet konfidensielt. Det vil kun være jeg og min veileder Jorun Holth Eggen som vil ha tilgang til personopplysninger. Informasjonen som fremkommer vil bli behandlet konfidensielt ved lagring på passordbeskyttet PC.

Lydopptakene vil umiddelbart legges over på en passordbeskyttet ekstern harddisk og slettes fra båndopptaker. Det understrekes også at jeg er underlagt taushetsplikt. Videre vil din anonymitet bli ivaretatt ved at ditt navn eller andre personlige opplysninger ikke vil fremkomme i dataene eller i oppgaven. Av indirekte personidentifiserende informasjon vil det kun være ditt yrke, ansiennitet og skolens deltakelse i BIR som vil fremkomme i oppgaven.

Prosjektet skal etter planen avsluttes 01.06.18. Etter at sensuren faller i løpet av sommeren 2018 vil alle data slettes.

Frivillig deltakelse

Det er frivillig å delta i studien, og du kan når som helst trekke ditt samtykke uten å oppgi noen grunn. Dersom du trekker deg, vil alle opplysninger om deg bli anonymisert.

Dersom du ønsker å delta eller har spørsmål til studien, ta kontakt med:

Prosjektansvarlig: Maiken Vadem Christensen

Tlf.: 46477394

E-post: maikencharlotte@hotmail.com

Veileder for prosjektet: Jorun Holth Eggen

Tlf.: 93451160

E-post: jorun.h.eggen@ringerike.kommune.no

Daglig ansvarlig institutt for spesialpedagogikk: Øistein Anmarkrud

Tlf.: 22858046

E-post: oistein.anmarkrud@isp.uio.no

Studien er meldt til Personvernombudet for forskning, NSD - Norsk senter for forskningsdata AS.

Med vennlig hilsen,

Maiken Charlotte Vadem Christensen

Samtykke til deltakelse i studien

Jeg har mottatt informasjon om studien, og er villig til å delta

(Signert av prosjektdeltaker, dato)

Vedlegg 2: Intervjuguide

Barn som pårørende av rusavhengige

Hvilke refleksjoner har to barneskoler rundt identifisering av barn som pårørende av rusavhengige?

Introduksjon

- Presentasjon av meg selv
- Informasjon om prosjektet og dets hensikt
- Informasjon om anonymitet og taushetsplikt
- Snakke med informanten om samtykke
- Bemerke at informant ikke kan nevne elever i identifiserbar form
- Informere om opptak og få samtykke til dette
- Er det noe som er uklart? Eventuelle spørsmål?

1. Åpningsspørsmål

- Hvilken stilling innehar du?
- Hvor lenge har du jobbet som ___?
- Hvor mange år har du jobbet på denne skolen?
- Har du selv deltatt i BIR (barn i rusfamilier)?
 - Hvis nei, har du hørt om/fått informasjon om BIR?

2. Overgangsspørsmål

- Hva legger du i betegnelsen «barn som pårørende av rusavhengige»?

3. Hovedspørsmål

Tema: kunnskap

- Hva slags kunnskap har du rundt temaet barn som pårørende av rusavhengige?

- Hva tenker du om din egen kunnskap og kompetanse om denne elevgruppen?
- Er det noe du kunne ønske du visste mer om? I så fall, hva?
- Hva tenker du kjennetegner barn som pårørende av rusavhengige?
- Hva slags kunnskap tror du det er viktig at skolens ansatte har i møte med denne elevgruppen?
- Har du noe å tilføye eller utdype til det vi har snakket om så langt?

Tema: hvordan identifisere

- Kan du beskrive hvilke erfaringer du har med barn som pårørende av rusavhengige?
 - Hvilke erfaringer har du med å identifisere disse barna? Kan du fortelle om en eventuell bekymring du har hatt?
- Hva tenker du er sentralt for å identifisere barn som pårørende av rusavhengige?
- Hvordan opplever du at fokuset på identifisering er blant de ansatte på din skole?
 - Kan du fortelle om eventuelle (forebyggende) tiltak dere har i forbindelse med identifisering?
 - Dersom ja: hva slags effekt har disse tiltakene hatt?
- Hva opplever du eventuelt som utfordrende ved det å identifisere?
 - Kan du tenke deg eventuelle hindringer?
- Basert på dine erfaringer, hvordan tenker du en kan bedre praksis?

4. Avslutning

- Har du noe du vil tilføye?
- Hvordan opplevde du dette intervjuet?
- Ønsker du å lese gjennom transkriberingen?

Vedlegg 3: Godkjenning fra NSD

Jan Grue
Postboks 1140 Blindern
0318 OSLO

Vår dato: 04.01.2018

Vår ref: 57896 / 3 / BGH

Deres dato:

Deres ref:

Forenklet vurdering fra NSD Personvernombudet for forskning

Vi viser til melding om behandling av personopplysninger, mottatt 19.12.2017.
Meldingen gjelder prosjektet:

<i>57896</i>	<i>Barn som pårørende av rusavhengige – hvordan kan skolen identifisere disse elevene?</i>
<i>Behandlingsansvarlig</i>	<i>Universitetet i Oslo, ved institusjonens øverste leder</i>
<i>Daglig ansvarlig</i>	<i>Jan Grue</i>
<i>Student</i>	<i>Maiken Christensen</i>

Vurdering

Etter gjennomgang av opplysningene i meldeskjemaet med vedlegg, vurderer vi at prosjektet er omfattet av personopplysningsloven § 31. Personopplysningene som blir samlet inn er ikke sensitive, prosjektet er samtykkebasert og har lav personvernuleppe. Prosjektet har derfor fått en forenklet vurdering. Du kan gå i gang med prosjektet. Du har selvstendig ansvar for å følge vilkårene under og sette deg inn i veiledningen i dette brevet.

Vilkår for vår vurdering

Vår anbefaling forutsetter at du gjennomfører prosjektet i tråd med:

- opplysningene gitt i meldeskjemaet
- krav til informert samtykke
- at du ikke innhenter [sensitive opplysninger](#)
- veiledning i dette brevet
- Universitetet i Oslo sine retningslinjer for datasikkerhet

Veiledning

Krav til informert samtykke

Utvalget skal få skriftlig og/eller muntlig informasjon om prosjektet og samtykke til deltakelse.

Informasjon må minst omfatte:

- at Universitetet i Oslo er behandlingsansvarlig institusjon for prosjektet
- daglig ansvarlig (eventuelt student og veileder) sine kontaktopplysninger
- prosjektets formål og hva opplysningene skal brukes til

Dokumentet er elektronisk produsert og godkjent ved NSDs rutiner for elektronisk godkjenning.

- hvilke opplysninger som skal innhentes og hvordan opplysningene innhentes
- når prosjektet skal avsluttes og når personopplysningene skal anonymiseres/slettes

På nettsidene våre finner du mer informasjon og en veiledende mal for [informasjonsskriv](#).

Forskningsetiske retningslinjer

Sett deg inn i [forskningsetiske retningslinjer](#).

Meld fra hvis du gjør vesentlige endringer i prosjektet

Dersom prosjektet endrer seg, kan det være nødvendig å sende inn endringsmelding. På våre nettsider finner du svar på hvilke [endringer](#) du må melde, samt endringskjema.

Opplysninger om prosjektet blir lagt ut på våre nettsider og i Meldingsarkivet

Vi har lagt ut opplysninger om prosjektet på nettsidene våre. Alle våre institusjoner har også tilgang til egne prosjekter i [Meldingsarkivet](#).

Vi tar kontakt om status for behandling av personopplysninger ved prosjektslutt

Ved prosjektslutt 01.06.2018 vil vi ta kontakt for å avklare status for behandlingen av personopplysninger.

Gjelder dette ditt prosjekt?

Dersom du skal bruke databehandler

Dersom du skal bruke databehandler (ekstern transkriberingsassistent/spørreskjemaleverandør) må du inngå en databehandleravtale med vedkommende. For råd om hva databehandleravtalen bør inneholde, se [Datatilsynets veileder](#).

Hvis utvalget har taushetsplikt

Vi minner om at noen grupper (f.eks. opplærings- og helsepersonell/forvaltningsansatte) har [taushetsplikt](#). De kan derfor ikke gi deg identifiserende opplysninger om andre, med mindre de får samtykke fra den det gjelder.

Dersom du forsker på egen arbeidsplass

Vi minner om at når du [forsker på egen arbeidsplass](#) må du være bevisst din dobbeltrolle som både forsker og ansatt. Ved rekruttering er det spesielt viktig at forespørsel rettes på en slik måte at frivilligheten ved deltakelse ivaretas.

Se våre nettsider eller ta kontakt med oss dersom du har spørsmål. Vi ønsker lykke til med prosjektet!

Vennlig hilsen

Marianne Høgetveit Myhren